

IRENA TARANTA, RADOSŁAW DOBROWOLSKI

KAFLE SUPRASKE

IRENA TARANTA, RADOSŁAW DOBROWOLSKI

K A F L E S U P R A S K I E

Urząd Miejski w Supraślu
Collegium Suprasliense
Muzeum Podlaskie w Białymstoku

Supraśl – Białystok 2022

Kafle supraskie

Recenzenci:

dr Barbara Pospieszna, dr hab. prof. UŁ Janusz Pietrzak

Zdjęcia:

Iwona Malesińska, Piotr Męcik, Damian Stankiewicz

Rysunki kafli:

Dorota Strynkiewicz

Projekt okładki i opracowanie graficzne:

Irena Taranta

Skład:

Monika Węclaw

Korekta:

Zuzanna Gurlacz

Wydawca:

© Urząd Miejski w Supraślu, ul. J. Piłsudskiego 58, 16–030 Supraśl,
tel. 85 7132 700, www.suprasl.pl, e-mail: um@suprasl.pl

© Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Ratusz, Rynek Kościuszki 10, 15–426 Białystok,
tel. 85 740 77 31, kom. 509 336 930, e-mail: muzeum@muzeum.bialystok.pl,
www.muzeum.bialystok.pl

Supraśl – Białystok 2022

ISBN 978-83-956299-0-7

ISBN 978-83-960139-2-7

Druk:

biały
drukarnia **kruk**

MUZEUM
PODLASKIE
W BIAŁYMSTOKU

INSTYTUCJA KULTURY
WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO
WSPÓŁPROWADZONA
PRZEZ MKiDN

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA (Radosław Dobrowolski)	7
WSTĘP (Irena Taranta, Radosław Dobrowolski)	9
Wprowadzenie (Irena Taranta)	11
Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (Irena Taranta) . .	13
Kafle w zbiorach Collegium Suprasliense (Radosław Dobrowolski)	16
Technologia i wyrób kafli (Irena Taranta)	20
Socjotopograficzny kontekst znalezienia kafli (Irena Taranta)	23
Kafle o tematyce religijnej (Irena Taranta)	34
Kafle alegoryczne z Supraśla i ich atrybucje na tle innych symboli zakonu bazylianów (Radosław Dobrowolski)	40
Kafle heraldyczne (Irena Taranta)	51
Kafle z dekoracją roślinną, architektoniczną, geometryczną (Irena Taranta)	55
Podsumowanie (Irena Taranta)	57
KATALOG (Irena Taranta)	61
Kafle miskowe	63
Kafle płytowe	70
Kafle o tematyce religijnej	70
Kafle o tematyce alegorycznej	84
Kafle heraldyczne	90
Kafle z dekoracją roślinną, architektoniczną i geometryczną	106
Elementy zdobienia pieca – listwy	140
ANEKS. POCZET FUNDATORÓW I ZWIERZCHNIKÓW SUPRASKIEGO KLASZTORU I ICH RODOWE HERBY (XVI–XIX W.) (Radosław Dobrowolski).	143
Fundatorowie klasztoru supraskiego	145
Zwierzchnicy klasztoru supraskiego 1500–1915	148
Supraśl stove tiles (summary by Irena Taranta)	171
Wykaz skrótów	173
Bibliografia	175

PRZEDMOWA

Fragmenty kaflí, które posłużyły za kanwę opowieści o dziejach supraskiego monasteru Zwiastowania, są ważnymi, choć niewystarczającymi do tej pory wykorzystanymi, źródłami wiedzy o supraskim klasztorze. Ze względu na swoją specyfikę dopełniają one naszą wiedzę i wyobraźnię o tym miejscu i jego roli w dziejach Rzeczypospolitej.

Inwentarz bazylińskiego klasztoru supraskiego z 24 grudnia 1829 roku opisuje poszczególne pomieszczenia w klasztorze. W każdym niemal wymienione zostały piece kaflowe¹. W samym tylko Pałacu Opatów wraz z jego południowym skrzydłem (bez bramy dzwonnicy i Żaczka) wyszczególnia się aż 30 pieców kaflowych. W większości były one sprawne. Część pomieszczeń zajęta przez Rosjan na magazyn broni nie została opisana w tym dokumencie. Wśród 30 zarejestrowanych w inwentarzu pieców kaflowych (na około 40 w całym klasztorze) źródła wymieniają 14 pieców z kaflami białymi, 11 z kaflami zielonymi, 4 piece z kaflami szarymi oraz jeden piec mający wielobarwne kafle, opisany jako „piec szwedzki”, mieszczący się w klasztornej refektarzu (*trapięzie*). W każdej celi supraskiego konwentu wbudowany był piec kaflowy i kominek.

Kafle supraske, których fragmenty i zachowane egzemplarze znajdują się w zbiorach Muzeum Podlaskiego w Białymstoku oraz *Collegium Suprasliense*, są dowodem bogatej w swoim zróżnicowaniu historii klasztoru Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu. Zapisane na płytkach licowych różne treści w postaci ornamentów, roślinnych i geometrycznych, a także herbów oraz symboliki religijnej i cerkiewnej przekazują nam wiele informacji na temat dziejów tego miejsca. Opowiadają również o przemianach religijnych i kulturalnych, do których dochodziło w ciągu całego procesu dziejowego w obrębie jego murów. Owe bogactwo treści zaprezentowane w niniejszej publikacji powstało dzięki wspólnej pracy archeolog Ireny Taranty z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku i Radosława Dobrowolskiego, historyka, burmistrza Supraśla, członka i założyciela *Collegium Suprasliense*. Autorzy, w czerwcu 2021 roku, w ramach otwarcia nowego gmachu Biblioteki Publicznej w Supraślu mieszczącej się przy ul. Cieliczańskiej 1, przygotowali wystawę *Kafle supraske*. Jej rozszerzona wersja w postaci plenerowych tablic ustawiona została na Rynku w Supraślu. Wielu mieszkańców, uczniów, turystów oraz wszystkie osoby zainteresowane tematyką historyczną miały okazję zapoznania się z dziejami Supraśla zamkniętymi w kruchym materiale – glinie.

Płytki licowe kaflí przedstawiają „zapis” historii klasztoru. Konwent supraski leżał na zachodnim krańcu powiatu grodzieńskiego w województwie trockim Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jego powstanie wiązało się z realizacją polityki jagiellońskiej, zwłaszcza dwóch wielkich władców, Kazimierza Jagiellończyka – kolonizatora tych terenów – oraz jego syna Aleksandra Jagiellończyka, za którego panowania ów klasztor powstał. Przez wieki był ośrodkiem wzorcowym dla całego chrześcijaństwa wschodniego należącego do prastarej metropolii kijowskiej. Położenie klasztoru w bezpiecznym oddaleniu od hord tatarskich, a także między kilkoma kierunkami osadniczymi, predestynowało ów monaster do odgrywania poczesnej roli religijnego ośrodka kulturotwórczego nie tylko na pograniczu Litwy i Korony Polskiej, ale i w całym państwie. O jego ideowych kierunkach decydowały nie tylko ogólne trendy, wola fundatora i jego potomków, wymagania hierarchii cerkiewnej, lecz także poglądy ludności tworzącej jego socjotopograficzną przestrzeń. Kafle supraske są odbiciem wszystkich tych procesów i dlatego warto zagłębić się w treść niniejszej publikacji. Poszerza ona spojrzenie na temat historii i znaczenia supraskiego monasteru jako ośrodka wzorcowego dla prawosławnych i unitów z Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

dr Radosław Dobrowolski
Burmistrz Supraśla

¹ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, fond 634, opis 1,teczka 3.

IRENA TARANTA, RADOSŁAW DOBROWOLSKI

WSTĘP

Wprowadzenie

Irena Taranta

Kafle piecowe znane były w zachodniej Europie w II połowie XI wieku, a na terytorium dzisiejszej Polski pojawiły się w II połowie XIII stulecia¹. Najstarsze piece były budowane z egzemplarzy formowanych na kole, o kształcie przypominającym naczynia, które określano jako garnkowe i miskowe. Czynnikiem różnicującym jest stosunek wysokości do średnicy lub długości boku otworu. Kafle garnkowe mają wysokość równą bądź większą od średnicy lub długości boku, zaś miskowe odwrotnie². Nowy typ urządzenia grzewczego, a wraz z nim kafle formowane w matrycach, tzw. płytowe, pojawił się w wieku XV. Piece, oprócz funkcji użytkowej, pełniły w pomieszczeniach mieszkalnych rolę istotnego elementu dekoracyjnego. Pojawienie się kafli płytowych stworzyło płaszczyznę do umieszczania różnorodnych przedstawień i przekazów o treści religijnej i świeckiej³.

Te wyroby ceramiczne należą do najliczniejszych i najciekawszych materiałów zabytkowych z okresu późnego średniowiecza i nowożytności znajdujących się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Niezwykle interesujący zespół kafli piecowych pochodzi z supraskiego monasteru – ważnego ośrodka religijnego, położonego przed rozbiorami Rzeczypospolitej na terenie zachodniej Grodzieńszczyzny, w Wielkim Księstwie Litewskim (ryc. 1), a obecnie w powiecie białostockim, w województwie podlaskim – który od ponad 500 lat stanowi *genius loci* Supraśla. Analiza umieszczonych na płytkach licowych zdobniczych motywów umożliwia odtworzenie oddziaływań, relacji i wpływów pomiędzy ośrodkami Europy Wschodniej i Zachodniej, kierunków i tempa rozprzestrzeniania się określonych typów dekoracji i trendów panujących w ornamentyce pieców w danym czasie i na danym terenie. Specyfika kulturowa miejsca miała ogromny wpływ na tematykę zdobnictwa kafli, będących nie tylko reliefową dekoracją o czysto estetycznych walorach, ale odbiciem świata myśli i uczuć człowieka w jego dwóch głównych sferach: *sacrum* i *profanum*. Ikonografia rekonstruuje obraz wypełnionego wiarą chrześcijańską życia mnichów, odzwierciedla przynależność państwową monasteru, przybliża tożsamość dostojników kościelnych i ziemskich związanych z klasztorem oraz wydarzenia historyczne i ich skutki, w szczególności unię brzeską z 1596 roku, której postanowienia zmieniły kierunek oddziaływań religijnych, kulturowych i cywilizacyjnych z prawosławnego, ruskiego Wschodu na rzymskokatolicki, łaciński Zachód.

Ornament nie jest przypadkowym i dowolnym rodzajem zdobnictwa, ale „nośnikiem” w pierwszej kolejności duchowości, tradycji i sztuki każdego etnosu⁴. Pochodzenie i symbolika motywów zdobniczych pokazują, jak kształtowała się i zmieniała tożsamość etniczna, kulturowa i religijna osób duchownych i świeckich zamieszkujących klasztor bądź z nim związanych. Walory artystyczne kafli sprawiają, że są one cennym źródłem informacji również o umiejętnościach tech-

¹ Katarzyna Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław, s. 9.

² Maria Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, t. 58, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 65.

³ Cezary Buśko, 2007, *Forma i ornamentyka średniowiecznych kafli z terenu Śląska i Czech*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok, s. 37.

⁴ Николай Федорович Лоренц, 1898, *Орнамент всех времен и стилей*, Издание Альфреда Фёдоровича Девриена, Санкт-Петербург, s. 7.

nicznych i kwalifikacjach wykonujących je rzemieślników.

Zbiór kafli supraskich, chociaż niewielki, jest zróżnicowany tematycznie i chronologicznie. Obejmuje niemal cały okres funkcjonowania monasteru, od I połowy XVI do przełomu XIX i XX wieku. Profesor Leszek Kajzer pisał:

Stan wiedzy o kaflach i kaflarstwie na terenie poszczególnych krain historycznych, a zarazem masa pochodzących z tych terenów znalezisk, w których coraz więcej autorów dostrzega elementy lokalnej specyfiki, przesądza o konieczności podjęcia pilnej realizacji prac o charakterze monografii regionalnych, dotyczących poszczególnych terenów⁵.

Niniejsza publikacja jest próbą realizacji tego postulatu.

Ryc. 1. Fragment mapy *Magni Ducatus Lithuaniae Caterarumq[ue] Regionum illi adiacentium exacta descrip. Ills[tr]mi. ac Excellmi. Principis ac Dni. D. Nicolai Christophori Radziwili D.G. Obca ac in Nieswie Duci S. Rom. Imp. Principis in Szylowiec ac Mir comitis, et S. Sepulchri Hirosolimitani Militis etc. opera et cura in lucem edita, Anno 1613*, autor: Hessel Gerritsz, wydawca: Willem Janszoon Blaeu, Amsterdam, 1635

⁵Leszek Kajzer, 2007, *O różnicach regionalnych i mentalnych, czyli o badaniu żabytków kaflarstwa*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice...*, s. 15.

Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

Irena Taranta

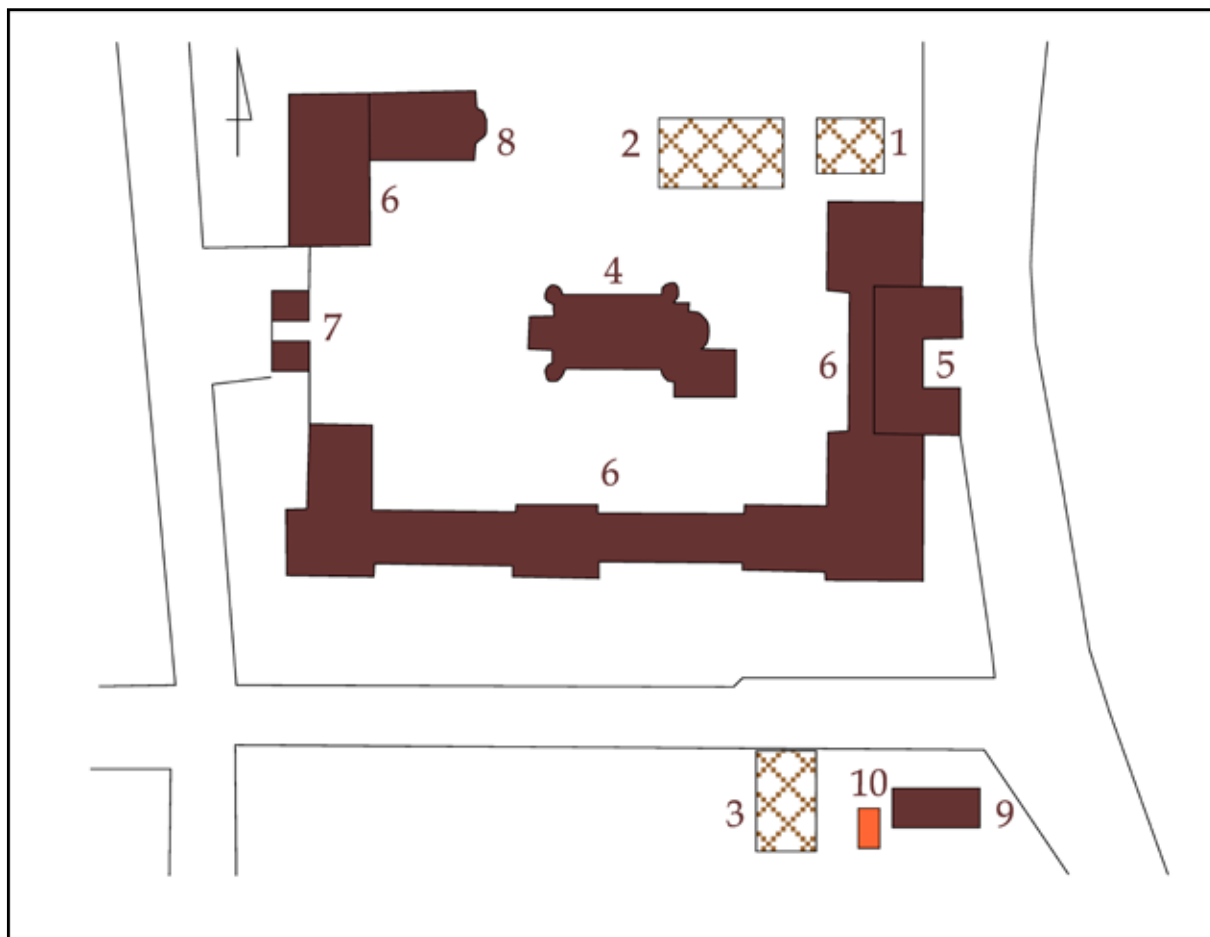
Wartość poznawcza zbioru kafli jest w znacznym stopniu determinowana poprzez sposób i charakter ich pozyskania⁶. Niemal wszystkie znaleziono na terenie monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i w jego otoczeniu (ryc. 2-3), na złożu wtórnym, co uniemożliwia ustalenie ich chronologii za pomocą stratygrafii, określenie, w skład ilu pieców wchodziły, oraz lokalizację urządzeń grzewczych. W związku z tym datowanie zabytków opiera się przede wszystkim na cechach stylistyczno-formalnych i ikonografii.

Ryc. 2. Supraśl, woj. podlaskie. Ortofotomapa z zaznaczoną kolorem żółtym lokalizacją znalezisk kafli pozyskanych podczas badań archeologicznych, nadzorów, poszukiwań oraz darowizn znajdujących się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku i *Collegium Suprasliense*. Źródło: www.geoportal.gov.pl. Opracowanie mapy: P. Wroniecki

⁶ Vladimír Brych, 2004, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha, s. 4.

Zdecydowana większość kafli pochodzi z prac terenowych: badań i nadzorów archeologicznych prowadzonych przy zabudowaniach klasztornych, w piwnicach Pałacu Archimandrytów czy katakumbach (ryc. 3). Omawiany zbiór wzbogacają znaleziska luźne – darowizny całych egzemplarzy i ich fragmentów.

Ryc. 3. Supraśl, woj. podlaskie. Monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Szkic sytuacyjny założenia klasztornego. 1 – domniemana lokalizacja drewnianej cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty, 2 – domniemana lokalizacja drewnianego klasztoru, 3 – lokalizacja cerkwi pw. Zmartwychwstania Pańskiego, 4 – cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, 5 – Pałac Archimandrytów, 6 – budynki klasztorne, 7 – brama-dzwonnica, 8 – cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty wzniesiona w 1892 r., 9 – dom ogrodnika, w którym później mieściła się poczta, 10 – lokalizacja budynku zwanego figarnią (oprac. graficzne na podstawie szkicu K. Bieńkowskiej – I. Taranta)

Obecnie zbiór kafli supraskich liczy 31 kafli płytowych i miskowych, zachowanych w całości lub w stanie pozwalającym przynajmniej na częściową rekonstrukcję ich pierwotnego wyglądu, dla których sporządzono karty muzealnego katalogu naukowego oraz kilkaset drobnych fragmentów, będących materiałem masowym. Pierwszymi kafkami, które trafiły do kolekcji Działu Archeologii, były egzemplarze znalezione podczas badań ratowniczych prowadzonych przez Krystynę Chilmon i Krzysztofa Burka w latach 70. XX wieku w trakcie prac budowlanych związanych z budową kotłowni usytuowanej 113 metrów na północ od Pałacu Archimandrytów. Kafle znajdowały się w jamie śmietniskowej.

Tabela 1. Sposoby pozyskania kafli z monasteru w Supraślu i jego okolic przez Dział Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Stan na 10.05.2021 r.

L.p.	Sposób pozyskania	Lokalizacja	Data	Kierownik badań/ darczyńca	Liczba numerów katalogowych	Liczba numerów inwentarzowych, materiał masowy
1.	Badania archeologiczne	przy Pałacu Archimandrytów, 113 m na północ	1976 r.	Krystyna Chilmon, Krzysztof Burek	25	1
2.	Dar	monaster	1979 r.	anonimowy, przekazane przez Dział Sztuki MPB	1	
3.	Dar	monaster	lata 70. lub 80. XX w.	Aleksander Borysewicz	1	
4.	Nadzór archeologiczny	między Pałacem Archimandrytów a rzeką Supraśl	1997 r.			1
5.	Nadzór archeologiczny	przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty	1998 r.	Krystyna Bieńkowska		1
6.	Dar	monaster	1998 r.	anonimowy	2	
7.	Badania archeologiczne	katakumby, południowa część założenia, obecnie ul. Klasztorna	2003 r.	Krystyna Bieńkowska	2	1
8.	Badania archeologiczne	ogród przyklasztorny, obecnie Ogród Saski	2017 r.	Irena Taranta		1
9.	Dar	ul. Słowackiego 1	2017 r.	Józef Lepionka, Hubert Lepionka		1

Artykuł naukowy opisujący między innymi supraskie artefakty przygotowały Halina Karwowska i Urszula Stankiewicz⁷. Szczególnym zainteresowaniem badaczy cieszyły się przedstawienia heraldyczne występujące na kaflach, które były przedmiotem dokumentacji i publikacji naukowych Krystyny Bieńkowskiej – bylej kierowniczki Działu Archeologii – oraz Urszuli Stankiewicz i rysowniczką Doroty Strynkiewicz. Wybrane kafle heraldyczne prezentowano w Ratuszu, głównej siedzibie Muzeum Podlaskiego w Białymstoku na wystawach: *Dziedzictwo kulturowe Podlasia i Grodzieniszczyny* w 2006 roku i *Glina* w 2010 roku.

⁷ Halina Karwowska, Urszula Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice...*, ss. 119-129.

Kafle w zbiorach *Collegium Suprasliense*

Radosław Dobrowolski

Stowarzyszenie *Collegium Suprasliense* powstało w połowie roku 2000. Wśród jego statutowych celów jest ochrona wartości historycznych i kulturowych, w tym gromadzenie wszelkich cennych z punktu widzenia dziedzictwa historycznego obiektów: dokumentów, książek, zdjęć, map, obrazów, starodruków, pamiątek *etc.*⁸

Przy okazji licznych prospekcyj terenowych współzałożyciel *Collegium Suprasliense* – Wojciech Załęski – w latach 80. i 90. XX wieku odnajdował na terenie ogrodów Państwowego Domu Dziecka w Supraślu fragmenty kafli pochodzące z zabudowań klasztornych. Odwiedzając corocznie w okresie wczesnej wiosny oraz jesieni te same miejsca, co rusz pozyskiwał nowe znaleziska. Wśród nich, oprócz kafli, były też fragmenty ceramiki naczyniowej. Ze względu na intensywną gospodarkę rolną pól, na których były one znajdowane, miały z reguły nieduże rozmiary, a wiele z nich nosiło też ślady mechanicznych uszkodzeń.

Supraski poszukiwacz trafiał na relikty kafli z motywami odcisniętymi na płytkach licowych. Najwięcej znalezionych fragmentów „ceramicznych herbarzy”⁹ pochodziło z okazów ozdobionych reliefową kompozycją z herbem Bełty (w centralnej części), upamiętniającą unickiego hierarchę – archimandrytę Gabriela Kolendę, arcybiskupa połockiego, a następnie arcybiskupa metropolitę kijowskiego i całej Rusi (żyjącego w XVII wieku). O tak dekorowanych kaflach wspominała między innymi archeolog Krystyna Bieńkowska w artykule *Kafle z Supraśla*. Opisała okoliczności odnalezienia w 1976 roku kilkunastu artefaktów kaflowych wypełniających jamę zasobową odkrytą ponad 100 metrów na północ od monasteru. Pośród egzemplarzy zachowanych w całości był m.in. kafel z herbem Gabriela Kolendy.¹⁰

Artykuł Krystyny Bieńkowskiej stanowił jeden z pierwszych ważnych przyczynków do dalszych badań i odniesień. Z ustaleń autorki korzystał Wojciech Załęski. Porównywał opisane przez nią kafle z artefaktami znajdującymi na polach ornych otaczających kompleks klasztorny, zwłaszcza zlokalizowanych na zachód od bramy wjazdowej (dzwonnicy).

Lokalny pasjonat i badacz w czasie ok. piętnastoletniego penetrowania przyklasztornych pól zabezpieczył w sumie 117 drobnych fragmentów kafli. W tej liczbie dziewięć to pozostałości okazów ozdobionych kompozycją z herbem Bełty Gabriela Kolendy, pięć kolejnych pochodziło

⁸ Jednym ze współzałożycieli Stowarzyszenia był Wojciech Załęski (1943–2017), wieloletni nauczyciel snycerstwa i dyrektor Liceum Plastycznego w Supraślu, z zamiłowania etnograf i autor wielu publikacji popularnonaukowych. W ciągu lat 80. i 90. minionego wieku jako pierwszy penetrował terenowo Supraśl i jego okolice. Niezliczone wędrówki po zaułkach miejskich oraz okolicznych wsiach i puszcząńskich osadach umożliwiły panu Wojciechowi zebranie dużej kolekcji numizmatów, guzików, plomb, a także przedmiotów codziennego użytku. Były też okazją do spisywania lokalnych podań i przekazów rodzinnych. Ekspozyty etnograficzne zebrane przez Załęskiego zostały przekazane w depozyt do powstałego w 1988 r. Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej. Oprócz tego Załęski jako redaktor naczelny społecznego miesięcznika „Nazukos” wychodzącego od początku lat 90. XX w. gromadził dokumenty odnoszące się do historii Supraśla. Część jego bogatej spuścizny piśmienniczej zaprezentowano w 23 tomie *Acta Collegii Suprasliensis*: Wojciech Załęski, 2017, *Pisma rozproszone*, („Acta Collegii Suprasliensis”, t. 23), M. Zemło (red.), Supraśl, ss. 1-483.

⁹ Leszek Kajzer, 2007, *Herby na kaflach z zamku w Ujeździe, czyli o zagadnieniu «herbarzy ceramicznych»*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 55/1, ss. 21-31.

¹⁰ Krystyna Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla*, „Kwartalnik Białostocki”, nr 2/34, Białystok, ss. 107-112.

z kafla heraldycznego z herbem Cholewa[?] albo innego znaku. Na tej nieznanej kompozycji kafla heraldycznego (podobnego do kafla Kolendy) zawarte są na górze płytki inicjały „I” i „M” (Ilarion Massalski[?] Jozafat Michniewicz[?]), natomiast w dolnej części „A” i „S” (Archimandryta Suprański). Lica pozostałych kafla ozdobiono motywami roślinnymi.

Na szczególną uwagę zasługują dwa skupiska, gdzie Wojciech Załęski odnajdował ciekawe fragmenty kafla. Pierwszą lokalizacją znalezisk było pole uprawne, którego duża część została zajęta kilka lat temu na parking i rondo (1), natomiast drugą stanowiła podmokła niecka usytuowana bliżej ul. Kodeksu Suprańskiego (2), nieopodal starego traktu wychodzącego naprzeciw klasztornej dzwonnicy (ryc. 4). Wglębie to mogło być naturalnym dołem, do którego wyrzucano wszelkie budowlane odpady z klasztoru podczas jego remontów.

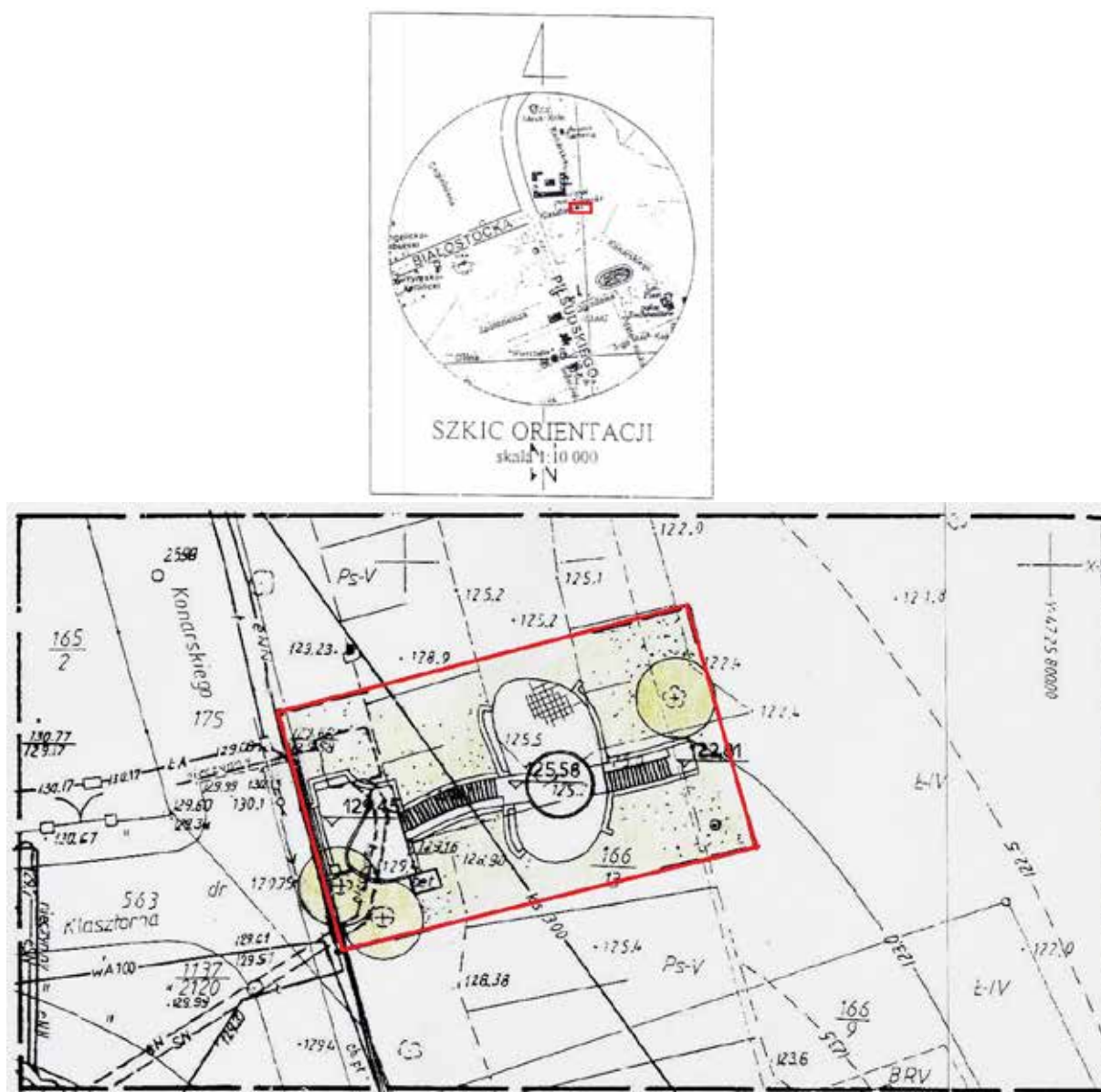

Ryc. 4. Supraśl, woj. podlaskie. Dwa skupiska na ziemi ornej, w których Wojciech Załęski odnalazł fragmenty klasztornych kafla. Źródło: www.geoportal.gov.pl

W 2004 roku Gmina Supraśl realizowała budowę schodów przy dawnym unickim, a obecnie prawosławnym klasztorze pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu, usytuowanych na nadrzecznej skarpie (ryc. 5).¹¹ Schody wykonane z granitowej kostki zlokalizowano na wprost ulicy Klasztornej w niedalekim sąsiedztwie katakumb zakonnych z XVI wieku. Obecnie łączą skrzyżowanie ulic Konarskiego, Klasztornej i abp. gen. Mirona Chodakowskiego z nadrzecznymi bulwarami im. Wiktora Wolkowa¹².

¹¹ W lokalnej tradycji miejsce to nosi nazwę Górki Stupaka. Jej nazwa pochodzi od nazwiska mieszkającego niegdyś w sąsiednim domu rosyjskiego żandarma Stupaka, który został sprowadzony do Supraśla na samym początku XX wieku wraz z innym żandarmem o nazwisku Kryłow.

¹² Budowa schodów widokowych nad rzeką Supraśl z programu SAPARD Unii Europejskiej – działanie 4: „Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich”. Projekt wykonał inż. arch. Wojciech Pietrzak. Kwota dofinansowania UE 28 276,04 zł, całość kosztowała 64 479,95 zł. Prace rozpoczęto 3 sierpnia 2004 r. Zgodnie z dziennikiem budowy do 10 sierpnia wykonano roboty ziemne pod konstrukcję schodów i tarasów widokowych, a 30 sierpnia 2004 r. zakończono wszystkie prace budowlane. Do lat 90. XX wieku istniała przy nich sportowa strzelnica Zespołu

Szkół Mechanizacji Rolnictwa w Supraślu zajmującego budynki dawnego klasztoru. Na szczycie skarpy stoi jeszcze do dzisiaj betonowy postument (ok. $1,5 \times 2$ m) nieistniejącego podówczas, a wykonanego w drewnie pomnika prof. Witolda Sławińskiego, autorstwa artysty rzeźbiarza Wojciecha Załęskiego.

Ciężki sprzęt użyty podczas prac ziemnych odsłonił wiele ceramicznych przedmiotów, zwłaszcza dużych fragmentów naczyń pochodzących z XVI–XVIII wieku. Zalegały one w warstwach humusu. Pośród nich były także: fragment glinianego garnka wypalonego w atmosferze redukcyjnej (siwak), fragment glinianej patelni z tuleją do osadzenia drewnianego uchwytu, a także fragment wylewu ozdobnego talerza pokryty zielonym szkliwem. Część z tych naczyń została zrekonstruowana. Przy okazji okolicznościowych wystaw służą jako elementy ekspozycyjne. Znaczna koncentracja znalezisk w miejscu inwestycji świadczy o tym, że mogły istnieć tu doły śmietnikowe, do których wyrzucano wszelkie zużyte przedmioty i odpadki, również te po pracach remontowych w klasztorze prowadzonych w XVII czy XVIII wieku.

Podczas wyżej wzmiankowanych prac ziemnych na przyklasztornej skarpie obok katakumb członkowie *Collegium Suprasliense* odnaleźli 31 fragmentów kafli. Powiększyły one liczbę 117 okazów stanowiących kolekcję stowarzyszenia. Dziewięć z nich opatrzonych było herbem opata Gabriela Kolendy, dwa herbem Wukry (kat. 24). Ten ostatni należał do znaku rodowego opata Nikodema Mokosieja Szybińskiego (1635–1643). Na 19 fragmentach (kat. 18–21) odnotowano obecność dekoracji alegorycznej z wyobrażeniem czterech ślubów zakonników bazylikańskich z Supraśla: 1. stałości miejsca, 2. ubóstwa, 3. czystości, 4. posłuszeństwa. Stylistyką, kolorem szkliwa (biało-kobaltowym) oraz techniką wykonania przypomina kafel z herbem Dąbrowa (kat. 30) z czasów zarządu opata Leona Kiszki (1708–1728). Kafel ten znajduje się w zbiorach Muzeum Podlaskiego w Białymstoku i opisano go w niniejszej publikacji w rozdziale Katalog pod numerem 30.

Zbiór fragmentów będący własnością *Collegium Suprasliense* składa się ze 148 sztuk, które nie tylko uzupełniają zbiory Muzeum Podlaskiego, ale również ukazują nieznane do tej pory kompozycje. Przedmioty te przechowywane są w Supraskim Skarbcu przy Bibliotece Centrum Kultury i Rekreacji jako stały depozyt stowarzyszenia.

Piece kaflowe obok funkcji grzewczych upiększały także zakonne cele supraskich bazylianów. Zdobienia, zwłaszcza heraldyczne i religijne, były dobrymi nośnikami treści religijnych i społecznych. Zakorzeniały kolejne generacje zakonników w ich kulturze duchowej i umysłowej. Świadczyły także o prestiżu tego znanego w całej Rzeczypospolitej domu zakonnego. W tym sensie zgłębienie wiedzy o tych przedmiotach, a zwłaszcza o detalach zdobień umieszczanych na ich licach, poszerza naszą wiedzę i wyobraźnię o supraskim klasztorze, a w szerszej perspektywie o staropolskiej kulturze i jej zróżnicowanym pod wieloma względami społeczeństwie.

Technologia i wyrób kafli

Irena Taranta

Charakterystyka technologiczna kafli supraskich została oparta na makroskopowej obserwacji i analizach materiałów zabytkowych omówionych w literaturze przedmiotu¹³.

Kafle miskowe

Kafle miskowe znaleziono w jamie śmietniskowej przy Pałacu Archimandrytów. Mimo zachowanych niemal w całości egzemplarzy ze względu na przypadkowość tych znalezisk nie jest możliwe przypisanie ich do jednego typu urządzenia grzewczego. Nie można wykluczyć, że konstrukcja pieca była bardziej skomplikowana i w jednej bryle łączono kafle płytowe i miskowe.

Wykonano je z glin żelazistych, schudzonych domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku. Były formowane na kole, najprawdopodobniej z jednego kawałka gliny, stanowiącego dno i partię przydenną, od której rozpoczynano budowę ścianek kafli¹⁴. O stosowaniu tej metody świadczy dookólne zgrubienie powstałe w wyniku dolepienia do partii przydennej pierwszego pierścienia¹⁵, którego obecność stwierdzono na wszystkich egzemplarzach miskowych z Supraśla. Wszystkie miały otwory kwadratowe. W celu uzyskania regularnego kształtu kwadratu garncarze używali miarek¹⁶. Krawędzie formowano i ścinano prosto, bez pogrubienia. Gęstość, głębokość i zasięg występowania żłobków jest różna. Największą wagę przywiązywano do pokrywania nimi tych powierzchni kafla, które miały być osadzone w ścianie pieca¹⁷. Kafle, których punkt X, czyli miejsce zmiany korpusu z cylindrycznego na wieloboczny, znajdował się na wysokości $\frac{1}{2}$ (kat. 3, 4, 6, 7¹⁸), były pokryte żłobkami, najbardziej czytelnymi w dolnej partii. Z kolei egzemplarze (kat. 1, 2, 5) z punktem X na wysokości $\frac{3}{4}$ miały żłobki na całej ich wysokości. Dno odcinano drutem. Zabieg ten polegał na przeprowadzeniu pod dnem sztywno naciągniętego drutu, w efekcie czego powstawały równoległe rysy, biegnące na całej powierzchni dna¹⁹. Miskowe kafle supraskie były niezdobione i nieszkliwione. Tylko jeden egzemplarz posiadał na ściankach zewnętrznych zacieki zielonego szkliwa (kat. 5), które były przypadkowe.

Kafle płytowe

Kafle płytowe zostały wykonane z glin żelazistych, z domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku, rzadziej margla. Do ich wyrobu wykorzystano glinę o odpowiedniej plastyczności, uzyskiwaną poprzez dodanie właściwej domieszki, której jakość i proporcje nie zacierają odbijanego rysunku²⁰. Staranne przygotowanie masy garncarskiej przeznaczonej do wyrobu lic może

¹³ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe w Polsce...*, ss. 185-197; K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, ss. 51-73.

¹⁴ Tamże, s. 56.

¹⁵ Tamże, s. 56.

¹⁶ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe w Polsce...*, s. 185.

¹⁷ Tamże; K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 57.

¹⁸ Numery katalogu znajdują się w części *Katalog* niniejszej publikacji.

¹⁹ K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 57.

²⁰ Tamże, s. 54.

świadczą o przywiązywaniu większej wagi do formowania płytek w celu uzyskania jak najlepszego przedstawienia²¹. Z zabiegiem odbijania dekoracji w przygotowanej uprzednio formie związane są trzy podstawowe kategorie śladów pozostawianych na wewnętrznej stronie lica: ślady palców, tkaniny i zagładzenia. Podczas silnego wgniatańa gliny w matrycę cieńszej płytki licowej dochodziło do jej wybrzuszenia i sfaldowania, które usuwano poprzez docięnięcie gliny otwartą dłonią²². Odciski na poszczególnych kaflach powstały wskutek nacisku opuszków palców na płytkę licową. Ich głębokość i układ są różne, nie zawsze czytelne wskutek wyrównywania i wygładzania.

Kafle datowane na II połowę XIX wieku – przełom XIX i XX wieku były wykonywane przez wyspecjalizowanych rzemieślników w sposób mechaniczny. Omawiany materiał charakteryzuje się komorami otwartymi o równej wysokości ścianek, z wyjątkiem kafla gzymsowych, które miały różną głębokość, co było związane z ich funkcją w konstrukcji pieca. Komory były formowane na kole garncarskim, nieliczne zostały zaopatrzone w dookolne żłobki. W XVIII wieku znana była prasa, w której wyciskano komory kafla²³. Miejsce łączenia komory z płytką licową wzmacniano prawie we wszystkich egzemplarzach dwiema listwami. Zabieg ten polegał na zamocowaniu krawędzi komory na licu, przylepieniu listwy zewnętrznej, a na końcu wklepieniu taśmy wewnętrznej²⁴. Wałek zewnętrzny dodatkowo uzupełniał te partie czworokątnego lica, które nie zostały objęte zasięgiem dolepionych ścianek komory o owalnym kształcie²⁵. Zewnętrzna listwa miała szczególne znaczenie przy narożnikach, gdzie odcinek pomiędzy ścianką komory a krawędzią lica był największy. W tym miejscu służyła nie tylko do zalepienia wystającej części lica, ale również do wyprofilowania zewnętrznych narożników kafla²⁶. Na krawędziach listew zewnętrznych kafla z herbem Bely (kat. 25, 26) zarejestrowano ślady ugniatańa w postaci układających się rzędowo odcisków opuszków palców. Przylepienie listwy wewnętrznej polegało na rozcieraniu i wgniatańu palcami wałeczka gliny na ścianki komory i lico²⁷.

Narożniki ścianek komór zaokrąglano, a krawędzie wywijano, tworząc wałeczek, który był prosto ścięty, rzadziej lekko splaszczony. Ostatnim zabiegiem formowania było wykonanie palcami lub za pomocą narzędzia specjalnych otworów montażowych do zaczepienia metalowych klamer²⁸, dybli lub drutów, spinających od wnętrza bryłę pieca²⁹.

Oprócz omówionych powyżej kafla w zbiorze supaskim znajdują się listwy lub wałki – elementy pieca, które umieszczano w spoinach pomiędzy kaflami, pod zwieńczeniami, fryzami czy też gzymsami. W przypadku usytuowania na obrzeżach gzymsów miały one kształt zgodny z ich profilowaniem³⁰. Znalezione w Supraślu listwy były profilowane półwałkiem, nieozdobione (kat. 58, 59).

Wypał

Analiza opiera się jedynie na makroskopowej obserwacji przełamów kafla. Wszystkie kafle zostały wypalone w atmosferze utleniającej. Obserwując zabarwienie przełamów, można stwierdzić, czy wypał trwał wystarczająco długo, a tym samym określić jego jakość i poziom umiejętności garncarza³¹. W zbiorze kafla miskowych i płytowych dominują przełamy jednobarwne. Może to

²¹ K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 55; Maria Dąbrowska, 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich*, [w:] *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice...*, s. 183.

²² K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 66.

²³ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe w Polsce...*, s. 187.

²⁴ Tamże, s. 70.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Ryszard Grygiel, Tomasz Jurek, 1996, *Dolinowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Miechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź, s. 202, ryc. 158.

²⁹ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe...*, s. 194; K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 70.

³⁰ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe...*, ss. 72-73.

³¹ Barbara Bielec-Maciejewska, 2015, *Kafle i piece kaflowe w Toruniu (XIV–XX wiek)*, Toruń, s. 73.

świadczą o dobrze przeprowadzonym procesie wypału i o umiejętnościach rzemieślników³². Na podstawie zabarwienia zestawionych chronologicznie przełamów kafla zaobserwowano tendencję do poprawy jakości wypału. Ta metoda jest jednak niewystarczająca do dokładnego określenia jakości wypału. Andrzej Buko pisał, iż „...wszelkie wnioski o jakości wypału wysnute wyłącznie na podstawie obserwacji przełamów bez uwzględnienia szeregu czynników związanych z właściwościami gliny, rodzajem pieca, opalu czy wysokością temperatury są bezzasadne...”³³.

Kafle szkliwione i nieszkliwione wypalano razem, stąd nacieki szkliw na jednym z nieszkliwionych egzemplarzy miskowych.

Szkliwienie

Pokrywanie kafla szkliwem było już od średniowiecza szeroko rozpowszechnionym zabiegiem, który miał na celu podniesienie walorów estetycznych pieca oraz zapobieganie gromadzeniu się kurzu³⁴. W świetle analizy z terenu Królestwa Polskiego kafle były wypalane, a następnie szkliwione, chociaż zdarzały się przypadki nakładania szkliwa na jedynie wysuszone wyroby³⁵. Kafle pokryte polewą odstawiano do przeschnięcia, a następnie wypalano³⁶. W skład podstawowego szkliwa wchodziły: tlenek ołowiu, glinu, wapnia, krzemionka, a także niewielkie ilości tlenku miedzi, żelaza, cyny, ewentualnie potaż³⁷. Na terenie Królestwa Polskiego szkliw ołowiowych używano do szkliwienia kafla płytowych w II połowie XV wieku, natomiast kafle garnkowe były szkliwione w I połowie XVI wieku³⁸. Wielobarwne ołowiowo-cynowe glazury pojawiły się w XVI wieku w związku z napływem do Krakowa na początku tego stulecia węgierskich rzemieślników oraz przejmowaniem nowinek technicznych z północno-zachodniej Europy³⁹. Kolor zielony uzyskiwano poprzez dodawanie tlenków miedzi, kolor brązowy lub czarny – tlenków żelaza, barwę żółtą nadawał polewie tlenek antymonu, fioletową tlenek manganu, niebieską tlenek kobaltu, zaś nieprzezroczyste, kryjące szkliwo uzyskiwano po dodaniu domieszki tlenku cynowego⁴⁰. Szkliwa o niskiej temperaturze topnienia, stosowane do kamionki i wyrobów garncarskich, mogą być zestawiane w stanie surowym, jeżeli jako topnik występuje w nich glejta ołowiowa lub minia ołowiowa⁴¹. W przypadku nakładania ołowiowej glazury na kafel wykonany z gliny żelazistej stosowano podkład z angoby lub szlamowanej glinki, który nie był konieczny przy kryjących szkliwach ołowiowo-cynowych lub kaflach sporządzonych z białych glin.

Okolo 52% zbioru artefaktów supraskich było szkliwione, zdecydowana większość na zielono. Najstarsze kafle płytowe, datowane na II połowę XVI stulecia, są szkliwione na zielony kolor. Zdeněk Smetánka jest skłonny traktować występowanie intensywnego zielonego koloru polewy, szeroko stosowanego w II połowie XV i XVI wieku, jako wyznacznik chronologiczny⁴². Jedy- nym egzemplarzem pokrytym wielobarwnymi szkliwami: niebieskim, zielonym, żółtym, jest kafel z herbem Pogoń (kat. 22), datowany na ostatnią ćwierć XVI stulecia. W XVII wieku pojawiły się, a w kolejnym stuleciu upowszechniły, kafle pokryte szkliwem cynowym lub ołowiowym, nałożo- nym na angobę bądź glinkę.

³² Tamże.

³³ Andrzej Buko, 1990, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław, ss. 152-154.

³⁴ K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 73; B. Bielec-Maciejewska, 2015, *Kafle i piece kaflowe w Toruniu...*, s. 75.

³⁵ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe...*, s. 205.

³⁶ K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 73.

³⁷ Tamże.

³⁸ M. Dąbrowska, 1987, *Kafle i piece kaflowe...*, s. 204.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Pravoslav Rada, 1993, *Techniki ceramiki artystycznej*, Leon Kuciński (red.), Warszawa, ss. 45-49.

⁴¹ Eryk Różewicz, 1958, *Technika zdobienia ceramicznego*, Warszawa, s. 30.

⁴² Zdeněk Smetánka, 1968, *Technologie výroby českých kachlí od počátku 14 do počátku 16 století*, „Památky Archeologické”, r. LIX, ss. 573-575, [za:] K. Dymek, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie...*, s. 74.

Socjotopograficzny kontekst znalezienia kafli

Irena Taranta

Bogata spuścizna duchowa i materialna istniejącego ponad pół tysiąca lat monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu sprawia, że jest on obiektem wyjątkowym w architektoniczno-kulturowym krajobrazie regionu. Budynek monasteru i cerkiew pw. św. Jana Teologa są usytuowane wokół prostokątnego dziedzińca, pośrodku którego znajduje się zrekonstruowana w latach 90. XX wieku cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy (ryc. 6). Na południe od zabudowań znajdują się ogrody: ozdobny oraz użytkowy, ciągnące się od ulicy Klasztornej do stawów.

Historia Ławry Supraskiej (nazwa monasteru od II połowy XVI wieku) jest związana z ruskim możnowładcą – Aleksandrem Chodkiewiczem, wojewodą nowogródzkim i marszałkiem Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1498 roku sprowadził on mnichów z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej i ufundował prawosławny monaster w Gródku⁴³, który w świetle analizy przywileju Aleksandra Chodkiewicza nadanego monasterowi 30 grudnia 1533 r., przeprowadzonej przez Antoniego Mironowicza, został przeniesiony nie wcześniej niż w 1508 roku na uroczysko Suchy Hrud (obecnie Supraśl), położony nad rzeką Supraśl⁴⁴. Zakonnicy pragnęli realizować ideał życia cenobitycznego, ale jednocześnie żyć w odosobnieniu, kierując się w organizacji życia wewnętrznego regułami świętego Bazylego Wielkiego⁴⁵. Reguły świętego biskupa Kapadocji są wykładnią najdoskonalszego modelu życia monastycznego, którymi do dnia dzisiejszego kierują się wspólnoty Cerkwi prawosławnej⁴⁶. Byt materialny klasztoru został zabezpieczony poprzez nadanie mu włości Chodkiewiczów w Choroszcy oraz dóbr metropolity kijowskiego i biskupa smoleńskiego Józefa Soltana w Topilcu, Baciutach, Piszczewie, prawdopodobnie w roku 1510⁴⁷.

Wobec panującego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego oficjalnego zakazu budowy cerkwi murowanych wymagana była zgoda królewska na wzniesienie prawosławnej świątyni⁴⁸. Ihumen Pafnucy Sieheń wystąpił z prośbą do króla Zygmunta I Starego na początku 1509 r. i w tym samym roku uzyskał pozwolenie na wybudowanie murowanej cerkwi⁴⁹. Rozplanowanie przestrzenne monasteru na planie czworoboku z umieszczoną pośrodku placu główną cerkwią nawiązuje do wzorców wspólnot klasztornych chrześcijaństwa wschodniego (ryc. 3, 6-7). Przypuszczalnie pierwszą świątynią była usytuowana w północno-wschodniej części obecnego klasztoru drewniana cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty (ryc. 3), która spłonęła po uderzeniu pioruna w 1545 roku⁵⁰.

⁴³ Piotr Pietrowicz Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok, s. 101.

⁴⁴ Antoni Mironowicz, 2012, *Powstanie Ławry Supraskiej*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. 10, s. 15.

⁴⁵ Beata Lorens, 2014, *Bazylianowie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów, s. 7.

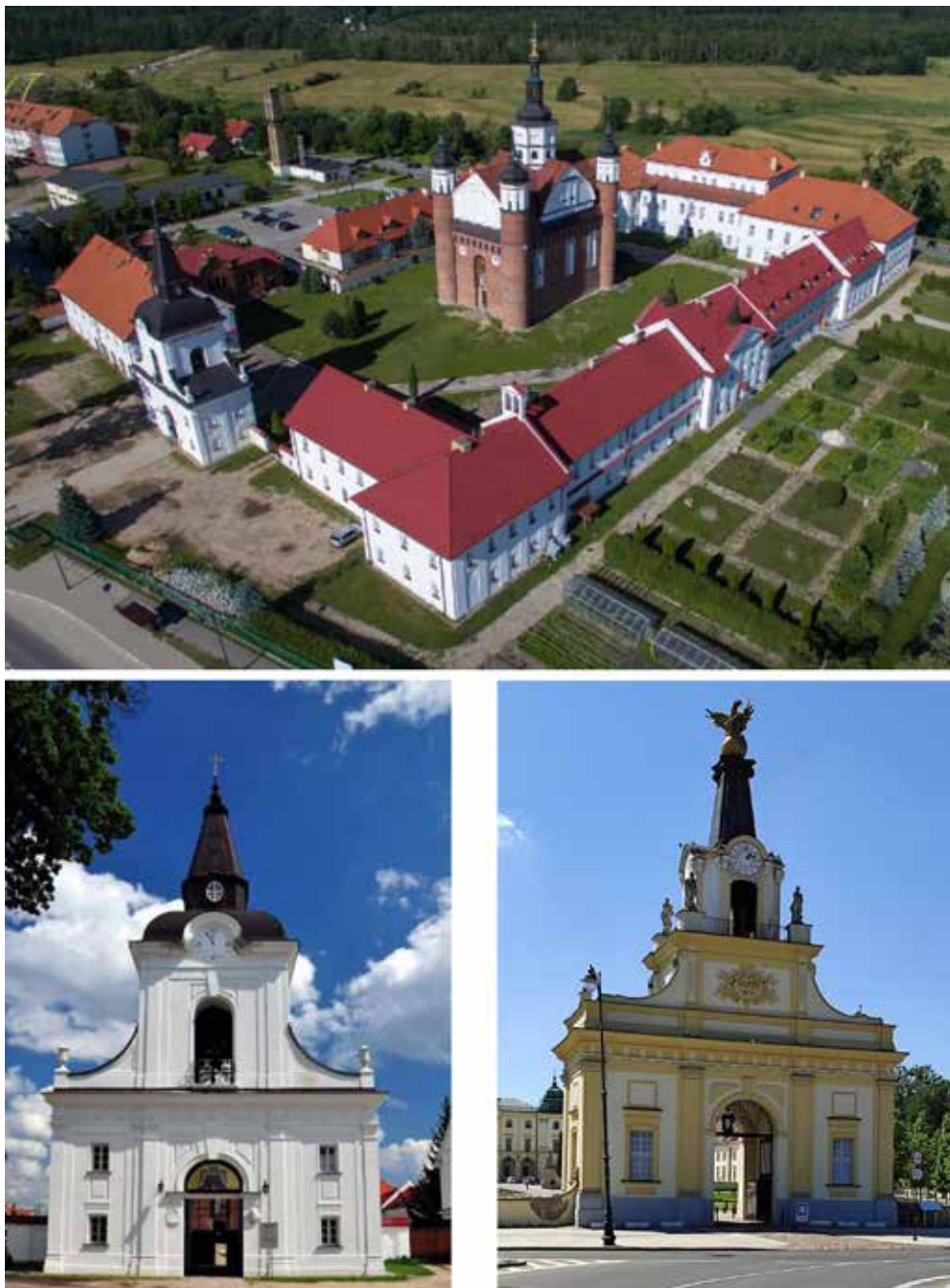
⁴⁶ Piotr Pietrow, 2014, *Reguły św. Bazylego Wielkiego*, „Elpis”, z. 16, s. 126.

⁴⁷ Zofia Pilaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów /pałac Archimandrytów – budynki klasztorne/” [maszynopis], Białystok, s. 8.

⁴⁸ A. Mironowicz, 2012, *Powstanie Ławry Supraskiej...*, s. 20.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Z. Pilaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, s. 7.

Ryc. 6. Supraśl, woj. podlaskie. Monaster z dominantą założenia – odbudowaną cerkwią pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, widok z lotu ptaka. Źródło: <http://www.akademiasupraska.pl>, data dostępu: 07.03.2018 r. Na dole, po lewej: Supraśl, monaster, brama-dzwonnica, po prawej: Białystok, pałac Branickich, brama, fot. I. Taranta

Dominantę założenia stanowi usytuowana centralnie cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, zbudowana w latach 1503–1511⁵¹, o niezwykle oryginalnej konstrukcji łączącej gotycki styl obronny oraz rozplanowanie i harmonię świątyni bizantyjsko-ruskiej (ryc. 8). W jej części środkowej znajduje się ośmioboczny tambur przykryty kopułą symbolizującą sklepienie niebieskie, a w narożnikach cztery wieżyczki, które nawiązują do pięciokopułowych cerkwi ruskich. Architektura jest ściśle podporządkowana tradycji i potrzebom liturgicznym. Wnętrze świątyni jest podzielone zgodnie z zasadą kanonicznej trójdzielności (ryc. 8) na trzy części: narteks (przedsionek), nawę (pomieszczenie dla wiernych) i prezbiterium, które stanowią: sanktuarium i dwa pastoforia:

⁵¹ Tamże, s. 8.

prothesis i *diakonikon* (północne i południowe pomieszczenie). Supraska cerkiew została ozdobiona freskami (ryc. 9-12), wykonanymi przez Serba – Nektarija – w 1557 roku⁵². W latach 1545–1557 powstały zabudowania klasztorne (Pałac Archimandrytów) oraz *trapieża* (refektarz) przy cerkwi Zwiastowania (ryc. 8)⁵³. Na południe od zabudowań znajdowały się katakumby i wzniesiona na nich świątynia pw. Zmartwychwstania zbudowana z muru pruskiego w latach 1532–1557⁵⁴. W okresie 1500–1602 Supraską Ławrę zamieszkiwało około 70–100 mnichów oraz pustelnicy bytujący w pobliskich lasach⁵⁵.

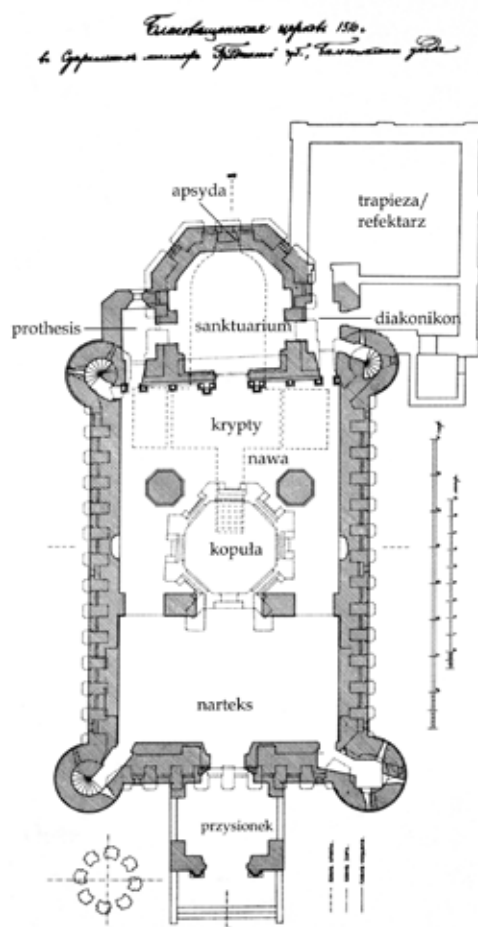
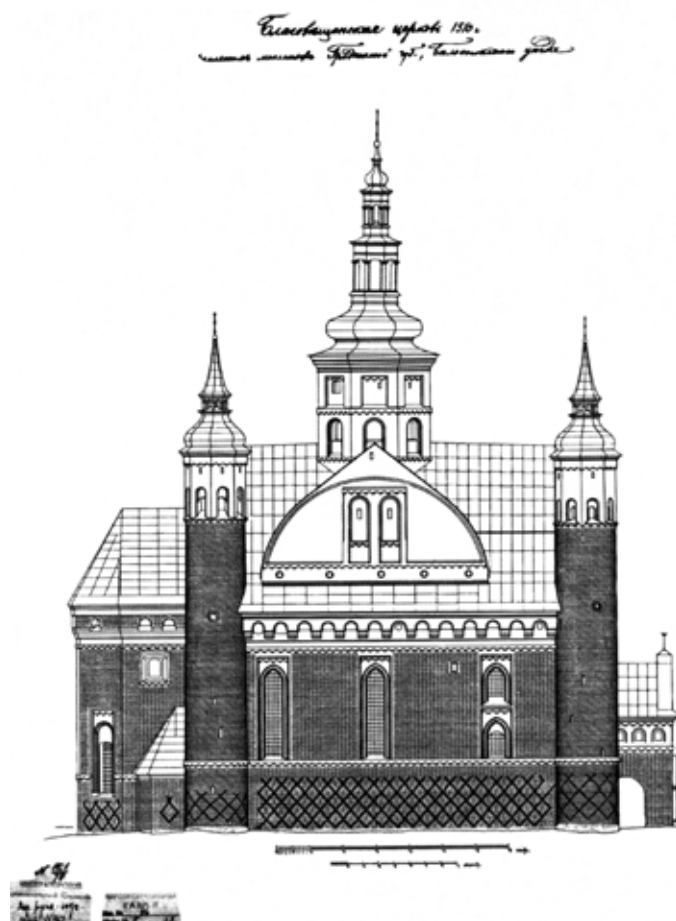
Ryc. 7. Supraśl, woj. podlaskie. Подробный план казеннаго имѣнія Супрасля востоящаго в Гроденской Губерніи составленный въ 1845 году казенным мерещиком Иваном Костко (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie, f. 31, op. 2, t. 2219)

⁵² Sreten Petković, 2019, *Nektarij Serb. Malarz z XVI wieku i jego działalność w klasztorze w Supraślu*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu...*, s. 194.

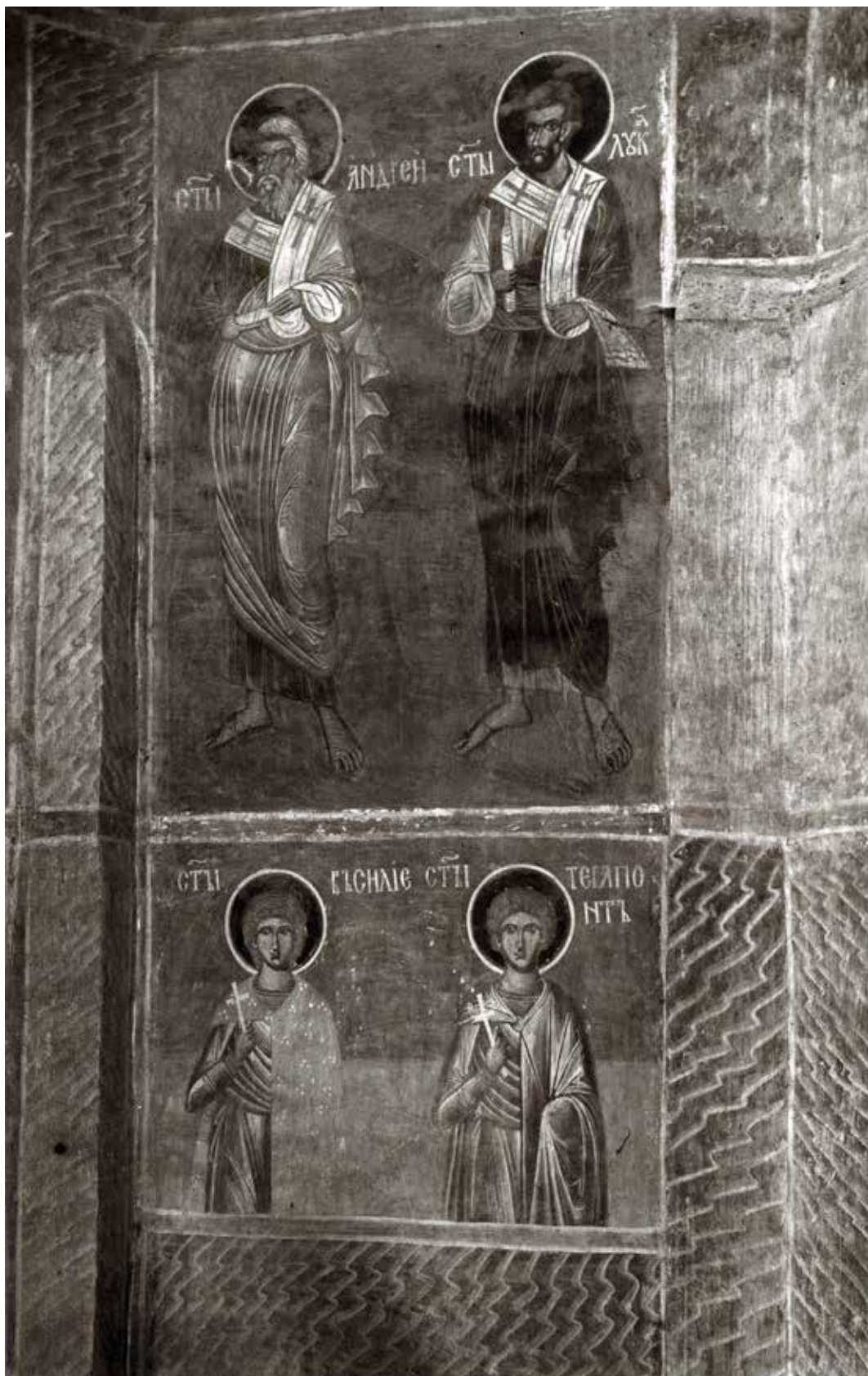
⁵³ Z. Piłaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, ss. 8-9.

⁵⁴ Tamże, s. 9.

⁵⁵ Tamże.

Ryc. 8. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Elewacja północna i rzut przyziemia, 1908[?], rys. P.P. Pokryszkin (OP НА ИИМК РАН, nr inw. 1802/715)

Ryc. 9. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Freski z 1557 r. na dolnej części południowo-wschodniej ściany w ośmiobocznej kopule, 1909, fot. P.P. Pokryszkin (OP НА ИИМК РАН, nr inw. 8877), za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraśkim...*, s. 121, il. 22

Ryc. 10. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Freski z 1557 r. w północnej części sklepienia przed ikonostasem, ornamenty poprawione w XIX w., 1909, fot. P.P. Pokryszkin (ОР НА ИИМК РАН, nr inw. 7539), za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supriskim...*, s. 111, il. 13

Ryc. 11. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Freski z 1557 r. na dolnej części zachodniej ściany w ośmiobocznej kopule, 1909, fot. P.P. Pokryszkin (ОР НА ИИМК РАН, nr inw. 8884), za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supriskim...*, s. 122, il. 23

Ryc. 12. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Freski z 1557 r. na dolnej części wschodniej ściany w ośmiobocznej kopule, 1909, fot. P.P. Pokryszkin (ОР НА ИИМК РАН, nr inw. 8881), za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 120, il. 21

W 1596 roku na skutek zatwierdzenia przez króla Zygmunta III Wazę unii Kościoła rzymskokatolickiego i Cerkwi prawosławnej na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpiło konfesyjne podporządkowanie monasteru Rzymowi. Poprzez przyjęcie postanowień część duchownych i wyznawców prawosławia uznała papieża za głowę swego Kościoła, przyjęła wszystkie dogmaty katolickie według ustaleń unii florenckiej, zachowała liturgię z językiem cerkiewno-słowiańskim, kalendarz juliański, hierarchię, małżeństwa księży oraz dużą samodzielność w administracji kościelnej⁵⁶. Jezuita, będący autorami i propagatorami unii kościelnej, włączyli się również w reformę zakonu prawosławnego – bazylianów⁵⁷. W 1607 roku metropolita Józef Wela-min Rutski (związany z archimandrią supraską) i arcybiskup Jozafat Kuncewicz, wychowankowie kolegium jezuickiego, podjęli reformę bazylianów w klasztorze Trójcy Świętej w Wilnie⁵⁸. Rutski stworzył na wzór jezuitów hierarchiczną strukturę swego zakonu, poprzez wprowadzenie *Ćwiczeń duchownych* zaszczerpił duchowość ignacjańską o rysach wyraźnie apostołskich i misyjnych, a przez kształcenie bazylianów w kolegiach jezuickich przejął w dużym stopniu ich metody i programy nauczania⁵⁹ (ryc. 13). W 1617 roku doprowadził do zjazdu zakonników z pięciu klasztorów unickich, na którym ogłoszono ich zrzeszenie w Kongregację Trójcy Świętej i uformowano zakon podobny w strukturze do działających w Kościele rzymskokatolickim⁶⁰. Na kapitule generalnej tego zgromadzenia dwóch teologów jezuickich współuczestniczyło w opracowaniu konstytucji i regul zakonnych bazylianów⁶¹.

Ryc. 13. Herb Zakonu Bazylianów Świętego Jozafata (łac. *Ordo Basilianus Sancti Iosaphat*); za: *Ordem de São Basílio Magno*, źródło: <https://osbm.org.br/brasao-da-ordem/brasao-osbm/>, data dostępu: 01.12.2020 r.

⁵⁶ Zdzisław Lec, 1998, *Jezuici wobec Unii Brzeskiej*, „Saeculum Christianum” nr 5/1, s. 46.

⁵⁷ Tamże, s. 47.

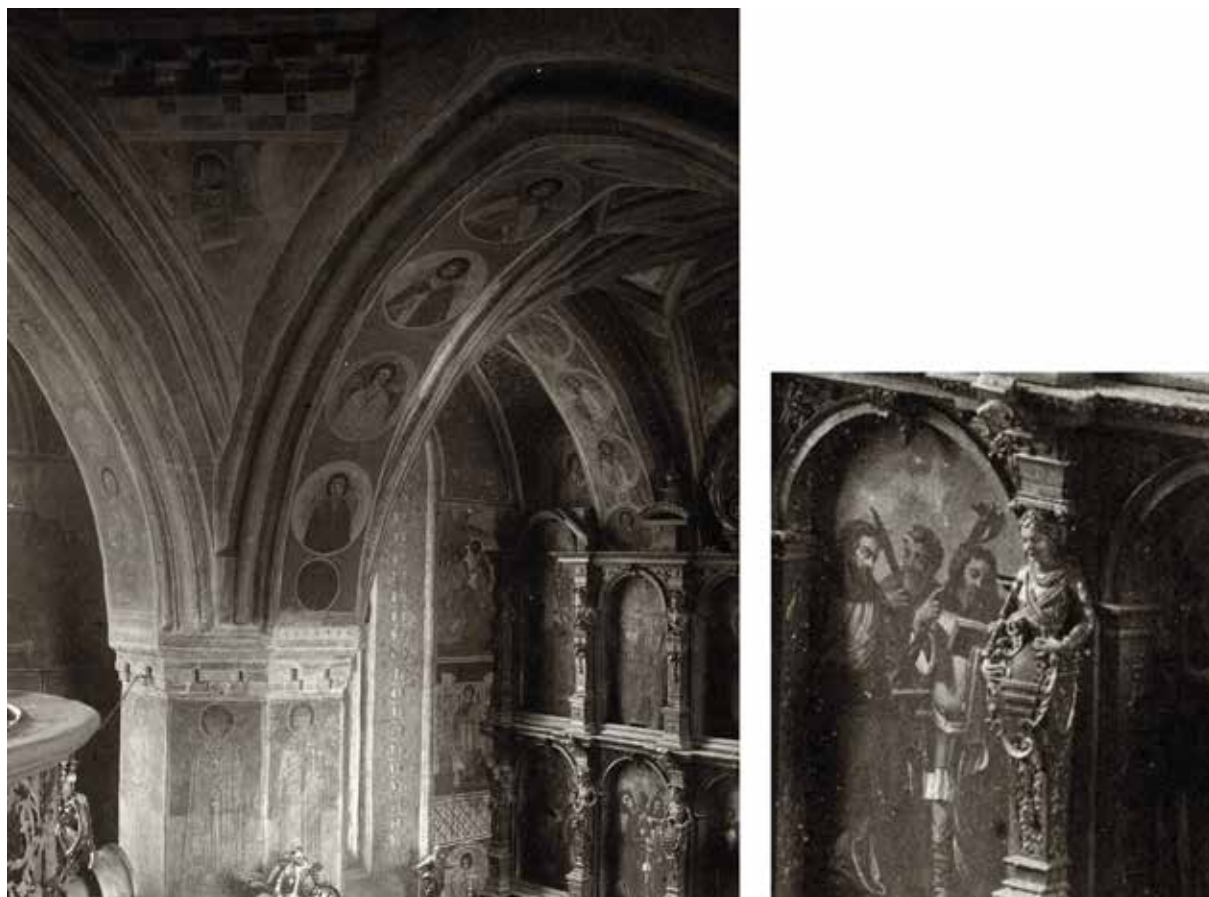
⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże, ss. 47-48.

⁶⁰ Bohdan Pietnoczko, 2015, *Przegląd zakonników między archimandrią supraską a Zakonem Świętego Bazylego Wielkiego (XVII–XIX w.)*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego* („Acta Collegii Suprasliensis”, t. 18), Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło (red.), Rzym – Lublin – Mińsk 2015, s. 108.

⁶¹ Z. Lec, 1998, *Jezuici wobec Unii Brzeskiej...*, s. 47.

W latach 1635–1652 powstał nowy ikonostas „wspaniałego gdańskiego warsztatu”⁶², trzyrzędowy, z umieszczonymi po bokach kartuszami herbowymi: Kościeszka Chodkiewiczów i Wukry opata Szybińskiego (ryc. 14)⁶³. Po 1655 roku dobudowano przedsionek do fasady cerkwi pw. Zwiastowania⁶⁴. W czasach opata Symeona Cyprianowicza (1694–1699) działała w Supraślu drukarnia, która została przeniesiona z soboru Trójcy Świętej w Wilnie⁶⁵. W kolejnym stuleciu przestrzeń przed ikonostasem, w której znajdowały się tablatura, ławy, pulpity do nut, ambona, tron biskupi, urządzono bogato i przepysznie w stylu Ludwika XV (ryc. 15-16)⁶⁶.

Ryc. 14. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Freski z 1557 r. na północno-wschodniej kopule na żaglach i północna część ikonostasu, 1909, fot. P.P. Pokryszkin (OP НА ИИМК РАН, nr inw. 7548), za: P. P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 123, il. 24

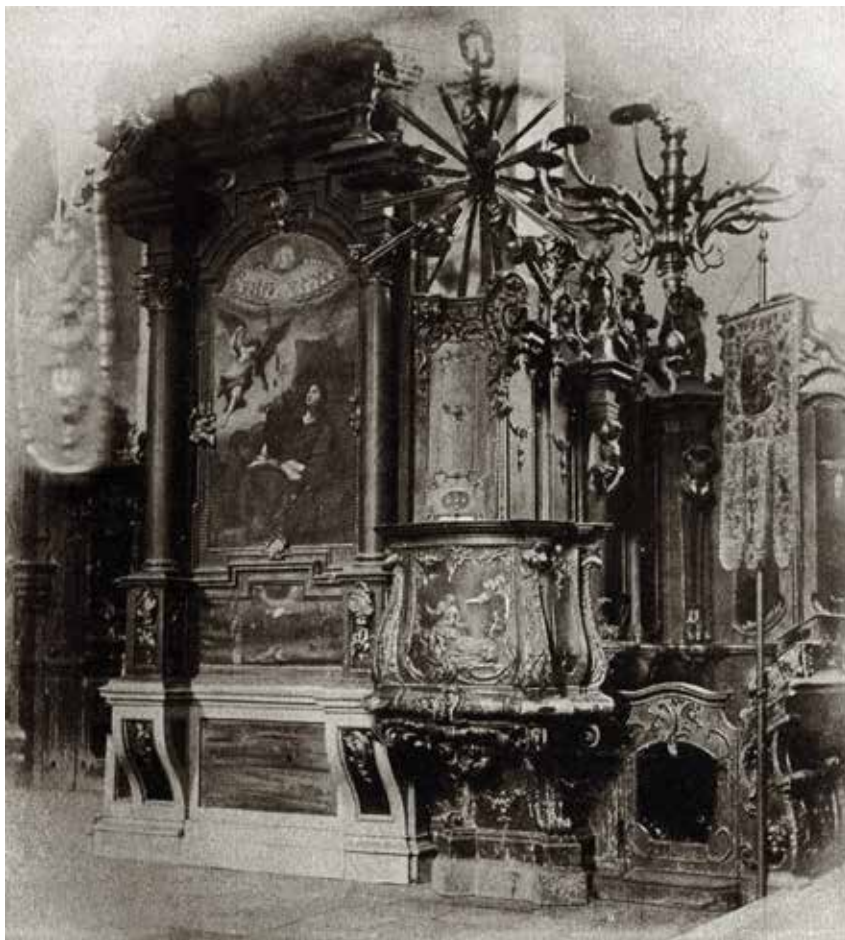
⁶² Aleksander Musin, 2019, *Zabytki Supraśla w Sankt-Petersburgu: materiały dotyczące historii i konserwacji cerkwi Zwiastowania Bogurodzicy (1907–1910) w archiwum Cesarskiej Komisji Archeologicznej*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu...*, s. 17.

⁶³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, 2016, t. 12, z. 3: *Województwo podlaskie. Powiat białostocki*, Marcin Zgliński, Katarzyna Kolendo-Korczak (red.), Warszawa, s. 200.

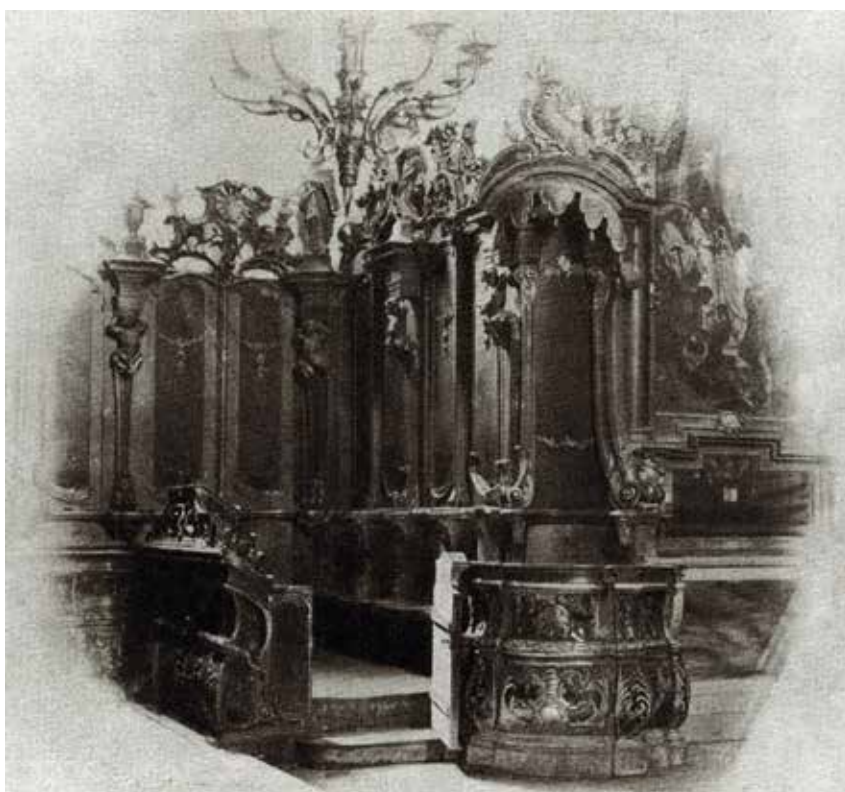
⁶⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa...*, s. 201.

⁶⁵ Z. Piłaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, s. 13; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa...*, s. 201.

⁶⁶ P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 106, il. 14-16.

Ryc. 15. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Ambona z XVIII w., 1864, fot. Pietrow, za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 112, il. 14

Ryc. 16. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Tron biskupi i stalle z XVIII w., 1864, fot. Pietrow, za: P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 112, il. 16

W latach 1722–1745 nastąpiła rozbudowa rezydencji opackiej i południowego skrzydła klasztornego, którym nadano barokowe, reprezentacyjne formy⁶⁷, nawiązujące do architektonicznej idei latynizacji unickich świątyń i klasztorów. Nowy pałac miał trzy kondygnacje, elewację wschodnią wzbogaconą o dwa ryzality i loggię, a południowa zabudowa dwie kondygnacje⁶⁸. Osobne, reprezentacyjne budynki mieszkalne dla opatów, wznoszone w ramach kompleksu klasztornego, nazywane w literaturze przedmiotu opatówkami, domami lub pałacami opackimi wraz z przyległym do nich terenem, oficynami gospodarczymi oraz mieszkaniami dla gości i służby tworzyły razem pewną przestrzeń odrębną od konwentualnej⁶⁹. Opat bowiem był nie tylko zwierzchnikiem i opiekunem wspólnoty, był także przedstawicielem instytucji⁷⁰.

W latach 1750–1752 wzniesiono nową bramę-dzwonnicę⁷¹, zaprojektowaną przez Henryka Klemma, nadwornego architekta Jana Klemensa Branickiego⁷², i nawiązującą architekturą do bramy białostockiej rezydencji hetmana (ryc. 6).

W 1836 roku, za panowania cara Mikołaja I, wydzierżawiono Wilhelmowi Fryderykowi Zachertowi, właścicielowi dóbr i zakładów fabrycznych w Supraślu, połowę południowego skrzydła klasztoru i Pałac Opatów⁷³. Trzy lata później nastąpiła likwidacja unii kościelnej⁷⁴. Cerkiew prawosławna przejęła świątynię pw. Zwiastowania i pozostałe, niewydzierżawione zabudowania⁷⁵. W 1866 roku Wilhelm Fryderyk Zachert zakupił Pałac Archimandrytów i połowę południowego skrzydła klasztoru⁷⁶. Pod koniec XIX stulecia, w 1890 roku, wzniesiono nową, tzw. ciepłą, cerkiew pw. św. Jana Teologa (ryc. 3), usytuowaną w północno-zachodniej części założenia⁷⁷. W 1919 roku Polacy zamknęli obie świątynie, a trzy lata później przekazali budynki monasteru Szkole Rolniczej. W 1924 roku polskie władze zlikwidowały parafię prawosławną w Supraślu⁷⁸. Trzy lata później parafia rzymskokatolicka w Supraślu przejęła cerkiew pw. Zwiastowania, a część budynków monasteru wydzierżawiło zgromadzenie zakonne salezjanów⁷⁹. W 1933 roku, po uprzednio przeprowadzonych pracach remontowych, w cerkwi pw. Zwiastowania, przed ikonostasem, ustawiono katolicką mense ołtarzową⁸⁰. W latach 1939–1941 w budynkach klasztoru znajdowały się koszary Armii Czerwonej⁸¹. 23 lipca 1944 roku cerkiew pw. Zwiastowania została wysadzona w powietrze, a budynki klasztoru spalone przez nazistowskie wojska niemieckie i państw sojuszniczych⁸², wycofujące się przed czerwonoarmistami. W 1957 roku cerkiew św. Jana Teologa i część terenu dawnego monasteru zwrócono Cerkwi prawosławnej⁸³.

⁶⁷ Z. Piłaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, s. 25.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Beata Kwiatkowska-Kopka, 2013, *Z badań nad domami opatów w klasztorach benedyktyńskich*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 35, s. 53.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

⁷² Z. Piłaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, s. 36.

⁷³ Tamże, s. 18; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa...*, s. 203.

⁷⁴ Radosław Dobrowolski, 2017, *Ogród włoski a kształtowanie się przestrzeni klasztoru i Supraśla w XVI–XIX w. – zarys zagadnienia*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” nr 13/2017, s. 134.

⁷⁵ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa...*, s. 203.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Z. Piłaszewicz, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów...”, s. 19.

⁷⁸ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa...*, s. 204.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże.

⁸² Tamże, s. 205.

⁸³ Tamże.

Kafle o tematyce religijnej

Irena Taranta

W dekoracji XVI-wiecznych kaflí supraskich dominują motywy religijne inspirowane Pismem Świętym (w szczególności Ewangelią św. Jana i Apokalipsą), którego znajomość stała na wysokim poziomie poznania. Symbolika chrześcijańska została wyrażona na glinianych płytkach kaflí językiem sztuki. Dzięki precyzyjnemu dopasowaniu ornamentu do konkretnego rodzaju kafla (gzymsowego lub wypełniającego) dekoracja harmonijnie wpisuje się w strukturę każdego konstrukcyjnego elementu pieca. Stylistyka i tematyka przedstawień na kaflach jednoznacznie wskazuje na ornamentykę bizantyjsko-ruską, ruską i bizantyjsko-serbską, w których idee i treści chrześcijańskie wprzegają sztukę w służbę religii. Są to symetryczne, powtarzalne, precyzyjnie wykonane i przepełnione głęboką symboliką kompozycje z pięknie stylizowanych zwojów wici winorośli, konarów drzew i wkomponowanych w nie motywów: krzyża (oznaczającego Jezusa Chrystusa), pawia (Zmartwychwstanie) i trójliscia (hipostaza Świętej Trójcy).

Na najstarszym kaflu datowanym na I połowę XVI wieku umieszczono powtarzający się motyw spiralnie zwiniętej wici winnej latorośli z winogronem – symbolem uczniów Jezusa Chrystusa – przedstawioną za pomocą trzech plastycznych guzków ułożonych w trójkąt (kat. 8).

Ja [Chrystus] jestem prawdziwym krzewem winnym, a Ojciec mój jest tym, który [go] uprawia. Każdą latorośl, która we Mnie nie przynosi owocu, odcina, a każdą, która przynosi owoc, oczyszcza, aby przynosiła owoc obfity [...]. Wytrwajcie we Mnie, a Ja [będę trwał] w was. Podobnie jak latorośl nie może przynosić owocu sama z siebie – jeśli nie trwa w winnym krzewie – tak samo i wy, jeżeli we Mnie trwać nie będziecie. Ja jestem krzewem winnym, wy – latoroślami. Kto trwa we Mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity, ponieważ beze Mnie nic nie możecie uczynić. (J⁸⁴ 15, 1-5)

Wić i owoce winorośli to jeden z najczęściej spotykanych motywów ikonograficznych w sztuce bizantyjsko-ruskiej, ruskiej i bizantyjsko-serbskiej. Motyw trzech gron występuje na szatach świętych męczenników: Justyna, Bazylego, Oresta, Julity i Jerzego (ryc. 9, 12, 17-19)⁸⁵, przedstawionych na XVI-wiecznych freskach zdobiących supraską świątynię pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy oraz na XIV-wiecznych freskach z cerkwi Chrystusa Pantokratora w serbskim monasterze Dečani⁸⁶, na metalowej okładzinie pochodzącego z X wieku bizantyjskiego Psalterza tzw. paryskiego (ryc. 20), spisane go w języku greckim, przechowywanego w Bibliotece Narodowej Francji (Grec. 139), na iluminacjach w księdze *Patierik svodnyj, Kniga 2*, sporządzonej przed 1532 rokiem, znajdującej się w bibliotece supraskiej w XVI wieku (ryc. 21)⁸⁷.

⁸⁴ Skróty za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich*, 1989, Poznań – Warszawa, s. 13.

⁸⁵ P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, ss. 111, 120-121, il. 13, 21-22; tamże, Anna Motowicka, Ewa Zalewska, *Wstęp. Katalog fresków...*, ss. 352-354, 370.

⁸⁶ *Serbian Artistic Heritage in Kosovo and Metohija. Identity, Significance, Vulnerability*, 2017, Miodrag Marković, Dragan Vojvodić (red.), Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrad, ss. 386-387.

⁸⁷ Antoni Mironowicz, 2014, *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, Białystok, ss. 194-196.

17

18

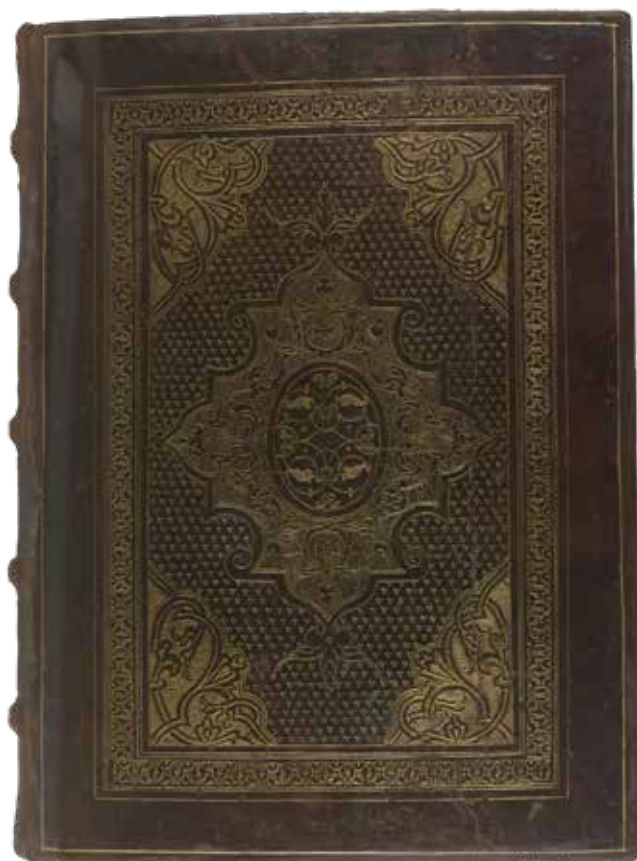
Ryc. 17. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. *Św. Orest*, freski z 1557 r., zbiory Muzeum Ikon w Supraślu, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, nr inw. MI/I/19, za: A. Motowicka, E. Zalewska, 2019, *Wstęp. Katalog fresków...*, s. 352

Ryc. 18. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. *Św. Jerzy*, freski z 1557 r., zbiory Muzeum Ikon w Supraślu, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, nr inw. MI/I/37, za: A. Motowicka, E. Zalewska, 2019, *Wstęp. Katalog fresków...*, s. 370

Ryc. 19. Supraśl, woj. podlaskie. Cerkiew pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. *Św. Julianna*, freski z 1557 r., zbiory Muzeum Ikon w Supraślu, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, nr inw. MI/I/21, za: A. Motowicka, E. Zalewska, 2019, *Wstęp. Katalog fresków...*, s. 354

19

Ryc. 20. Bizantyjski Psalterz, tzw. paryski, spisany w języku greckim. Metalowa oprawa. Biblioteka Narodowa Francji, Grec. 139, źródło: www.pinterest.com, data dostępu: 12.08.2020 r.

Ryc. 21. Supraśl, woj. podlaskie. Iluminacja w księdze *Patierik svodnyj Kniga 2*, sporządzonym przed 1532 r., za: A. Mironowicz, 2014, *Rękopisy suprańskie w zbiorach krajowych i obcych...*, s. 196

Kolejnymi ważnymi przedstawieniami, znanymi zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu, są: Drzewo Życia – symbol nieśmiertelności – i umieszczone pod nim pawie – oznaczające Zmartwychwstanie (kat. 9-14). Drzewo Życia zostało opisane w pierwszej i ostatniej księdze Biblii.

A zasadziwszy ogród w Eden na wschodzie, Pan Bóg umieścił tam człowieka, którego ulepił. Na rozkaz Pana Boga wyrosły z gleby wszelkie drzewa miłe z wyglądu i smaczny owoc rodzące oraz drzewo życia w środku tego ogrodu i drzewo poznania dobra i zła. (Rdz 2, 8-9)

Na jednym z kafli umieszczono cherubiny, które strzegły dostępu do Drzewa Życia.

Po czym Pan Bóg rzekł: Oto człowiek stał się taki jak My: zna dobro i zło; niechaj teraz nie wyciągnie przypadkiem ręki, aby zerwać owoc także z drzewa życia, zjeść go i żyć na wieki. Dlatego Pan Bóg wydalil go z ogrodu Eden, aby uprawiał tę ziemię, z której został wzięty. Wygnawszy zaś człowieka, Bóg postawił przed ogrodem Eden cherubów i połyskujące ostrze miecza, aby strzec drogi do drzewa życia. (Rdz 3, 22-24)

W Nowym Testamencie jest napisane, jak Bóg przywraca człowiekowi dostęp do Drzewa. Jest ono duchowym drzewem poznania dobra poprzez wypełnianie woli i prawa Bożego, wiecznego przykazania miłości⁸⁸. Chrystus obiecuje każdemu, kto będzie Mu wierny, że będzie spożywał owoce Drzewa Życia znajdujące się w raju Boga (Ap 2, 7)⁸⁹. W ikonograficznych przedstawieniach raju widzimy drzewa, kłosa lub kwiaty, do których przylatują dusze, nie tylko pod postacią gołębi, ale ptaków w ogóle. Generalizacja pierwotnego symbolu duszy – gołębia – z dużą dozą prawdopodobieństwa pojawiła się pod wpływem Psalmu: „Dusza nasza, jak ptak uwolniwszy się z sidła ptaszników” (Ps 124, 7). Ptaki pierwotnie występują w związku z pojęciem Królestwa Niebieskiego, a tym samym z dogmatem Zmartwychwstania⁹⁰. Motyw ten jest mocno rozpowszechniony w sztuce bizantyjsko-ruskiej, ruskiej i bizantyjsko-serbskiej (ryc. 22-24).

Ryc. 22. Bazylika Santa Maria Assunta di Torcello, Wenecja. Marmurowa płyta z dolnej partii ikonostasu z pawiami, Drzewem Życia i winoroślą, sztuka bizantyjska, X–XI w. Źródło: www.pinterest.com, data dostępu: 01.12.2020 r.

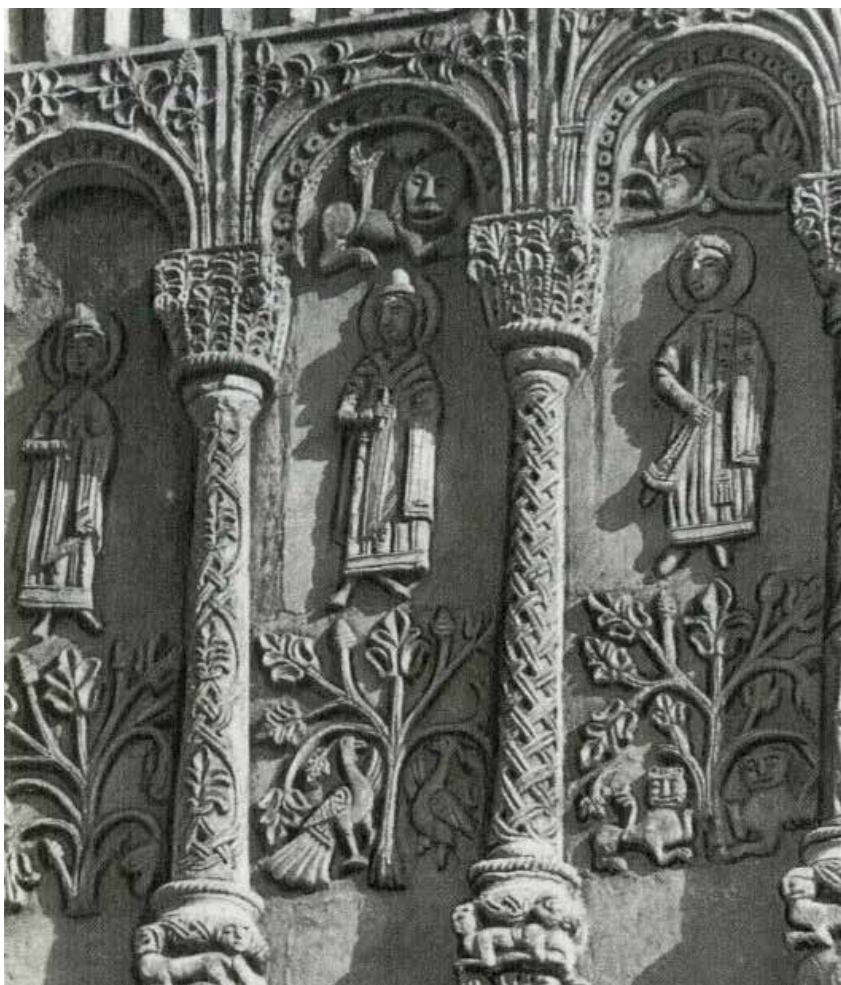
⁸⁸ *Словарь Библейского Богословия*, 1974, Ксавье Леон-Дюфур (red.), Брюссель, ss. 404-405.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Алексей Сергеевич Уваров, 1908, *Христианская символика. Символика древне-христианского периода*, т. 1, Москва, s. 156.

Ryc. 23. Bazylika Santa Maria Assunta di Torcello, Wenecja. Marmurowa płyta z dolnej partii ikonostasu z ptakami i Drzewami Życia, sztuka bizantyjska, X–XI w. Źródło: www.pinterest.com, data dostępu: 01.12.2020 r.

Ryc. 24. Włodzimierz, Rosja. Sobór św. Dymitra Soluńskiego. Zachodnie przesło elewacji północnej. Część arkatury z płaskorzeźbami, 90. lata XII w. Sztuka staroruska. Źródło: <https://www.apryblev.pf/read-02-006-02>, data dostępu: 01.12.2020 r.

Najważniejszym symbolem chrześcijańskim jest krzyż. Jednym z najstarszych wizerunków jest krzyż grecki, symbolizujący Chrystusa. Symeon Solunskij pisał o znaczeniu tego symbolu:

Czteroramienny Krzyż Święty Zbawiciela, na którym On przez nasze grzechy został przybity. Zbawiciel, który stworzył i włada wszystkim ziemskim i niebiańskim, zjednoczył niebiosy i ziemię, z wysokości zszedł na ziemię, a potem z ziemi wznosił się na niebo, w Sobie Samym wszystko zjednoczył i do Siebie wezwał wszystkie krańce ziemi.⁹¹

Ta forma krzyża jest rozpowszechniona w sztuce sakralnej i świeckiej na terenach dawnego Cesarstwa Bizantyjskiego i Rusi (ryc. 25). Potrójny, stylizowany motyw krzyża został wkomponowany w spiralnie zwinętą wic winorośli: trzy krzyże zostały ułożone w kształt trójkąta i związane ze sobą (kat. 15-17). Podobny motyw krzyża greckiego występuje na kafłu znalezionym w Połocku (ryc. 26)⁹².

Tak przemyślane, subtelne i nad wyraz symboliczne umieszczenie motywów religijnych było z pewnością podyktowane przez wykształconych i przepelnionych wiarą w Boga mnichów (ryc. 27).

Ryc. 25. Moskwa. Ornament umieszczony na sklepieniach domu, XVII w. Źródło: Н.Ф. Лоренц, 1898, *Орнамент всех времён и стилей...*, tabl. 37, ryc. 6

Ryc. 26. Połock, Białoruś. Kafel znaleziony podczas badań archeologicznych, datowany na koniec XVI i XVII w., za: Д.В. Дук, 2012, *Пазцы XIV–начала XIX в...*, rys. 80:1

ПЕЧАТЬ СУПРАСЛЬКАГО
МОНАСТЫРЯ 1537г.

Ryc. 27. Supraśl, woj. podlaskie. Pieczęć supraskiego monasteru z 1537 r., za: J. Jodkowski, 2019, *Cerkwie przygotowane do obrony na Litwie i Rusi litewskiej...*, s. 143, il. 10

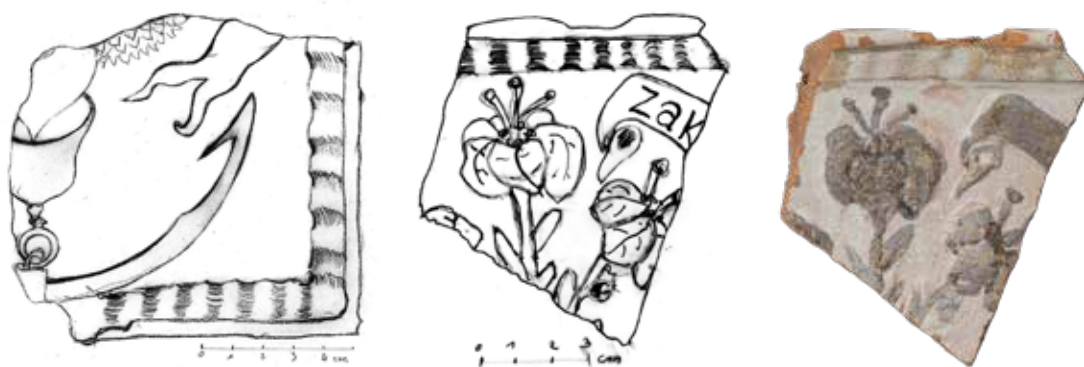
⁹¹ Вениамин (Краснопевков-Румовский Архиепископ), 1999, *Новая Скрижаль или Объяснение о церкви, о литургии, и о всех службах и утварях церковных*, Москва, ss. 16-17.

⁹² Денис Владимирович Дук, 2012, *Пазцы XIV – начала XIX в.*, [w:] *Древнейшие города Беларуси: Полоцк, Минск*, s. 414, rys. 80: 1.

Kafle alegoryczne z Supraśla i ich atrybucje na tle innych symboli zakonu bazylianów

Radosław Dobrowolski

Prace inwestycyjne prowadzone w 2004 roku przez Gminę Supraśl na nadrzecznej skarpie na wysokości katakumb z XVI wieku ujawniły wiele materiału zabytkowego. Pośród ceramiki, którą na miejscu zabezpieczyli członkowie *Collegium Suprasliense* (w tym piszący te słowa), było wiele fragmentów kafla piecowych. Największą ich liczbę stanowił jednorodny co do kształtu i kompozycji typ kafla do tej pory nieznanym naukowcom z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Tylko jeden nieduży fragment kafla o dekoracji analogicznej do tej wówczas odkrytej został uwidoczniony na rycinie 17. w artykule Haliny Karwowskiej i Urszuli Stankiewicz⁹³. Wszystkie pozyskane ułamki kafla były pozostałościami płytek licowych. Tylko niektóre z nich miały zachowaną fragmentarycznie komorę. W zbiorach *Collegium Suprasliense* znajdują się zarówno kafle nieszkliwione (12 fragmentów), szkliwione na zielono (4 fragmenty), jak też ozdobione malowaną podszkliwnie dekoracją kobaltową (1 fragment). Część z nich umieszczono w katalogu zabytków pod nr 18-21.

Ryc. 28. Supraśl, woj. podlaskie. Dwa fragmenty kafla alegorycznego. Rys. R. Dobrowolski, fot. D. Stankiewicz

⁹³ H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle...*, s. 123.

Choć opisywane fragmenty różnią się grubością płytek licowych, wysokością reliefu, wyrazistością odbitego rysunku i kolorystyką szkliv, możliwa jest pełna rekonstrukcja skomplikowanego ornamentu symbolicznego. Zapewne owe różnice powstały w wyniku wyrobienia matrycy, niedostatecznych umiejętności garncarzy i zdunów czy słabej jakości wypału. Mógł też zaistnieć błąd związany z niewłaściwą konsystencją masy garncarskiej. Dlatego nie wszystkie fragmenty odznaczają się wysoką jakością wykonania. Na niektórych detale dekoracji są niewyraźne, natomiast litery miejscami całkowicie zatarte. Reasumując, przyczyną tych niedoskonałości były błędy technologiczne przy produkcji kafla w pracochłonnym i długotrwałym procesie ich wytwarzania.

Z racji prowadzenia badań przeszłości supraskiego klasztoru rekonstrukcji reliefowej dekoracji, umieszczonej na znalezionych fragmentach kafla, podjął się kilkanaście lat temu piszący te słowa. Każdy z nich został narysowany na kalce. Następnie, zakładając symetryczną zasadę kompozycji rekonstruowanego obrazu, wykonano odbicie lustrzane każdego powstałego rysunku. Po dopasowaniu i sklejeniu powstałych ilustracji otrzymano rekonstrukcję motywu umieszczonego na płytce licowej i ustalono wymiary kafla wynoszące ok. 20 × 20 cm.

W górnej części niektórych płytek licowych występuje zdobienie w formie zwiewnej wstęgi z bardzo słabo czytelnym napisem w języku polskim. Początkowo piszący te słowa odczytał je błędnie. Jednakże, dzięki współpracy z Ireną Tarantą i porównaniu z innym, nieznanym wcześniej autorowi fragmentem zabytkowego kafla (ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku), udało się ustalić treść napisu, która nie budzi wątpliwości: „Wyiazanka Szlubow/Zakonnych”.

Wnikliwa analiza wszystkich fragmentów upoważnia do przedstawienia rekonstrukcji. Symbole składające się na powstały obraz są czytelne, choć w interpretacji niejednoznaczne. Są to połączone w jedną całość chrześcijańskie symbole: kotwicy, dzwonu, serca ze skrzydłami i lilii (ryc. 29-30).

Wśród odnalezionych w 2004 roku dziewiętnastu fragmentów kafla o dekoracji alegorycznej (kat. 18-21), znajduje się fragment widoczny na ryc. 31 (kat. 19 – f), który różni się rysunkiem i nie pasuje do reliefu zrekonstruowanego obrazu. W lewym górnym rogu zawiera antropomorficzny wizerunek słońca z ludzką twarzą. Pod spodem widoczne są promienie – być może jest to chrystogram albo gorejąca kolumna św. Bazylego[?] (ryc. 31). Autor skłania się ku drugiej wersji. Zakładając, że ten rodzaj kafla powstał w czasach opata Leona Kiszki (1708–1728), takie rozwiązanie mogło być merytorycznie uzasadnione. Wspomniany hierarcha nie tylko był zwierzchnikiem niezależnej Archimandrii Supraskiej, ale również pełnił godność generała zakonu bazylianów, a zatem spajał swoją osobą cały unicki zakon w Rzeczypospolitej.

Za tym, że ów odmienny fragment reliefu był powiązany stylistycznie i chronologicznie z omówionym powyżej kaflem, przemawia sposób opracowania krawędzi oraz identyczna szerokość karbowanej wstęgi. Zamiast taśmy z napisem „Wyiazanka Szlubow”, znajduje się tam wyobrażenie słońca z promieniami i cechami antropomorficznymi. Najprawdopodobniej jest to jakiś inny wariant opracowania reliefu, który mógł stanowić integralną całość z ozdobnym kaflem symbolicznym zrekonstruowanym i omówionym w niniejszym dezyderacie. Oba kafle mogły więc pochodzić z jednego pieca. W rozwinięciu tej kwestii dadzą odpowiedź jedynie kolejne znaleziska w postaci nowych źródeł archeologicznych.

Dekoracja kafla jest unikatowym nośnikiem treści religijnych związanych z klasztorem Ojców Bazylianów w Supraślu, który wprowadza nas w świat głębokiej kultury i tradycji chrześcijańskiej.

Ryc. 29. Supraśl, woj. podlaskie. Rekonstrukcja kafa zdobionego reliefową dekoracją symbolizującą śluby zakonne supraślskich bazylianów. Rys. R. Dobrowolski

Ryc. 30. Supraśl, woj. podlaskie. Komputerowa rekonstrukcja kafla zdobionego reliefową dekoracją symbolizującą śluby zakonne suparskich bazylianów

Ryc. 31. Supraśl, woj. podlaskie. Fragment kafla z wyobrażeniem antropomorficznym w postaci słońca z ludzką twarzą. Fot. R. Dobrowolski

Kotwica

Kotwica symbolizuje stabilność i bezpieczeństwo. Dzięki św. Pawłowi stała się znakiem nadziei obok wiary i miłości – trzech kardynalnych cnót teologicznych. Jej znaczenie ujął św. Paweł Apostoł w liście do Hebrajczyków:

Dlatego Bóg, pragnąc okazać ponad wszelką miarę dziedzicom obietnicy niezmienną swego postanowienia, wzmocnił je przysięgą, abyśmy przez dwie rzeczy niezmiennie, co do których niemożliwe jest, by skłamał Bóg, mieli trwałą pociechę, my którzyśmy się uciekli do uchwycenia zaofiarowanej nadziei. Trzymajmy się jej jako bezpiecznej i silnej kotwicy duszy, która przenika poza zasłonę, gdzie Jezus poprzednik wszedł za nas, stawszy się arcykapłanem na wieki na wzór Melchizedeka. (Hbr 6, 17-20)

Kotwica często pojawia się w ikonografii pierwszych wieków chrześcijaństwa. Przedstawiana jest w formie przypominającej krzyż. Zestawiana jest z innymi chrześcijańskimi związanymi z morzem symbolami, takimi jak: ryba (chrześcijaństwo, Eucharystia), delfin (Chrystus Jezus). Kotwica jest też atrybutem papieża św. Klemensa I⁹⁴.

We wczesnym chrześcijaństwie kotwica zastępuje znak krzyża. Oznacza nadzieję i zbawienie. Przed Konstantynem krzyż nigdy nie był przedstawiany w obecnych formach. Kotwicę spotykamy w najstarszych rzymskich katakumbach, m.in. św. Pryscylii, św. Domitylli, a także w katakumbach św. Kaliksta pochodzących z II i z pierwszej połowy III wieku. Jej przedstawieniom mogły też towarzyszyć napisy: ΕΛΠΙΣ (grec. 'nadzieja'), albo Pax (łac. 'pokój'). „Kotwica jest więc obrazem postawy duchowej pierwszych chrześcijan: mocne trwanie w wierze, oczekiwanie przyszłego świata, ufność wśród burz prześladowań, zakotwiczenie łodzi życia w porcie wieczności.”⁹⁵

⁹⁴ Michel Feuillet, 2006, *Leksykon symboli chrześcijańskich*, Poznań, s. 60.

⁹⁵ Dorothea Forstner OSB, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa, ss. 427-428.

Dzwon (Dzwonek)

W ludowych wyobrażeniach „dzwon” symbolizuje Zmartwychwstanie. Dzwon radosnego Alleluja oznajmia wiernym zakończenie Wielkiego Postu i Zmartwychwstanie Pańskie. Z kolei pokrewny instrument muzyczny – dzwonek – był symbolem pustelników i trędowatych. Oznaczał ludzi umarłych dla świata, a żyjących Bogiem, tych, którzy oddalili się od swoich społeczności i żyli w samotności albo na wygnaniu. Dzwonek był umieszczany na obrazach świętych jako atrybut najslawniejszego pustelnika – św. Antoniego⁹⁶. Stał się symbolem ludzkiego radykalizmu, wyrażającego się poprzez odosobnienie, ubóstwo i post, które tak bardzo charakteryzowały anachoretów. Umieranie grzesznego człowieka poprzez duchowe ćwiczenia i fizyczną pracę ma też swoje uzasadnienie w Liście do Rzymian św. Pawła Apostoła:

Czyż nie wiadomo wam, że my wszyscy, którzyśmy otrzymali chrzest zanurzający w Chrystusa Jezusa, zostaliśmy zanurzeni w Jego śmierć? Zatem przez chrzest zanurzający nas w śmierć zostaliśmy razem z Nim pogrzebani po to, abyśmy i my wkroczyli w nowe życie – jak Chrystus powstał z martwych dzięki chwale Ojca. Jeżeli bowiem przez śmierć, podobną do Jego śmierci, zostaliśmy z Nim złączeni w jedno, to tak samo będziemy z Nim złączeni w jedno przez podobne zmartwychwstanie. To wiedźcie, że dla zniszczenia grzesznego ciała dawny nasz człowiek został razem z Nim ukrzyżowany po to, byśmy już więcej nie byli w niewoli grzechu. Kto bowiem umarł, stał się wolny od grzechu. (Rz 6, 2-3)

Serce

W Biblii niemal tysiąckrotnie występuje użyte w przenośni słowo: „serce” (leb, καρδιά), w samej Księdze Psalmów ok. 130 razy. Znaczenie tego symbolu w Starym Testamencie odnosi się do „osobowości” człowieka i do jego dobrych i złych przymiotów. Serce jako miejsce wartości moralnych może być dobre („moje serce się nie pyszni”; Ps 131, 1), ale może również zwodzić („Taki się karmi popiołem; zwiedzione serce wprowadziło go w błąd. On nie może ocalić swojej duszy...”; Iz 44, 20), a nawet być źródłem zła („Po co tu przyszedłeś? Komu zostawiłeś ową małą trzodę na pustyni? Znam ja pychę i złość twojego serca: przybyłeś tu, aby tylko przypatrzeć się walce”; 1 Sm 17, 28)⁹⁷.

W Nowym Testamencie serce nabiera znaczenia miłości Bożej: „miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany” (Rz 5, 5; por. Ga 4, 6). W chrześcijańskich tekstach liturgicznych „serce” niekiedy oznacza „duszę” człowieka.

Z kolei serce Jezusa Chrystusa, mające w ikonografii widoczną ranę i odpowiednią dekorację złożoną z przedmiotów męki, symbolizuje źródło sakramentów świętych, wypływających z Ofiary Krzyżowej. Woda i krew tryskające z przebitego serca Pana Jezusa to źródło zbawienia rodzaju ludzkiego.

Zgodnie z nauką Ojców Kościoła przebite serce Jezusa Chrystusa to atrybut Eklezji, która zrodziła się z otwartego boku Zbawiciela, podobnie jak Ewa, która powstała z żebra Adama.

W drugim tysiącleciu chrześcijaństwa symbol serca nabiera znaczenia miłości Odkupiciela. Dlatego też Pius XII w encyklice o kulcie Najświętszego Serca Jezusowego pisze: „Serce Jezusa, bardziej niż wszystkie pozostałe członki Jego ciała, jest naturalnym znakiem i symbolem Jego nieskończonej miłości do rodzaju ludzkiego”⁹⁸. W znaczeniu powszechnym „serce” symbolizuje w chrześcijaństwie naturalną miłość ludzką, a więc źródło dobra, pokoju i nadziei⁹⁹.

⁹⁶ M. Feuillet, 2006, *Leksykon symboli chrześcijańskich...*, ss. 35-36.

⁹⁷ Ryken Leland, Jim C. Wilhoit, Tremper Longman III, 2017, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Zbigniew Kościuk (przekł.), Mirosława Wójcik (red.), wyd. 3, Warszawa, ss. 902-903.

⁹⁸ Ojciec Święty Pius XII, Encyklika *Haurietis aquas. O kulcie Serca Jezusowego*, 15 maja 1955 r.

⁹⁹ D. Forstner, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, ss. 358-361.

Skrzydła (Skrzydło)

Skrzydło jest uniwersalnym, nie tylko chrześcijańskim atrybutem bytów nadprzyrodzonych. Dlatego też aniołowie wyobrażani są w tradycji chrześcijańskiej jako skrzydlaci młodzieńcy¹⁰⁰. Podniesione skrzydła mogą też symbolizować feniksa. Gdy nadchodzi kres życia, ów mityczny ptak sam buduje stos, który zapala się od promieni słońca, a z popiołu odradza się nowy feniks. Feniks symbolizuje nieśmiertelność i triumf życia wiecznego nad śmiercią. Śmierć tego ptaka, a następnie jego odrodzenie z popiołów, to symboliczny obraz śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. To triumf nieśmiertelnego życia w Bogu nad śmiercią¹⁰¹. Wybrani Ojcowie Kościoła w feniksie widzą też symbol dziewictwa, zwłaszcza dziewictwa Matki Bożej, dlatego w średniowieczu ta maryjna interpretacja zyskała wielką popularność¹⁰².

Lilie

Według Orygenesza Słowo Przedwieczne (Jezus Chrystus), który zstąpił na dolinę ziemską i przyobłókl się w szatę ludzkiej natury, posiadał ciało wolne od wszelkiej skazy i dlatego było ono podobne do lilii. W czasie ziemskiego życia Zbawiciela owa „Lilia” jeszcze się nie rozwinęła. Otworzyła swój kielich w Jego chwalebny Zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu i w olśniewającej bieli przebóstwionego Ciała. Lilia – Chrystus Zmartwychwstały, według Orygenesza pozwoliła adorować się orszakom niebieskim i napelniła cały świat duchową wonnością.

Lilia to symbol dziewictwa i czystości. Symbolizuje m.in. Maryję, Matkę Jezusa Chrystusa. Niepokalanie Poczęta zakwitła pośród cierni grzesznego człowieczeństwa. Dlatego Kościół grecki wychwala ją w Akatyście¹⁰³: „Raduj się, słodko pachnąca Lilio! Władczyni, napelnij wonią wierzących!”¹⁰⁴. Lilią jest też Kościół święty, który jawi się jako „Dziewica wśród Pogan i Żydów, którzy ją prześladowają. Ona jest jednak olśniewająco biała i lśni dzięki wierze” (Hipolit)¹⁰⁵. Z kolei inny Ojciec Kościoła, św. Grzegorz Wielki, lilię odnosi do stanu dziewiczego wierzącej osoby, której dusza: „...od śmiertelności wznosi się do niebieskiej piękności i zachowuje blask czystości w sercu i ciele oraz bliźnich swych orzeźwia słodką wonią swej dobrej służby”¹⁰⁶. „Lilię można interpretować tym samym jako symbol czystej duszy, wolnej od demoralizującego wpływu świata.”¹⁰⁷

Kluczem pomocnym do odczytania chrześcijańskich symboli przedstawionych na omawianym kafle jest napis „Wyiązanka Szlubow Zakonnych” umieszczony w górnej części kompozycji.

Bazylianie supрасy składali cztery śluby zakonne:

1. Ubóstwa
2. Czystości
3. Posłuszeństwa

4. Stałości miejsca, potwierdzony bullą papieża Benedykta XIV, zobowiązującą supрасkich braci do pozostawania w klasztorze do śmierci oraz do przestrzegania i chronienia praw supрасkiego monasteru.

¹⁰⁰ M. Feuillet, 2006, *Leksykon symboli chrześcijańskich...*, s. 125.

¹⁰¹ John Baldock, 1994, *Symbolika chrześcijańska*, Poznań, s. 111.

¹⁰² D. Forstner, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej...*, s. 228.

¹⁰³ Akatyst – powstały w Bizancjum poetycki utwór o charakterze modlitewnym ku czci Najświętszej Maryi Panny. Profesor Ateńskiego Uniwersytetu Teologicznego Andreu Theodoru jego autorstwo przypisywał żyjącemu w V wieku św. Romanowi Melodosowi. Treść Akatystu stanowi znane w obrządku greckim nabożeństwo do Bogarodzicy. Akatyst ulegał modyfikacjom. Przykładowo, po nieudanej inwazji Persów w 626 r. na Konstantynopol, patriarcha Sergiusz zmienił pierwszy kondakion na *Wzbrannej Wojenodie...* („Walecznej Hetmance...”).

¹⁰⁴ Akatyst *Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy*, 2000, o. Gabriel Krańczuk (oprac.), Marek Jakimiuk, Jan Misiejuk (red.), Hajnówka, ss. 1-18.

¹⁰⁵ D. Forstner, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej...* s. 188.

¹⁰⁶ Tamże, ss. 187-189.

¹⁰⁷ J. Baldock, 1994, *Symbolika chrześcijańska...* s. 120.

Profesje, czyli śluby zakonne, były corocznie odnawiane przez supraskich czerńców w dniu wspomnienia regulodawcy św. Bazylego Wielkiego (1 stycznia). Było to wewnętrzne święto całego zgromadzenia supraskich mnichów, uroczyscie celebrowane i mające swój odrębny ryt, analogiczny do obrzędów zgromadzeń rzymskokatolickich. Duża część zakonów rzymskokatolickich do dnia dzisiejszego składa lub powtarza śluby w dniu liturgicznego wspomnienia swojego założyciela.

Kotwica, będąca bazą całej alegorycznej kompozycji omawianego kafla, w odniesieniu do ślubów zakonnych bazylianów z Supraśla może symbolizować tzw. stałość miejsca (ślub: *stabilitas loci*), zaprzysiężenie zakonnika do pozostania w Supraślu do końca swoich dni, o ile zwierzchność cerkiewna nie będzie stanowiła inaczej.

Do kotwicy zamontowany jest dzwon/dzwonek, wiszący nienaturalnie. Znajduje się on jakby w próżni – usytuowany kielichem go góry. Dzwonek, jako symbol życia pustelniczego albo mniszego, może tu symbolizować ubóstwo „zatrzymanego” w jednym miejscu (*stabilitas*) sługi bożego. Zestawienie obok siebie „kotwicy” i „dzwonka”, może być alegorią „supraskiej pustyni” – takim mianem klasztor supraski nazywa jedna ze zwrotek pieśni do Matki Bożej Supraślskiej z 1799 r.: „Brzmi echo łask twych w supraślskiej pustyni”¹⁰⁸. Jednocześnie, ustawione na osi wertykalnej: dzwonek, skrzydlate serce i trzy lilie, tworzą trzon kotwicy, której symbol stanowi główny przekaz kompozycji. To ona utrzymuje pozostałe symbole widoczne na płycie licowej kafla. W tym wypadku kotwica nie tylko wyobraża ślub stałości miejsca, ale mocne trwanie w wierze i nadzieję zbawienia.

Utrzymywana poprzez wolę, modlitwę, post i dobre uczynki wertykalna i ścisła relacja zakonnika z Bogiem, a będąca wolitywnym aktem tego pierwszego, utrzymuje bazylianina w doskonałym związku z Jezusem Chrystusem i Jego Cerkwią. Ten dobrowolny związek symbolizuje luźne połączenie „dzwonu” i „kotwicy” dwoma ogniwami łańcucha. Ten „łańcuch” może być alegorią ślubu posłuszeństwa. To obraz wysiłku duchowego, wznoszenia się ku niebu w akcie dobrowolnej „niewoli miłości” (wyrażonej przez dwa ogniwa łańcucha) i w posłuszeństwie Ewangelii.

Z zawieszonego jakby „w odwróconej grawitacji” dzwonu, ciężącego otwartym kielichem i sercem nie ku ziemi, ale ku górze – ku Bogu – wyrasta uskrzydłone serce. Niby jest sercem dzwonu, ale ma tu postać symbolicznego serca człowieka. Można je zinterpretować jako symbol mniszego/pustelniczego życia duchowego. Każdy bowiem dojrzały mnich powinien żyć miłością do Boga i do ludzi.

Umiejscowione w centralnej części kompozycji wyobrażenie serca symbolizuje gorącą wiarę i miłość człowieka oddanego Bogu. Poprzez posłuszeństwo jego dusza dostępuje prawdziwej *metanoi*¹⁰⁹, a następnie przebóstwienia. Owe przebóstwienie podkreśla symbol skrzydeł, które dodatkowo symbolizują nieśmiertelność i Zmartwychwstanie¹¹⁰. Serce „ciężące” ku Bogu jest w tym konkretnym obrazie alegorią duchowego posłuszeństwa i poświęcenia. To mistyczne wznoszenie się ku niebu triumfującego człowieka duchowego.

Uskrzydłone (przebóstwione) serce zakonnika bazylińskiego, zawieszone między niebem a ziemią, może utrzymywać/podtrzymywać czystość człowieka. Dlatego wyrastają z niego trzy białe lilie. Symbolizują one ślub czystości, jako zdaje się najbliższy Bogu, uzależniony od praktykowania prawdziwej i gorącej wiary w spełnieniu innych zobowiązań przed Stwórcą (ślubów: stałości miejsca, posłuszeństwa i ubóstwa).

¹⁰⁸ *Officium codzienne z różnymi nabożeństwami nowo przydanymi, na chwałę Boga i Matki Jego... Maryi Panny, także świętych patronów z przydatkiem niektórych pieśni. Za wiadomością Kamery J.K.Mci Białostockiej przedrukowane w Supraślu w drukarni WW. XX. Bazylianów, 1799, ss. 338-343.*

¹⁰⁹ Grec. „μετάνοια”, *metanoia*, ‘przemiana’, łac. odpowiednik *conversio* – ‘przemiana duchowa’.

¹¹⁰ W tradycji islamu „uskrzydłone serce” symbolizuje mistyczny ruch zwany sufizmem. Z kolei sufizm wywodzi się od chrześcijańskich mnichów z pierwszych wieków chrześcijaństwa. „Jak pisze sam Hazrat Inayat Khan, «Symbol sufich jest ilustracją kilku ezoterycznych koncepcji [...]. Główny element w tym symbolu reprezentuje mistyczne dostrojenie serca jako naszej wewnętrznej boskiej świątyni. Dwa skrzydła przedstawiają lot wzwyż, gdzie ludzka miłość i boska miłość spełniają się na progu wyrzeczenia się egoizmu i pychy. Półksiężyc, z jego grą światłem, gdy się zmniejsza lub rośnie, przedstawia inspirujący obraz zdolności serca do ofiarowywania [...], jak również do podziętego pokorą i szacunkiem otrzymywania. Pięcioramienna gwiazda, jeden z najstarszych symboli przewodnictwa, ma przypominać o jasnym świetle wewnątrz nas, które nieustannie oświecla tęskniącemu sercu drogę w kierunku naszego boskiego przeznaczenia», za: <https://maciejwielobob.pl/2018/10/symbol-sufich/>; dostęp: 10 lutego 2021 r.

Trzy lilie wyrastające z „serca mistycznego”, to być może również i znak życia wiecznego w niebieskim Jeruzalem w *communio sanctorum*. Ich woń to zapach nieba, a biel – odbicie jasności i nieskalaności Boga. Lilie na opisywanym kafle alegorycznym to także symbol niepokalanej duszy, znak Jezusa Chrystusa, albo – ze względu na ich liczbę – Trójcy Świętej. Tym samym są obrazem zespolenia zakonnika z Bogiem w Trójcy Świętej Jedynym.

W ikonografii zakonu bazylianów (kongregacyjnych) dominuje inny znak graficzny bazylikańskiej duchowości. Jest on odmienny od opisywanego wyżej i interpretowanego pod względem języka symboli. Jest to płonąca kolumna św. Bazylego. Symbol ten odnosi się bezpośrednio do regulodawcy, to jest do św. Bazylego, biskupa Cezarei w Kapadocji. Należy jednak zauważyć, że „kolumna” nie jest zarezerwowana w atrybucji tylko dla tego świętego. Jako wyraźny symbol podpory Kościoła występuje na przedstawieniach m.in. św. Ambrożego i w tym konkretnym przypadku zawiera dodatkową symbolikę w postaci roju pszczół. W odniesieniu do naszego świętego kolumnę otaczają świetliste płomienie, które w chrześcijaństwie symbolizują Ducha Świętego (vide: Dz 2, 1-4). Niekiedy św. Bazyli Wielki przedstawiany jest z przyrządami pisarskimi. Często przy głowie świętego unosi się też gołębica, jako jeszcze inny symbol wyrażający Ducha Świętego. W taki właśnie sposób wyrażono atrybucję św. Bazylego na karcie tytułowej (miedzioryt) *Słudźbnika* wydrukowanego w Supraślu w 1692–1695 r., autorstwa Leona Tarasewicza¹¹¹.

Jak już wspomniano, kolumna jest symbolem podpory wiary. Taką atrybucję mają tylko nieliczni święci, zwłaszcza Apostołowie i Ojcowie Kościoła. To dlatego ich wizerunki często umieszcza się na podporach sklepień albo filarach chrześcijańskich kopuł. Stąd ołtarz św. Bazylego znajduje się właśnie przy jednym z filarów kopuły Bazyliki Świętego Piotra w Rzymie. Święty Augustyn symbol kolumny odnosi do samych Apostołów¹¹². Wiele symbolicznych odniesień wobec św. Bazylego jako „kolumny” i „ognia” zawiera wydrukowana w Supraślu w 1792 r. litania *O świętym Bazylim Wielkim*¹¹³. Dwa symbole „ognia” i „gołębia” występują również w hagiograficznych opisach życia naszego świętego Ojca. Kiedy Bazyli Wielki jako biskup zapragnął ochrzcić jednego poganina, wówczas ognista błyskawica miała oświecić ich, a po niej zstąpił gołąb, i zmąciwszy wody Jordanu, wznosił się ku niebu.

Ogień, jako uosobienie Ducha Świętego, umieszcza się wokół kolumny św. Bazylego Wielkiego ze względu na jego traktat teologiczny broniący bóstwa Ducha Świętego. Jego natchnione prace teologiczne wykorzeniały na Wschodzie błędy arianizmu i stanowiły pomost z całym Kościołem na Zachodzie. Bazyli rozróżnił też określenie *hypostasis* od pokrewnego *prosopon*, co pozwoliło całemu chrześcijaństwu zdefiniować dogmat o Przenajświętszej Trójcy i określić zależności/relacje między Trzema Osobami Boskimi.

Dość zaskakujący wydaje się brak utożsamiania się supraskich bazylianów z symbolem płomienistej kolumny św. Bazylego. Nie tylko w wystroju supraskich cerkwi, na malowidle plafonu refektarza, w którym codziennie spotykała się wspólnota monastyczna, ale także w drukach wydawanych od 1696 do 1803 roku, a także na pieczęciach dostojników cerkiewnych z Supraśla czy na filigranach papieru wytwarzanego w supraskim młynie papierniczym nie sposób doszukać się tego charakterystycznego znaku! Opisany w niniejszym artykule kafel alegoryczny, którego da-

¹¹¹ Maria Cubrzyńska-Leonarczyk, 2007, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695–1803)*, Warszawa – Białystok, s. 11.

¹¹² D. Forstner, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej...*, s. 383.

¹¹³ Dużą część wezwań litanijnych to porównanie naszego świętego do „ognia” i „kolumny” Kościoła: „Ognistym słupem napowietrzu [sic] zawołany. Módl się za nami [...] Duchow na wschodnim Niebie światło, [...] Kolumno i podporo prawdy, [...] Ognistym Językiem Boski honor opowiadający, [...] Nieporuszona między wszystkimi przesładowania nawalnościami [sic] Kolumno, [...] Wschodzie nigdy niezachodzący, [...] Gorejący słońca mistycznego promieniu, [...] Ogniu przykładów jaśniejący, [...] Ognisty w mowie i zachości Proroku [...]” (*Missia Bialska XX. Bazylianów. Tom I. Podająca Sposób Łatwy do ćwiczenia się w Modlitwie Umysłowej i Społecznej w Rozmowach Zbawiennych, o Nauce Katechizacyjnej i o Uspokoiniu Sumnienia [sic], poświęcając na to Dzień, Tydzień, Miesiąc i Rok: iako Częstki Życia Stworcy, od którego całe Życie bierzemy, oto dla Ludu prostego po Wioskach i Miasteczkach żyjącego. Za Dozwoleniem Zwierzchności Kościelnej i Zakonnej. Przez X. Tymoteusza Szczurowskiego Z.S.B.W. ułożona i do Druku podana Roku 1792 w Supraślu w Drukarni J.K.Mi: XX.Bazylianów*, ss. 28-32).

Ryc. 32. Oficjalny współczesny herb zakonu bazylianów. W nazwie kościelnej zakon ten ma następującą nazwę: „Bazyliński Zakon Świętego Jozafata” – łac. *Ordo Basilianus Sancti Josaphat*; ukr. Василіянський Чин святого Йосафата. „Napis w herbie w języku greckim („Taki był Bazyli Wielki”) odnosi się do założyciela zakonu. Kolumna wyrasta z kręgu ziemi i jest skierowana ku niebu. Ogień i napis są otoczone wstęgą. Słońce nad kolumną symbolizuje Zbawcę. W tarczy słonecznej umieszczony jest chrystogram „IXC”. Krzyż nad literą X jest znakiem podążania za Zbawicielem. Herb otoczony jest wieniec. Gałąź dębowa w wiencu jest symbolem trwałości i mocy w trudzie i duchowym rozwoju. Gałąź laurowa symbolizuje eschatologiczną nagrodę zwycięstwa nad śmiercią”, cyt. za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakon_Bazylian%C3%B3w_%C5%9Awi%C4%99tego_Jozafata; dostęp: 14 lutego 2021 r.

Ryc. 33. Święty Bazyli – na karcie tytułowej Służebnika, autorstwa Leona Tarasewicza z Wilna, druk w Supraślu w l. 1692–1695; za: M. Cubrzyńska-Leonarczyk, 2007, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695-1803)*, Warszawa – Białystok, s. 11.

Ryc. 34. Święty Bazyli Wielki, olej na płótnie, XVIII w. W zbiorach diecezji Cefalù (Sycylia). Z potrójną atrybucją: płonąca kolumna, gołąb, lilie oraz z łacińskim napisem przy kolumnie: „Talius Est Magnus Basilius” (Taki Jest Bazyli Wielki), za: <https://www.beweb.chiesacattolica.it/benistorici/bene/6133357/Ambito+siciliano+sec.+XVIII%2C+San+Basilio+Magno>; dostęp: 14 lutego 2021 r.

towanie, sądząc po stylistyce, należy przyjąć na II połowę XVII wieku – I połowę XVIII wieku, był pomimo wszelkich wątpliwości próbą wprowadzenia odrębnej, supraskiej symboliki zakonnej. Taką wersję uprawdopodobnia zawarty na nim napis: „Wyiązanka Szlubow Zakonnych.” Jest też wielce prawdopodobne, że symbol ten w jakiejś części został zapożyczony z zachodnioeuropejskiej ikonografii religijnej.

Od roku 1632 konwent Ojców Bazylianów z Supraśla był klasztorem autonomicznym, nie wchodził w skład zakonnej prowincji i nie podlegał władzy kolejnych protoarchimandrytów (generalów) zakonu bazylianów. Status ten utrzymano do końca istnienia unickiego zgromadzenia w Supraślu. Niezależność klasztoru utwierdzała bulla papieża Benedykta XIV z dnia 20 stycznia 1744 roku¹¹⁴. Przez wiele dziesięcioleci klasztor suprascki opierał się chęci przejścia tego ośrodka zakonnego przez prowincjałów rezydujących w Wilnie. Tym bardziej więc uzasadnia to pomijanie przez suprasckich ojców graficznego symbolu „kolumny św. Bazylego”, który charakteryzował bazylianów zrzeszonych w zakonnej kongregacji.

¹¹⁴ Radosław Dobrowolski, 2018, *Status i rola monasteru suprasckiego w dziejach Cerkwi unickiej XVII–XIX w.*, [w:] *Zakon bazyliński na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, ks. Stanisław Nabywaniec, ks. Sławomir Zabraniak, Beata Lorens (red.), Rzeszów, ss. 67–85.

Motyw płonącej kolumny św. Bazylego był powszechnie używany przez inne klasztory bazylikańskie. Przykładowo na pieczęci litewskiej prowincji pw. Trójcy Świętej Zakonu Bazylianów z połowy XVIII wieku symbol ten umieszczono w dolnej części tłoka. Natomiast w otoku rozmieszczono łaciński napis: „Talius Est Magnus Basilius” – taki sam jak na wspomnianym obrazie ze zbiorów diecezji Cefalù na Sycylii. W górnej połowie, w centralnym miejscu widnieje alegoria Trójcy Świętej. Owal pieczęci otacza łaciński napis: + SIGILLUM ORDINIS BASILI [...?] PROVINCIÆ SSS TRINITATIS +.

Z tego samego okresu dziejów mamy inny przykład symbolu umieszczonego na pieczęci należącej do sofijskiego monasteru w Połocku. W tym przypadku zakonnicy zestawili kolumnę św. Bazylego Wielkiego z chrystogramem „IXΣ”. Kompozycję otaczają ogniste języki oraz łaciński napis w otoku: SIGILLUM MONASTERI POLOCENSIS IN [...?]. Stylizacja pieczęci, poprzez zastosowanie greckich inicjałów, a także rozchodzących się promieni, nawiązuje do herbu zakonu jezuitów. Nie ma w tym nic dziwnego. Bazylianie prowincji litewskiej od swojego zarania bardzo wiele zawdzięczali jezuitom. Reforma tego zakonu przeprowadzona przez metropolitę Józefa Węlamina Rutkiego oraz św. Jozafata Kuncewicza na początku XVII wieku bazowała na doświadczeniu *Societatis Jesu*. Unicy reformatorzy sami też byli wychowankami jezuickich uniwersytetów i alumnatów. Bazylianie nie tylko zapożyczyli od nich zakonne statuty. Naśladowali ich poprzez barokową muzykę, budownictwo sakralne, a także poprzez formy działalności duszpasterskiej, organizowanie oficyn wydawniczych, prowadzenie misji ludowych czy zakładanie szkół. Być może dzięki temu „rysowi jezuickości”, na który zwróciła uwagę prof. Alina Nowicka-Jeżowa¹¹⁵, unicki zakon bazylianów zrzeszonych w kongregacji zakonnej tak bardzo się rozrósł, okrzepł i stanowił sam z siebie pewnego rodzaju symbol w mozaice kulturowej Rzeczypospolitej.

Ryc. 35. Odcisk pieczęci lakowej klasztoru bazylianów św. Zofii w Połocku z II połowy XVIII w.; za: <https://www.facebook.com/photo?fbid=3664398027008203&set=a.239252596189447>; dostęp: 17 lutego 2021 r.

Ryc. 36. Odcisk wielkiej pieczęci litewskiej prowincji zakonu bazylianów pw. św. Trójcy umieszczony na dokumencie z 1755 r.; za: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2322718531176166&set=a.239252596189447> Wielka pieczęć litewskiej prowincji św. Trójcy Bazylikańskiego zakonu; dostęp: 17 lutego 2021 r.

¹¹⁵ Alina Nowicka-Jeżowa, 1994, *Bazylianie na Kresach – pośrednicy między kulturą oficjalną a ludową*, [w:] *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*, Hanna Dziechcińska (red.), Warszawa, s. 65.

Kafle heraldyczne

Irena Taranta

Prosty i czytelny znak, jakim jest herb, służy do szybkiej identyfikacji przynależności rodowej, a niekiedy umożliwia identyfikację osoby fundatora pieca, a także pozwala określić, jak szerokie były wpływy rodzin królewskich i elit możnowładczych, zarówno świeckich, jak i duchownych.

Zbiór supraskich kaflí heraldycznych jest niewielki (sześć herbów), aczkolwiek zróżnicowany. Są to herby: państwowy lub ziemski, szlachecki oraz dostojników kościelnych (kat. 22-30).

Herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz województw: wileńskiego, trockiego, witebskiego, podlaskiego, bereszczańskiego [brzeskiego] i mińskiego była Pogonia¹¹⁶. „Litwa używa w herbie Pogoni [...], to jest męża zbrojnego w szyszaku na białym koniu niby do biegu zapędzonym, siodło na nim i czaprak czerwony aż do kopyt rozwlekły z trojąką złotą frędzlą, w polu także czerwonym”¹¹⁷. Województwo wileńskie używało herbu Wielkiego Księstwa Litewskiego, województwo trockie i połockie – Pogoni¹¹⁸. Supraśl w wiekach XVI–XVIII był położony w województwie trockim, w powiecie grodzieńskim. Trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, czy na pozyskanym fragmencie kafla (kat. 22) jest herb Wielkiego Księstwa Litewskiego czy województwa trockiego. Interesujący jest sposób przedstawienia frędzli czapraka, zawsze potrójnych, a na kaflu podwójnych (kat. 22).

Znakiem szlacheckiego rodu Sapiechów był Lis I, jeden z najstarszych herbów polskich – podwójnie przekrzyżowana rogacina (strzała), umieszczona w polu tarczy flankowanej liściastymi labrami, z klejnotem – półlisem wspiętym i zwróconym w prawo (strona według porządku heraldycznego) nad hełmem heraldycznym z koroną rangową. Herb, zachowane inicjały „AS”, będące częścią inskrypcji, oraz data „1639” pozwalają zidentyfikować właściciela herbu – Andrzeja Stanisława Sapiechę (kat. 23), syna starosty uświackiego Jana Piotra i Zofii Wejherówny, brata hetmana wielkiego litewskiego – Pawła Jana. Kafle z herbem i inicjałami Pawła Sapiechy znaleziono na zamku w Holszanach (Białoruś)¹¹⁹ i w Wilnie¹²⁰. Analogiczny znak rodowy umieszczono na XVII-wiecznych kaflach znalezionych w rezydencji Sapiechów w Dubnie¹²¹, w Wilnie oraz na potirze (kielichu liturgicznym) z supraskiego monasteru (ryc. 37)¹²².

¹¹⁶ Bartosz Paprocki, 1858, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego Biblioteka Polska, Kraków, ss. 917-918, 920.

¹¹⁷ [Karol Wyrwicz SJ, 1770], *Geografia powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywateli, handlu, obyczajów etc. etc. Z najświeższych wiadomości Krajopisarzy i Wędrowników zebrana ku pożytkowi Młodzieży Narodowej na szkoły publiczne wydana w Warszawie w Drukarni J.K.MC i Rzeczypospolitej, Collegio Soc. Jesu, MDCCLXX*, Warszawa, ss. 372-373, 375.

¹¹⁸ Tamże.

¹¹⁹ Аляксандр Канстанцінавіч Краўцэвіч, 1991, *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII стст. (планіроўка, культурыны слой)*, Мінск, s. 119, ryc. 31:1.

¹²⁰ *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, 2010, Ona Gudžiūnienė (red.), Vilnius, s. 208, ryc. 310.

¹²¹ Marta Garas, Halina Karwowska, 2013, *Pozostałości urządzeń grzewczych*, [w:] *Założenie rezydencjonalne Sapiechów w Dubnie*, Halina Karwowska, Aleksander Andrzejewski (red.), Białystok, s. 218, ryc. 6.

¹²² Józef Jodkowski, 2019, *Cerkwie przygotowane do obrony na Litwie i Rusi litewskiej...*, s. 152, ark. VIII, 1.

Część supraskich „ceramicznych herbarzy” można powiązać z osobami duchownymi, władającymi opactwem lub z nim związanymi w wiekach XVII–XVIII. Wszystkie oznaki osób duchownych są ustanowione według zasad heraldyki kościelnej. Herb w dotychczasowej kompozycji „bizantyjskiej” – tarcza zwieńczona mitrą oraz krzyż i żezł (pastorał), skrzyżowane za tarczą – zwieńczono dla odróżnienia zielonym „łacińskim” kapeluszem z chwostami¹²³. Spuścizną po tradycji bizantyjskiej było umieszczanie w XVII–XIX w. wokół tarczy pierwszych liter imienia, nazwiska i tytułów hierarchy¹²⁴.

Ryc. 37. Supraśl, woj. podlaskie. Monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Miedziany potir z herbem Lis, II połowa XVI – I połowa XVII wieku, ryc. za: J. Jodkowski, 2019, *Cerkwie przygotowane do obrony na Litwie i Rusi litewskiej...*, s. 152, ark. VIII, 1

¹²³ Ks. Paweł Dudziński, 2004, *Heraldyka polskiej hierarchii Kościoła greckokatolickiego na tle herbów hierarchii Kościołów unii brzeskiej i użhorodzkiej*, [w:] *Polska heraldyka kościelna*, Krzysztof Skupieński, ks. Anzelm Weiss (red.), s. 179.

¹²⁴ Tamże, s. 181.

Dla herbów kardynalskich wyodrębniono kilka następujących zasad. Kardynałowie oznaczają swoje tarcze czerwonym kapeluszem, zastępującym od XI wieku jako znak heraldyczny mitrę, która dotychczas ozdabiała ich herby. Heraldyczny kapelusz kardynalski jest kapeluszem pielgrzyma, dosyć płaskim, o szerokim rondzie, przebitym przez dwa czerwone sznurki zakończone chwostami. Sznurki te zwisają po obu jego stronach, rozłożone w trzech lub czterech równych rzędach i również są zakończone chwostami. Liczba chwostów przez dłuższy czas była uważana za nieważną i nie była określana. Sznurki te zwisają po obu stronach kapelusza, rozłożone w pięciu równych rzędach (1, 2, 3, 4, 5) i są również zakończone czerwonymi chwostami. Spotyka się wizerunki kapeluszy kardynalskich z 3, 4 i 6 chwostami po obu stronach, ale często symetria ich rozmieszczenia nie jest zachowana. Od pontyfikatu Piusa VI (1775 r.) obyczaj określił ją na piętnaście z każdej strony i liczba ta została zalegalizowana dekretem świętej Kongregacji Ceremonialnej 9 lutego 1832 r. Obecnie czerwony kapelusz, wręczany przez papieża na konsystorzu, a niemożliwy do noszenia, występuje tylko w czterech okolicznościach: przy kreacji kardynała, przy lożu śmierci, kiedy się go kładzie u stóp nieboszczyka, podczas pogrzebu (niesiony za trumną) oraz po pogrzebie zawieszany u stropu świątyni tuż nad miejscem wiecznego spoczynku kardynała¹²⁵.

Ze zbiorów *Collegium Suprasliense* pochodzą dwa fragmenty kafli z herbem Wukry – trzy nierówne wręby, pierwszy najdłuższy, ostatni najkrótszy (kat. 24). Prawdopodobnie to przedstawienie heraldyczne należy wiązać z osobą Nikodema Mokosieja Szybińskiego, opata supraskiego w latach 1635–1643. Tarcza z tym herbem, trzymanym przez anioła (ryc. 14), została umieszczona w ikonostasie w cerkwi pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy¹²⁶.

Najliczniejszymi egzemplarzami są kafle z herbem Bełty (kat. 25-27) – w polu tarczy trzy bełty ułożone w krzyż skośny, żełźcami do dołu, nad środkowym krzyż, nad tarczą medalion. Herb umieszczony pod kapeluszem kardynalskim z 6 chwostami po obu bokach, flankowanym literami G–K [Gabriel Kolenda], A–P [*Archiepiscopus Polocensis*], A–S [*Abbas Suprasliensis*]. W latach 1642–1665 Gabriel Kolenda był koadiutorem przy metropolicie unickim i arcybiskupie połockim Antonim Sielawie, a w latach 1656–1674 opatem supraskim. Jezuita Kasper Niesiecki opisał w *Herbarzu* osobę arcybiskupa:

Jerzy Gabriel najprzód archiepiscop Połocki i Witebski, archimandryta Suprasielski, administrator metropolii, na ostatek metropolita wszytskiej Rusi, koadiutorem sobie uczynił na metropolią i archiepiskopią Połocką Cypriana Zochowskiego, z tego poznać, że przed Zochowskim na niej prezydował, lubom ją go między metropolitami opuścił: pogrzebiony w Połocku, o unię świętą gorliwy i godny pasterz.¹²⁷

Drugimi co do liczebności są kafle z herbem Cholewa – w polu tarczy miecz między dwiema klamrami zwróconymi barkami ku sobie. W klejnocie pięć piór nad koroną rangową. Herb flankowany przez liście, umieszczony pod kapeluszem kardynalskim z 6 chwostami po obu bokach (kat. 28-29). W górnych narożnikach kafla widnieją litery „IM”, na wysokości dolnej partii tarczy litery „AS” (interpretowane jako *Abbas Suprasliensis*). Niestety nie udało się ustalić nazwiska osoby, która posługiwałaby się tym herbem. Inicjały „IM” mogą sugerować Jozafata Michniewicza, który był opatem supraskim w latach 1678–1691, aczkolwiek ród Michniewiczów posługiwał się herbem Lis¹²⁸.

¹²⁵ Zbigniew Judycki, 2012, *Sylwetki polskich purpuratów*, [w:] *W nieustannej trosce o polską diaspore. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany księdzu arcybiskupowi Szczypanowi Wesolemu*, Roman Nir, Marek Szczerbiński, Krzysztof Wasilewski (red.), Gorzów Wielkopolski, s. 108.

¹²⁶ P. P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, s. 123, il. 24.

¹²⁷ Hipolit Stupnicki, 1859, *Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów, ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie Herbarza Niesieckiego i manuskryptów*, t. 2, Lwów, ss. 156-157.

¹²⁸ Tamże, s. 145.

W zbiorze kafli supraskich znajduje się jeden fragment kafła, na którym wydaje się być umieszczony herb Dąbrowa, tj. podkowa podniesiona do góry z krzyżami biskupimi[?] (kat. 30). Herb flankowany jest sześcioma chwostami po bokach, zapewne przyczepionymi do kapelusza kardynalskiego, obok których umieszczono literę „R”, a poniżej „W”. Być może jest to herb Leona Kiszki, opata supraskiego w latach 1708–1728, metropolity kijowskiego¹²⁹.

Podobne przedstawienia heraldyczne dostojników kościelnych były umieszczone m.in. na kaflach z Fromborka (ryc. 38), które datowano na lata 80. XVII wieku¹³⁰.

Ryc. 38. Frombork, woj. warmińsko-mazurskie. Wzgórze katedralne. Kafel z lat 80. XVII w., za: M. Dąbrowska, 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich...*, s. 155

¹²⁹ B. Pietnoczko, 2015, *Przepływ zakonników między archimandrią supraską a Zakonem Św. Bazylego...*, s. 126.

¹³⁰ M. Dąbrowska, 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich...*, s. 155.

Kafle o dekoracji roślinnej, architektonicznej, geometrycznej

Irena Taranta

Ornamentyka roślinna cieszyła się popularnością w każdym stuleciu. W II połowie XVI – początku XVII wieku były to stylizowane wici roślinne, zakończone pąkami lub owocami, wzbogacone kwiatami bądź palmetkami, o symetrycznej kompozycji (kat. 31). Podobna dekoracja roślinna z tego okresu zdobiła sklepienia supraskiej cerkwi (ryc. 10)¹³¹.

W kolejnym stuleciu pojawiły się motywy tulipana (kat. 32) i rozetki umieszczone w dekoracyjnych ramkach, utworzonych z profilowanych, prostokątnych, gierowanych taśm i listew (kat. 33). Podobne dekoracje zdobiły piece rezydencji Sapiehów w Dubnie¹³². Kompozycje ułożone z dekoracyjnych ramek i wątków roślinnych są motywem zdobniczym kafla znalezionych m.in. na terenie kolegium jezuickiego w Połocku¹³³ i miasta Krakowa¹³⁴.

Kafle z końca XVII i I połowy XVIII wieku były dekorowane symetrycznie rozmieszczonymi ramami zbudowanymi z wici roślinnych, centralnie umieszczonymi muszlami, niekiedy wzbogacone czteropłatkowymi rozetami (kat. 34-39), które nawiązywały do występujących wówczas motywów. Niemal identyczny wzór został umieszczony na kaflu znajdującym się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie (sygn. 30389 MNW). Podobna ornamentyka roślinna występowała na detalach architektonicznych i na obrazach w supraskiej cerkwi pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy (ryc. 15-16) i w Pałacu Archimandrytów. Innym przykładem dekoracji, charakterystycznym dla XVIII wieku, jest ornament wstęgowo-cęgowy, który zdobi trzy supraskie kafle (kat. 49-51). Podobny motyw występuje na XVIII-wiecznych kaflach, w zbiorach zamku w Malborku¹³⁵.

W XVIII stuleciu na kaflach pojawiają się prostokątne ramki z gierowanymi narożnikami, dodatkowo wzbogaconymi stylizowanymi palmetkami bądź kwiatami (kat. 40-42, 44), które wykazują znaczne podobieństwo do ramek umieszczanych na kaflach pomorskich¹³⁶. Bardzo zbliżony zabytek do oznaczonego w katalogu numerem 44 został znaleziony w Połocku¹³⁷. Jeden z supraskich egzemplarzy był ozdobiony wyłącznie wąską ramką z ornamentem perełkowym, z gierowanymi narożnikami (kat. 52). Kafel z podobną dekoracją został znaleziony podczas badań archeologicznych przeprowadzonych na zamku w Mielniku. Ciekawym przykładem elementów wieńczących piec są akroteriony, ozdobione stylizowanym, mięsistym liściem akantu (kat. 46, 53).

¹³¹ P.P. Pokryszkin, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze supraskim...*, ss. 108, 111, il. 9, 13.

¹³² M. Garas, H. Karwowska, 2013, *Pozostałości urządzeń grzewczych*, [w:] *Założenie rezydencjonalne Sapiehów w Dubnie...*, s. 222, ryc. 11.

¹³³ Александр Александрович Соловьев, 2012, *Пезуитский коллегиум*, [w:] *Древнейшие города Беларуси: Полоцк*, Минск, s. 213, rys. 56: 16.

¹³⁴ Katarzyna Moskal, 2012, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Katalog Zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków, s. 350, ryc. 208.

¹³⁵ Barbara Pospieszna, 2013, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku (Katalogi zbiorów MZM)*, Malbork, s. 295, ryc. 355.

¹³⁶ Barbara Pospieszna, 2007, *Piece i kafle gdańskie w XVIII wieku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice...*, s. 168, ryc. 16.

¹³⁷ Ніна Здановіч, 2002, *Кафля XVIII - пачатку XX ст. з Полацка*, [w:] *Матэрыялы па Археалогіі Беларусі*, nr 5, s. 243, ryc. 5: 3.

W zbiorze kafli supraskich znajdują się dwa egzemplarze z motywami architektonicznymi: kolumną (kat. 47) i gzymsem (kat. 48). Podobna dekoracja w postaci kręconej kolumny zdobi kafle znalezione na terenie rezydencji Branickich w Białymstoku¹³⁸, na przedzamczu zachodnim zamku w Malborku¹³⁹, zamku w Witebsku (Białoruś)¹⁴⁰ oraz Gdańsku¹⁴¹. Drugi egzemplarz to kafel gzymsowy, którego dekoracja precyzyjnie została dopasowana do elementu konstrukcyjnego, który pełnił w strukturze skrzyni pieca. Płytką licową została skonstruowana według geometrycznej zasady kompozycji profilowanych gzymsów wieńczących budynek. Analogiczny kafel jest znany z Witebska¹⁴².

Interesującym przykładem ornamentyki z końca XVIII wieku jest dekoracja kafla w postaci kanelowanego wazonu w kształcie urny z bukietem kwiatów żonkili i narcyzów (kat. 54). Analogiczne przedstawienie kwiatów znajduje się na jednej z kart *Pateryka* wydrukowanego w Supraślu w 1791 roku.

Kafle z II połowy XIX – przełomu XIX i XX stulecia są ozdobione typową dla tego okresu dekoracją historyzującą, którą tworzyły kompozycje ułożone z liści akantu, kwiatów, ograniczonych profilowanymi ramkami, niekiedy podkreślonymi ornamentem perełkowym (kat. 55-57). Podobna dekoracja w postaci wielopłatkowych kwiatów, rombów i liści zdobi wnętrza dawnego pałacu Buchholtza (obecnie Liceum Plastycznego im. Artura Grottgera) w Supraślu¹⁴³.

¹³⁸ H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 125, ryc. 29.

¹³⁹ B. Pospieszna, 2013, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku...*, s. 246, ryc. 297.

¹⁴⁰ Татьяна Бубенько, 2007, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка XVI–XVIII веков*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle...*, s. 266, ryc. 10: 4, 5, 6, 10.

¹⁴¹ M. Dąbrowska, 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich...*, s. 156, ryc. 32.

¹⁴² Т. Бубенько, 2007, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка XVI–XVIII веков...*, s. 270, ryc. 13.

¹⁴³ Małgorzata Andron, 2016, *Pałac Buchholtzów w Supraślu. Prace konserwatorskie we wnętrzach 2013–2014*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” nr 22, s. 60, ryc. 36-37.

Podsumowanie

Irena Taranta

Kolekcja kafli supraskich znajdujących się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku i *Collegium Suprasliense* jest wyjątkowa ze względu na wartość historyczną, naukową, walor artystyczny i niezwykle różnorodną ornamentykę, związaną z kulturą duchową i materialną supraskiego ośrodka monastycznego, będącego unikatowym zjawiskiem na architektonicznej i kulturowej mapie Polski. Historia tego klasztoru, położonego w XVI–XVIII wieku w zachodniej części Wielkiego Księstwa Litewskiego na pograniczu dwóch cywilizacji Wschodu i Zachodu, jego zmiany konfesyjne z prawosławia na katolicyzm, spuścizna duchowa i intelektualna osób duchownych i świeckich z nim związanych zostały „opowiedziane” na reliefowych dekoracjach płytek kafli.

Kafle supraskie chronologicznie obejmują niemal cały okres funkcjonowania monasteru, od I poł. XVI do przełomu XIX i XX wieku. Mimo zachowanych niemal w całości niektórych egzemplarzy ze względu na przypadkowość tych znalezisk nie jest możliwa pełna rekonstrukcja pieca. W omawianym zbiorze znajdują się formowane na kole kafle miskowe, nieozdobione i nieszkliwione, datowane na II połowę XVI – koniec XVIII wieku. Najliczniej reprezentowane są kafle płytowe, ozdobione motywami biblijnymi, religijnymi, heraldycznymi, architektonicznymi, roślinnymi czy geometrycznymi. Analiza dekoracji otwiera również spojrzenie na specyfikę sztuki i supraskiego rzemiosła w aspekcie jakościowym, od zaawansowanej ekspresji stylistycznej, np. kafel z Drzewem Życia i cherubinami (kat. 9), alegoryczny z napisem *Wyższanka Szłubow Zakonnych* (kat. 18-21), po dzieła popularne, urzekające swą prostotą, np. kafel z motywem trzech guzków (kat. 8).

Dobór motywów zdobniczych na przestrzeni wieków ulegał zmianom związanym ściśle z ówczesnymi wydarzeniami historycznymi i religijnymi. W wieku XVI jest to ornamentyka bizantyjsko-ruska i ruska, gdyż monaster był prężnie działającym prawosławnym ośrodkiem religijnym, utrzymujący kontakty z Rusią i terenami dawnego Cesarstwa Wschodniorzymskiego, w szczególnością z Serbią. W tym okresie supraskie kafle były ozdobione bizantyjsko-ruskimi i ruskimi motywami zdobniczymi oraz przedstawieniami o tematyce religijnej. Najstarszy z nich, datowany na I połowę XVI stulecia, został ozdobiony powtarzającym się motywem stylizowanej, spiralnie zwiniętej wici winorośli zakończonej winogronem – symbolem uczniów Jezusa Chrystusa – przedstawionym za pomocą trzech plastycznych guzków ułożonych w trójkąt. Kolejnymi ważnymi przedstawieniami znanymi zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu, są: Drzewo Życia – symbol nieśmiertelności, i umieszczone pod nim pawie – oznaczające Zmartwychwstanie, oraz najważniejszy chrześcijański symbol – Krzyż.

Po unii brzeskiej, której zawarcie wiązało w ramach katolicyzmu, pod zwierzchnictwem papieża dwa Kościoły: rzymskokatolicki i prawosławny w Rzeczypospolitej, nastąpiła zmiana oddziaływań cywilizacyjnych, kulturowych i religijnych. W XVII i na początku XVIII wieku kafle były ozdobione motywami heraldycznymi, głównie herbami związanych z Supraślem dostojników kościelnych – Wukry Nikodema Szybińskiego (kat. 24), Belty Gabriela Kolendy (kat. 25-27), Cholewa, przynależność nieokreślona (kat. 28-29) i najprawdopodobniej Dąbrowa Leona Kiszki (kat. 30).

Stylistyka nawiązywała do tradycji rzymskokatolickiej poprzez umieszczanie herbu pod kapeluszem kardynalskim z chwostami. Można przypuszczać, że piece ozdobione herbami stawiano zazwyczaj w reprezentacyjnych pomieszczeniach Pałacu Opatów, co podkreślało pozycję społeczną, szlachecki rodowód i zamożność dostojników supraskich. Bardzo ciekawym przykładem lokalnej specyfiki kulturowej i religijnej jest kafel z III ćwierci XVII – I połowy XVIII wieku z motywami religijnymi i napisem *Wyiazanka Szlubow Zakonnych* (kat. 18-21), odwołującymi się do symboliki chrześcijańskiej i ślubów zakonnych oo. Bazylianów w Supraślu.

Znaczna liczba artefaktów pochodzi z XVIII stulecia. W tym wieku urządzenia grzewcze zostały ozdobione barokowymi motywami roślinnymi i geometrycznymi (kat. 34-39, 49-51), zgodnie z panującymi wówczas zachodnioeuropejskimi trendami. Interesującymi przykładami z tego okresu są kafle pomorskie z ozdobnymi ramkami ułożonymi z wici roślinnych i wkomponowanych w nie pąkami kwiatowymi (kat. 40-42, 44). Z XIX i przełomu XIX i XX wieku pochodzą nieliczne fragmenty kafli, wykonywanych maszynowo, bardzo dobrej jakości, ozdobione modnymi wówczas kompozycjami ze stylizowanymi liśćmi akantu, rozetkami i motywami geometrycznymi (kat. 55-57).

Jakość wykonania kafli płytowych zmieniała się wraz z upływem czasu. Na podstawie obserwacji chronologicznie zróżnicowanych przełamów kafli można zauważyć wyraźną poprawę procesu wypалу kafli. Zdecydowana większość XVIII-wiecznych kafli odznaczała się jednobarwnym przełamem, co świadczy o odpowiednio długim i przeprowadzonym w odpowiedniej temperaturze wypale. Z okresu wcześniejszego, z II ćwierci XVII wieku, szczególną precyzją wykonania i dbałością o szczegóły dekoracji wyróżnia się kafel z herbem Wukry. Być może zostały one sprowadzone z ośrodków produkcji kaflarskiej na Pomorzu czy w Gdańsku, z którym wówczas klasztor utrzymywał intensywne kontakty handlowe i kulturowe. Aczkolwiek brak dowodów na „wędrowkę” matryc bądź gotowych wyrobów nasuwa przypuszczenia, że mogły one zostać wykonane na miejscu, a ich jakość można złożyć na karb mniejszej lub większej biegłości i zróżnicowany poziom umiejętności rzemieślników.

Niniejsza książka jest próbą usystematyzowania wiedzy o kaflach supraskich i udostępnienie jej szerszej publiczności. Jest to pierwsza publikacja prezentująca przekrojowo pełny zbiór kafli pozyskanych z supraskiego klasztoru. Uwaga autorów skupiła się na ornamentyce zabytków, jej związkach z kulturą duchową i materialną monasteru oraz upodobaniami estetycznymi jego mieszkańców. Aczkolwiek ciągle pozyskiwanie artefaktów i dalsze prace badawcze mogą przyczynić się do korekty analiz opisanych w niniejszej książce oraz posłużyć do głębszego zrozumienia specyfiki zaprezentowanego zagadnienia.

IRENA TARANTA

KATALOG

Wybrane, całe, zrekonstruowane egzemplarze i fragmenty kafli zostały ujęte w katalogu i opisane według następującego schematu:

1. Lokalizacja.
2. Typ kafa.
3. Stan zachowania.
4. Dekoracja.
5. Ramka.
6. Lico płytki.
7. Tylne strona płytki.
8. Komora.
9. Wymiary.
10. Wypal.
11. Chronologia.
12. Literatura.
13. Nr inwentarza, katalogu.
14. Sposób nabycia.

W katalogu zaprezentowano najpierw kafle miskowe, później płytowe, które podzielono według tematyki przedstawień ikonograficznych, a następnie w porządku chronologicznym. Pochodzenie i występowanie danego rodzaju ornamentu zostało zaprezentowane w zestawieniu z innymi źródłami jak rękopisy, polichromie, detale architektoniczne itp.

KAFLE MISKOWE

1

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel klejony i częściowo zrekonstruowany.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w czworoboczny, o zbliżonym do kwadratu otworze. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{1}{2}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone pod kątem około 45° . Na zewnętrznych powierzchniach rowki montażowe, widoczne też od wnętrza. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 143 mm; głęb.: 94 mm; otwór: 180×187 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6376.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

2

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel zachowany prawie w całości, klejony, z nielicznymi uzupełnieniami.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w czworoboczny, o zbliżonym do kwadratu otworze. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{3}{4}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone pod kątem około 45° . Na zewnętrznych powierzchniach rowki montażowe, widoczne też od wnętrza w narożniku. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 136 mm; głęb.: 89,5 mm; otwór: 177×175 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6373.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

3

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel zachowany niemal w całości, nie-liczne uzupełnienia w partii przykrawędnej.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w czworoboczny, o zbliżonym do kwadratu otworze. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{1}{2}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone pod kątem około 45° . Na zewnętrznych powierzchniach rowki montażowe, widoczne też od wnętrza w narożniku. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 123 mm; głęb.: 97 mm; otwór: 153 × 162 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6371.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

4

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel częściowo zrekonstruowany.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w czworoboczny, o zbliżonym do kwadratu otworze. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{1}{2}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone pod kątem około 45° , kształtem przypominające kaseton. Na zewnętrznych powierzchniach rowki montażowe, widoczne też od wnętrza w narożniku. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 126 mm; głęb.: 120 mm; otwór: 171×174 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 108, 110.

13. MB/A/6118, kat. 6375.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

5

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel klejony i częściowo zrekonstruowany.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o ściankach profilowanych, o kącie wychylenia około 15°, o korpusie cylindrycznym, przechodzącym w czworoboczny, o otworze zbliżonym do kwadratu. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Punkt X na $\frac{3}{4}$ wysokości. Na powierzchni zewnętrznej wyraźnie zaznaczone rowki montażowe. Zacieki zielonego szkliwa na dnie i na ściankach zewnętrznych. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 142 mm; głęb.: 111,5 mm; otwór: 195 × 193 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVII w.

12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, s. 111.

13. MB/A/6118, kat. 6377.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

6

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel zachowany w całości, z niewielkim ubytkiem w jednej ścianie w partii przykrawędnej.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w kształt czworoboku. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Od wnętrza na ściankach dookoła, zagłazane rowki. Na zewnętrznej powierzchni kafla, w części cylindrycznej, równomiernie rozłożone rowki montażowe. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{1}{2}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone pod kątem około 45° . Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 126 mm; głęb.: 102 mm; otwór: 165 × 164 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, s. 111.

13. MB/A/6118, kat. 6374.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

7

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel formowany na kole, miskowy.

3. Kafel zachowany prawie w całości. Niewielkie ubytki w dwóch narożnikach, w partii przykrawędnej zostały zrekonstruowane.

4. Kafel nieozdobiony.

5. –

6. –

7. –

8. Kafel o cylindrycznym korpusie, przechodzącym w czworoboczny, o zbliżonym do kwadratu otworze. Zmiana kształtu od wewnątrz podkreślona kolistym pierścieniem. Wewnątrz ścianek są widoczne dookólne rowki. Krawędź prosta, pogrubiona, zachylona. Na dnie ślady odcinania drutem. Na $\frac{1}{2}$ wysokości, od punktu X ścianki wychylone na zewnątrz pod kątem około 45° , kształtem przypominające kaseton. Kafel nieszkliwiony.

9. Śr.: 129 mm; głęb.: 110 mm; otwór: 176×171 mm.

10. Wypał utleniający.

11. II połowa XVI–XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6372.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

KAFLE PŁYTOWE

KAFLE O TEMATYCE RELIGIJNEJ

8

Psalterz tzw. paryski, X w.

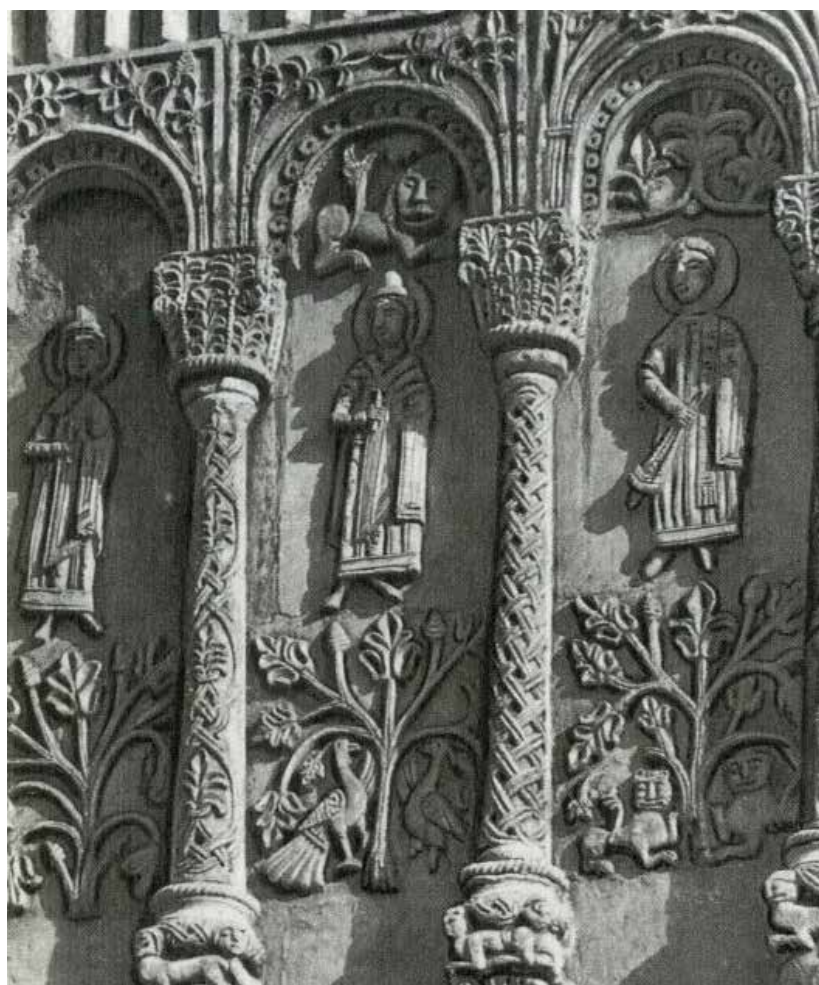
Supraśl, woj. podlaskie, *Św. Jerzy*, fresk, połowa XVI w.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, skarpa przy Pałacu Archimandrytów.
2. Kafel płytowy, gzymsowy, z korony pieca, środkowy.
3. Płytką kafla zachowana prawie w całości, ubytek w dolnej partii, komora zachowana fragmentarycznie.
4. Kafel ozdobiony reliefową dekoracją fitomorficzną w postaci ułożonych wertykalnie pięciu pasów stylizowanych, spiralnie zwiniętych wici winorośli zakończonych winogronem: trzy plastyczne guzki ułożone w trójkąt. Przestrzeń między pasami wypełniają ułożone symetrycznie pojedyncze guzki/grona. Część profilowana ozdobiona plastyczną linią zygzakowatą z ułożonymi naprzemiennie plastycznymi guzkami. Winorośl i jej owoce symbolizują wiernych uczniów Jezusa Chrystusa. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska, bizantyjsko-serbska.
5. Płytką obwiedziona plastyczną ramką, ozdobioną, z wyjątkiem górnego odcinka, zygzakowatą linią. Górna listwa wygładzona, nieozdobiona.
6. Lico kafla o profilu *simy*¹⁴⁴, nieszkliwione.
7. Z tyłu widoczne ślady zagładzania i okopceń.
8. Zachowana fragmentarycznie, prostokątna, o zaokrąglonych narożnikach. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Wys.: 159 mm; szer.: 195 mm; zach. głęb.: 51 mm.
10. Przełom dwubarwny, ceglasto-szary. Wypał utleniający.
11. I połowa XVI w.
12. H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 125, ryc. 28; Ирина Таранта, 2021, *Орнамент позднесредневековых и ренессансных изразцов Подляшья – земель Западной Руси находящиеся в составе Великого княжества Литовского* [w:] „Гласник Српског археолошког друштва” 37, s. 179, ryc. 2: 2.
13. MB/A/8363, kat. 8741.
14. Dar Aleksandra Borysewicz; znaleziony podczas prowadzenia prac ziemnych związanych z instalacją wodociągową i sanitarną w latach 70–80. XX w.

¹⁴⁴ Kafel o podobnym kształcie płytki znaleziono w miejscowości Strakonice, Palackého w Czechach (V. Brych, 2004, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní...*, s. 35, ryc. 11).

9

Włodzimierz, Rosja.
Detal architektoniczny,
90. lata XII w.

Krewa, Białoruś, kafel z I połowy XVI wieku, *Dziedzictwo Archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*, 2007, s. 55

Mir, Białoruś, kafel z końca XVI wieku – I połowy XVII wieku, *Dziedzictwo Archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*, 2007, s. 59

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.

3. Kafel z nielicznym ubytkiem w prawej, górnej partii, zrekonstruowany.

4. Kafel ozdobiony dekoracją w reliefie, w układzie pasowym. Kompozycja podzielona na dwie części. Dolna partia o profilu półwalka, obwiedziona wąską, plastyczną ramką, której pole wypełnia motyw Drzewa Życia, z gałęzią zakończoną trójliściem na jego osi, z długimi, lancetowatymi, postrzępionymi liśćmi i owocami, niektórymi dojrzałymi, o owalnych i spiczasto zakończonych kształtach, o wyraźnie podzielonym na wiele części wnętrzu. Pod Drzewem umieszczone antytetycznie pawie – symbol Zmartwychwstania lub gołębie – symbol duszy. Górna część zaznaczona od góry i dołu wąską, plastyczną listwą. W jej polu dwie główki cherubinów, każdy z parą skrzydeł o podwójnej warstwie piór. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.

5. Powierzchnia płytki od góry i dołu ograniczona wąską listwą.

6. Płytką prostokątna. Szkliwo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami oraz ślady okopcenia.

8. Otwarta, owalna, z krawędzią prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ściankach bocznych otwory.

9. Wys.: 154 mm; szer.: 199 mm; głęb.: 107 mm, 84 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

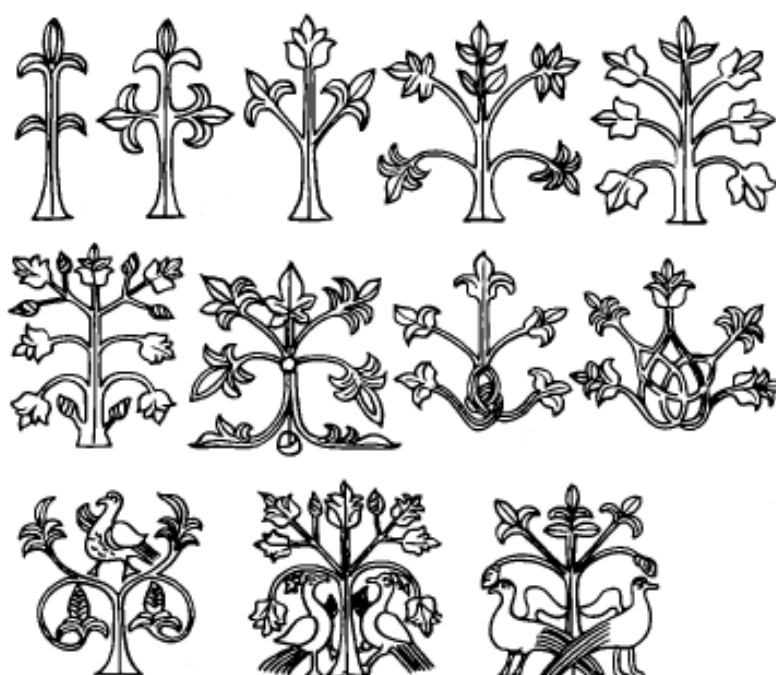
11. II połowa XVI w.

12. H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 126, ryc. 34; И. Таранга, 2021, *Орнамент позднесредневековых и ренессансных изразцов Подляшья...*, s. 182, ryc. 5: 1.

13. MB/A/6118, kat. 6388.

14. Badania archeologiczne, K. Chilton i K. Burek, 1976 r.

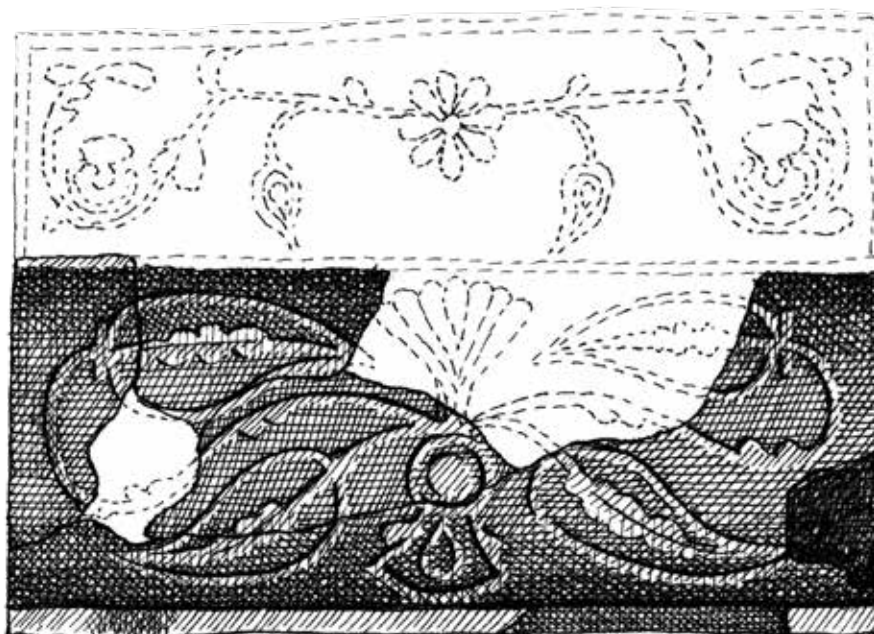
10

Dekoracje architektoniczne Drzewa Życia, sztuka staroruska, Księstwo Włodzimiersko-Suzdalskie. Sobór św. Dymitra Soluńskiego, Włodzimierz, sobór św. Jerzego, Jurjew-Polskij, Rosja. Zestawienie Г.К. Вагнер. Г.К. Вагнер, Е.В. Воробьева, *Архитектурный декор Руси X-XIII веков*, [w:] *Древняя Русь. Быт и культура*, Москва 1997, tabl. 112, s. 358

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w reliefie, z przedstawieniem najprawdopodobniej Drzewa Życia, z lancetowatymi liśćmi, z gałęzią zakończoną trójliściem na jego osi. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.
5. –
6. Płytką prostokątna[?]. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wyrównywania oraz okopcenia.
8. –
9. Zach. wys.: 39 mm; zach. szer.: 80 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
11. II połowa XVI–początek XVII w.
12. Niepublikowany.
13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.
14. –

11

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietnikowym).
2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.
3. Kafel częściowo zrekonstruowany, znaczne ubytki części licowej i komory.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w reliefie, w układzie pasowym, podzielonym na dwie części plastyczną listwą. Dolna partia o profilu półwałka, ozdobiona stylizowanym Drzewem Życia z symetrycznie rozmieszczonymi liśćmi i gałęziami, zakończonymi pąkami kwiatowymi lub owocami, górna – prosta płytka ozdobiona wolutowo skręconą, stylizowaną wicią roślinną, zakończoną pąkami kwiatowymi i centralnie umieszczonym siedmiopłatkowym kwiatem. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.
5. Powierzchnia licowa kafla od góry i dołu ograniczona wąską listwą.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami.
8. Otwarta, owalna, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką kafla pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie dolnej zagłębienie na otwór.
9. Wys.: 138 mm; szer.: 193 mm; zach. głęb.: 72 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. II połowa XVI–początek XVII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/6118, kat. 6394.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

12

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.

3. Kafel zrekonstruowany, znaczne ubytki płytki i komory.

4. Motyw Drzewa Życia – jak nr kat. 11.

5. Powierzchnia płytki od góry i dołu ograniczona wąską listwą.

6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami.

8. Otwarta, owalna, z krawędzią kolnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki połączone z płytką pod kątem mniej-

szym niż 90°. Miejsca połączenia płytki ze ściankami komory wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ściankach bocznych otwory. Ślady okopcenia.

9. Wys.: 136 mm; szer.: 191 mm; głęb.: 85 mm.

10. Wypal utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. II połowa XVI–początek XVII w.

12. H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 124, ryc. 21.

13. MB/A/6118, kat. 6391.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

13

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, gzymsowy, narożny.

3. Fragment kafla, z uzupełnieniem górnej części, komora zachowana fragmentarycznie.

4. Motyw Drzewa Życia – jak nr kat. 11.

5. Powierzchnia płytki od góry i dołu ograniczona wąską listwą.

6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.

8. Otwarta, owalna, zachowana fragmen-

tarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatań i rozcierania. W ścianie bocznej fragmentarycznie zachowany otwór.

9. Wys.: 132 mm; szer.: 189 mm.

10. Wypal utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. II połowa XVI–początek XVII w.

12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, s. 111.

13. MB/A/6118, kat. 6393.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

14

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.

3. Kafel klejony, częściowo zrekonstruowany, znaczne ubytki płytki i komory.

4. Motyw Drzewa Życia – jak nr kat. 11.

5. Powierzchnia płytki od góry i dołu ograniczona wąską listwą.

6. Płytki prostokątne. Kafel nieszkliwiony.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.

8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścian-

ki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ściankach bocznych otwory (jeden zrekonstruowany). Ślady okopcenia.

9. Wys.: 131 mm; szer.: 193 mm; głęb.: 103 mm, 82 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. II połowa XVI–początek XVII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6392.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

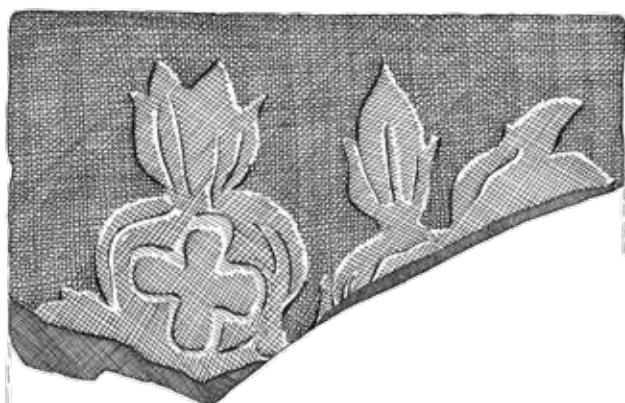
15

Moskwa. Ornament umieszczony na sklepieniach domu, XVII w.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Płytki kafla zachowana całkowicie, komora fragmentarycznie.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w wysokim reliefie. Kompozycja symetryczna złożona z trzech stylizowanych wici winorośli i wpisanych w nie stylizowanych krzyży greckich. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.
5. Bez ramki.
6. Płytki prostokątna. Szklisko zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny, zagładzania, okopceń.
8. Zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozciągania. Zachowane ślady po otworach w górnej i dolnej ścianie.
9. Wys.: 255 mm; szer.: 216 mm; zach. głęb.: 67 mm.
10. Wypal utleniający. Przełamanie jednobarwne, pomarańczowe.
11. XVII w.
12. H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 123, ryc. 19.
13. MB/S/1470; MB/A/8374, kat. 8746.
14. Dar, rok nabycia: 1979, przekazany przez Dział Sztuki MPB w 2007 r.

16

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy lub narożny.

3. Połowa kafa, zrekonstruowana.

4. Kafel zdobiony dekoracją w wysokim reliefie. Kompozycja symetryczna złożonych z trzech, ułożonych w trójkąt i połączonych ze sobą stylizowanych wici winorośli i wpisanych w nie stylizowanych krzyży greckich. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Szkliwo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i zagładzania.

8. Zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Zachowany fragment otworu.

9. Zach. wys.: 135 mm; szer.: 215 mm; zach. głęb.: 35 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie jednobarwne, pomarańczowe.

11. XVII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118, kat. 6385.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

17

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Fragment kafla.

4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową i malowaną. Kompozycja symetryczna złożonych z dwóch stylizowanych wici winorośli i wpisanych w nie stylizowanych krzyży greckich. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Szklivo cynowe, dekoracja kobaltowa, malowana na surowym szkliwie.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i zagładzania.

8. –

9. Zach. wys.: 66 mm; zach. szer.: 110,5 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie pomarańczowe.

11. XVII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

KAFLE O TEMATYCE ALEGORYCZNEJ

18

a

b

c

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Trzy fragmenty różnych kafli o identycznej dekoracji.
4. Trzy fragmenty kafli ozdobione dekoracją reliefową. Na pierwszym fragmentarycznie zachowany kwiat lilii ze skrzydłem i wstęgą z napisem „Wyiaz[...] Szlub[...]”, umieszczonym w górnym lewym narożniku. Drugi fragment to lewa górna część płytki kafla z motywem wstęgi z częściowo zachowanym napisem „[...] zlubow”, a pod nią kwiat lilii. Trzeci fragment płytki kafla to lewy, dolny narożnik z jedną łapą kotwicy zakończoną pazurem, a nad nim rozwiane rozdwojone końcówki wstęgi.
5. Pierwszy i ostatni z omawianych fragmentów obwiedzione prostą ramką i karbowaną wstęgą. Drugi fragment obtłuczony ze wszystkich stron.
6. Płytką kwadratową[?]. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami oraz ślady okopcenia.
8. Otwarta, kwadratowa[?], zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. a. zach. wys.: 110,5 mm; zach. szer.: 106 mm; zach. głęb.: 33 mm; b. zach. wys.: 82 mm; zach. szer.: 46 mm; c. zach. wys.: 97 mm; zach. szer.: 99 mm; zach. głęb.: 61 mm.
10. Wypal utleniający. Przelamanie dwubarwne, jasnopomarańczowo-ceglaste, na niektórych fragmentach ceglasto-szare.
11. III ćwierć XVII–I połowa XVIII w.
12. Urszula Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” z. 5, ss. 217-220, ryc. 4.
13. MB/A/6118.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

19

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, na skarpie nadrzecznej zwanej Górką Stupaka.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Siedem fragmentów różnych kafli o identycznej dekoracji.
4. Fragmenty kafli zdobione dekoracją reliefową. Na pierwszym fragmentarycznie zachowany kwiat lilii ze skrzydłem i wstęgą z nieczytelnym napisem. Drugi fragment to prawa górna część płytki kafla z motywem wstęgi z częściowo zatar-
tym napisem *Zakonnych*, a pod nią zachowany fragmentarycznie kwiat lilii. Trzeci fragment płytki kafla to środkowa i dolna część kafla, puchar i umieszczone w nim serce, z którego wyrastają kwiaty lilii (zachowana dolna część lodyg). Czwarty to fragmentarycznie zachowane ogniwo łączące puchar i umieszczone w nim serce. Piąty to fragment dolnego narożnika kafla, którego krawędź została obwiedziona karbowaną wstęgą. Szósty fragment to narożnik kafla z fragmentarycznie zachowaną gorejącą kolumną św. Bazylego[?]. Siódmy to dolna partia kafla z fragmentarycznie zachowaną jedną łapą kotwicy zakończoną pazurem, połączoną z pucharem, w którym umieszczono serce flankowane skrzydłami, a nad nim rozwiane rozdwojone końcówki wstęgi.
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką i karbowaną wstęgą.
6. Płytką kwadratową[?]. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami oraz ślady okopcenia.
8. Otwarta, kwadratowa[?], zachowana fragmentarycznie, o zaokrąglonych narożnikach. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwą wewnątrz, zagładzoną i noszącą ślady ugniatań.
9. a. zach. wys.: 113 mm, zach. szer.: 89 mm;
b. zach. wys.: 86 mm, zach. szer.: 87 mm;
c. zach. wys. 85 mm; zach. szer.: 75 mm;
d. zach. wys.: 83 mm, zach. szer.: 60 mm;
e. zach. wym. 65 × 54 mm; f. zach. wys.: 93 mm, zach. szer.: 61 mm; g. zach. wys.: 107 mm; zach. szer.: 116 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamy: jasnopomarańczowo-ceglaste, ceglasto-szare.
11. III ćwierć XVII–I połowa XVIII w.
12. U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, ss. 217-220, ryc. 4.
13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.
14. –

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, na skarpie nadrzecznej zwanej Górką Stupaka.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Cztery fragmenty kafa.

4. Fragmenty kafli zdobione dekoracją reliefową. Na pierwszym zachowane fragmentarycznie trzy kwiaty lilii. Drugi i trzeci fragment to środkowa i lewa część płytki kafa z motywem rozwianej wstęgi o rozdwojonej końcówce, z nieczytelnym napisem, pod którą znajdują się skrzydła. Czwarty fragment płytki kafa to środkowa część kafa, z fragmentarycznie zachowanym kwiatem lilii i skrzydłem, a nad nimi wstęga z nieczytelnym napisem.

5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką i karbowaną wstęgą.

6. Płytką kwadratową[?]. Szklivo zielone, ołowowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami oraz ślady okopcenia.

8. Otwarta, kwadratowa[?], zachowana fragmentarycznie, o zaokrąglonych narożnikach. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwą wewnątrz, zagładzoną i noszącą ślady ugniatania.

9. a. zach. wys.: 65 mm, zach. szer.: 74 mm;
b-c. zach. wys.: 121 mm, zach. szer.: 94 mm;
d. zach. wys.: 39 mm, zach. szer.: 106 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamy: jasnopomarańczowo-ceglaste, ceglasto-szare.

11. III ćwierć XVII–I połowa XVIII w.

12. U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, ss. 217-220, ryc. 4.

13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.

14. –

Supraśl, woj. podlaskie. Rekonstrukcja kafał alegoryczna. Rys. R. Dobrowolski

Połock, Białoruś. Kolegium jezuickie. Kafel znaleziony podczas badań archeologicznych, datowany na koniec XVI i XVII w., za: Д.В. Дук, 2012, *Пазцы XIV – пачатка XIX в.*, rys. 82: 3

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, na skarpie nadrzecznej zwanej Górką Stupaka.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafał.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową. Dwa kwiaty lili, a nad nimi fragmentarycznie zachowana wstęga z nieczytelnym napisem.
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką i karbowaną wstęgą.
6. Płytką kwadratową[?]. Szklivo cynowe, dekoracja kobaltowa, malowana na surowym szklivo.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami oraz ślady okopcenia.
8. –
9. Zach. wys.: 92 mm; zach. szer.: 81 mm; zach. gł.: 29 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamy: jasnopomarańczowo-ceglasty.
11. III ćwierć XVII–I połowa XVIII w.
12. U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Suprasła...*, ss. 217-220, ryc. 4.
13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.
14. –

KAFLE HERALDYCZNE

22

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Fragment kafla, klejony z trzech fragmentów.

4. Kafel ozdobiony dekoracją w wysokim reliefie, z Pogonią – herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz województw: wileńskiego, trockiego, witebskiego, podlaskiego, bereszczańskiego [brzeskiego] i mińskiego¹⁴⁵. Rycerz pędzący konno, z podniesionym powyżej głowy mieczem w prawej ręce, z tarczą z niewyraźnie zaznaczonym krzyżem, zapewne podwójnym, na lewym ramieniu. Jeździec na głowie ma szyszak, na piersi kirys, ubrany jest w bufiaste spodnie, noga lekko zgięta w kolanie, stopa włożona w strzemię. Rycerz siedzi w siodle z długim, sięgającym aż do kopyt końskich, dwudzielnym czaprakiem. Poniżej kopyt końskich najprawdopodobniej zarys krawędzi dolnej części tarczy. Tarcza herbowa najprawdopodobniej o renesansowym kształcie.

5. –

6. Fragment płytki. Szkliwo ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby. Miecz, tarcza, rycerz, koń, listwa pokryte zielonym szkliwem, czaprak żółtym, tło niebieskie.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.

8. –

9. Zach. wys.: 153,5 mm; zach. szer.: 114 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. IV ćwierć XVI w.

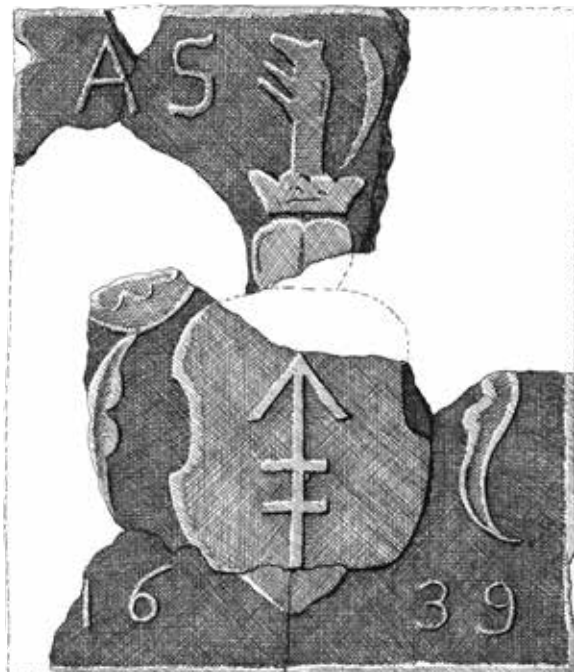
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, s. 109; U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, s. 217, ryc. 5.

13. MB/A/6118, kat. 6383.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

¹⁴⁵ B. Paprocki, 1858, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane...*, ss. 917-918, 920.

23

Wilno. Kafel z herbem Lis Pawła Sapiehy, znaleziony podczas badań archeologicznych, za: *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje...*, 2010, s. 208, ryc. 310

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową z herbem Lis. Tarcza o kształcie najprawdopodobniej renesansowym. W jej polu podwójnie przekrzyżowana rogacina (strzała), umieszczona w polu tarczy flankowanej liściastymi labrami, z klejnotem – półlisem wspiętym i zwróconym w prawo (strona według porządku heraldycznego) nad hełmem heraldycznym z koroną rangową. W lewym narożniku kafla inicjały „AS”, w jego dolnej partii „1639”.
5. Płytką kafla obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Szklivo zielone, ołowowe, naniesione na podkład białej angoby.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami.
8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie dolnej otwór.
9. Wys.: 255 mm; szer.: 198 mm; głęb.: 92 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
11. II ćwierć XVII w.
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 108, 110; H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 125, ryc. 32; U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, ss. 214-215, ryc. 1.
13. MB/A/6118, kat. 6378.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

24

Supraśl, woj. podlaskie. Fragment ikonostasu z około połowy XVII w.

a

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, na skarpie nadrzecznej zwanej Górką Stupaka.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel ozdobiono dekoracją w wysokim reliefie z herbem Wukry. Tarcza o renesansowym kształcie. W jej polu herb Wukry – trzy zwężające się w dół wręby, pierwszy najdłuższy, ostatni najkrótszy. Nad tarczą *en face* hełm i zarys korony. Od dołu tarczę ujmują skrzyżowane gałązki palmy. Z lewej strony tarcza flankowana dziewięcioma z dziesięciu chwostów, które u góry zapewne były przymocowane do kapelusza kardynalskiego.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątna. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i wygładzania.
8. –
9. Zach. wys.: 150 mm, zach. szer.: 112 mm.
10. Wypał utleniający. Przełom ceglasty.
11. II ćwierć XVII w.
12. U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, s. 217, ryc. 6.
13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.
14. –

b

1. Supraśl, okolice monasteru pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, na skarpie nadrzecznej zwanej Górką Stupaka.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragmenty kafla, klejone.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w wysokim reliefie, z herbem Wukry. Fragment tarczy o renesansowym kształcie, w której polu znajduje się zachowany górny wręb znaku heraldycznego Wukry, powyżej *en face* hełm, nad nim korona i klejnot w postaci trzech krótkich, strusich piór. Z lewej strony (według porządku heraldycznego) splecione sznury chwostów.
5. –
6. Płytką prostokątna. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i wygładzania.
8. –
9. Zach. wys.: 106 mm, zach. szer.: 82 mm.
10. Wypał utleniający. Przełom ceglasty.
11. II ćwierć XVII w.
12. U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, s. 217, ryc. 6.
13. Zbiory *Collegium Suprasliense*.
14. –

25

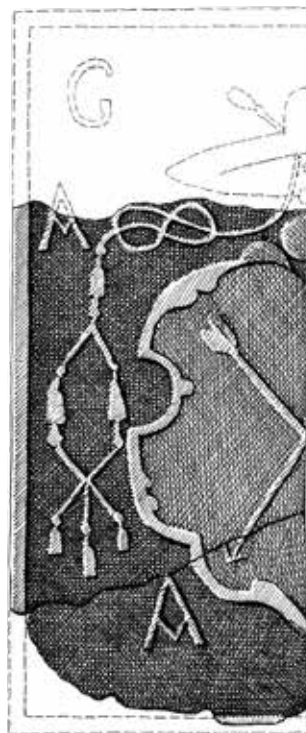
1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel częściowo zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w niskim reliefie, z herbem Belty. Tarcza o renesansowym kształcie. W jej polu trzy belty ułożone w krzyż skośny, żeleźcami do dołu, nad środkowym beltem krzyż równoramienny. Nad tarczą umieszczono medalion, a nad nim kapelusz kardynalski o szerokim rondzie, przebitym przez dwa sznurki zakończone chwostami. Pod kapeluszem sznurki splątane w kształt ósemek, poniżej sznurki zakończone dwunastoma chwostami (po sześć z każdej strony), ułożone symetrycznie w trzech równych rzędach. W górnych narożnikach kafla widnieją litery G K [interpretowane jako Gabriel Kolenda], poniżej na wysokości ronda kapelusza A P [interpretowane jako *Archiepiscopus Polocensis*], na wysokości dolnej partii tarczy A S [interpretowane jako *Abbas Supraslensis*].
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.
8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. Na listwie zewnętrznej regularny rząd odcisków opuszków palców. W ściankach górnej i dolnej otwory.
9. Wys.: 246 mm; szer.: 202 mm; głęb.: 102 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
11. III ćwierć XVII w.
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 108-110; U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, ss. 215-216, ryc. 2.
13. MB/A/6118, kat. 6381.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

26

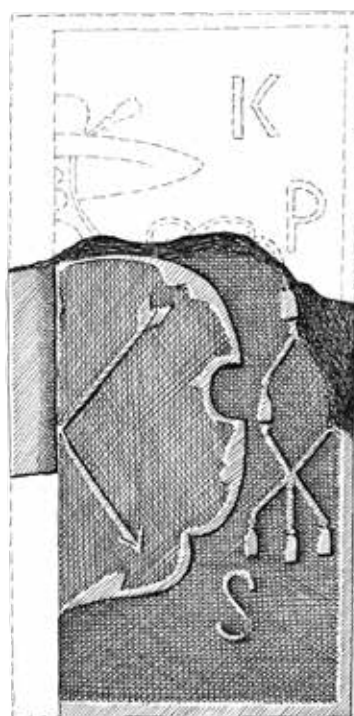

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel klejony i częściowo zrekonstruowany.
4. Kafel z herbem Belty – jak nr kat. 25.
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.
8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. Na listwie zewnętrznej regularny rząd odcisków opuszków palców. W ściankach górnej i dolnej otwory.
9. Wys.: 248 mm; szer.: 210 mm; głęb.: 93 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. III ćwierć XVII w.
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 108-110; U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, ss. 215-216, ryc. 2.
13. MB/A/6118, kat. 6382.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

27

a

b

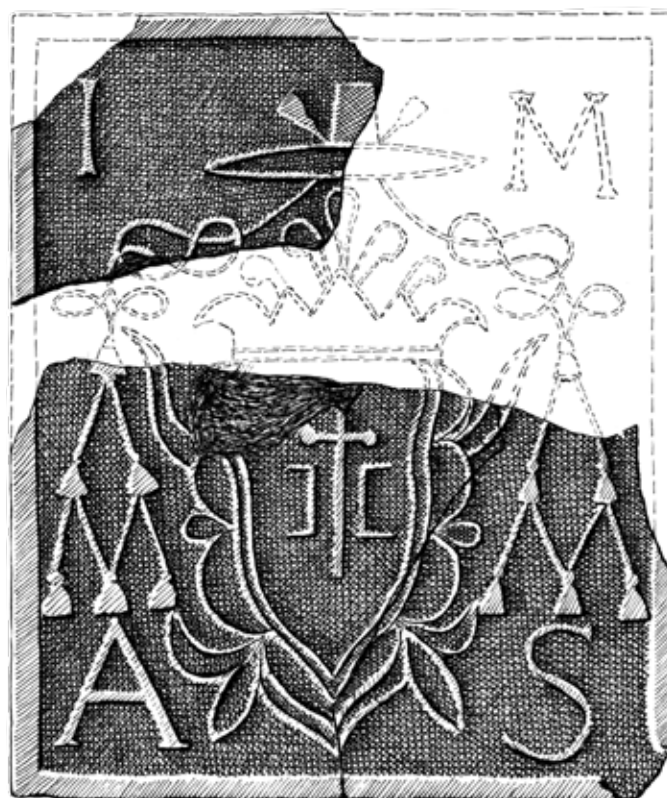
a

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny.
3. Dolna część połowy kafla.
4. Kafel z herbem Belty – jak nr kat. 25 (zachowana połowa herbu i tarczy).
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia. Na krawędziach płytki cienka listwa plastyczna z odciskami palców.
8. Komora otwarta, owalna, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 172 mm; szer.: 97 mm; zach. głęb.: 42 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglasto-szare, dwubarwne.
11. III ćwierć XVII w.
12. K. Bienkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 108-110.
13. MB/A/6118, kat. 6379.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

b

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny.
3. Dolna część połowy kafla.
4. Kafel z herbem Belty – jak nr kat. 25 (zachowana połowa herbu i tarczy).
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia. Na krawędziach płytki cienka listwa plastyczna z odciskami palców.
8. Otwarta, owalna, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 161 mm; szer.: 99,5 mm; zach. głęb.: 74 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglasto-szare, dwubarwne.
11. III ćwierć XVII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/6118, kat. 6380.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

28

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel klejony, częściowo zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w niskim reliefie, z herbem Cholewa. Tarcza włoska, tzw. koński łeb (*testa di cavallo*), obwiedziona podwójną, wąską, plastyczną listwą. W jej polu dwie klamry w układzie antytetycznym i miecz między nimi o ściętym pod kątem prostym dolnym/długim ramieniu, flankowana gałązkami oliwnymi, z klejnotem – pięć stylizowanych piór nad koroną. Nad tarczą kapelusz kardynalski o szerokim rondzie, przebitym przez dwa sznurki zakończone chwostami. Pod kapeluszem sznurki splecione w kształt ósemek, poniżej sznurki zakończone dwunastoma chwostami (po sześć z każdej strony), ułożone symetrycznie w trzech równych rzędach. W górnych narożnikach kafla widnieją litery I M, u dołu w narożnikach kafla litery A S [interpretowane jako *Abbas Supraslensis*].
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i wygładzania palcami.
8. –
9. Wys.: 209 mm; szer.: 172 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVII w.
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, ss. 109-110; U. Stankiewicz, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla...*, s. 216, ryc. 3.
13. MB/A/6118, kat. 6384.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

29

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Prawy, dolny fragment kafla.

4. Kafel ozdobiony dekoracją w niskim reliefie. Fragmentarycznie zachowana tarcza heraldyczna, włoska, obwiedziona podwójną wąską plastyczną listwą. W jej polu fragmentarycznie zachowany herb Cholewa – kłamra i ramię dolne/długie miecza w tarczy. Tarcza flankowana gałązkami oliwnymi. W prawym dolnym narożniku litera S.

5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.

6. Płytką prostokątną. Wybrzuszenia i sfaldowania w dolnej partii herbu na flankujących go gałązkach oliwnych oraz ramce.

Szklivo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i wygładzania palcami.

8. Zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozciągania.

9. Zach. wys.: 112,5 mm; zach. szer.: 99 mm; zach. głęb.: 29 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglasto-szare, dwubarwne, błędy technologiczne wypału.

11. XVII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/6118.

14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

Ná Herbowny KLEYNOT
Jásnie Wielmożnego Imści Pána
X. LEONA KISZKI
METROPOLITY Całey Ruši.

Herb Dąbrowa opata supraskiego i metropolity kijowskiego Leona Kiszki z *Cedru mistycznego Święty Bazylusz Wielki* D. Zankiewicza, 1717 r., za: M. Cubrzyńska-Leonarczyk, 2007, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej: z dziejów oficyny wydawniczej OO Bazylionów w Supraślu (1695-1803)...*, s. 27

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Fragment kafla.

4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem, z fragmentarycznie zachowanym herbem najprawdopodobniej Dąbrowa[?]. Fragment kartuszu[?] z wbitym krzyżem biskupim i żezłem[?] z umieszczonym wewnątrz fragmentem najprawdopodobniej podkowy z wbitym w nią krzyżem ćwiekowym. Herb flankowany sześcioma chwostami, zapewne przyczepionymi do kapelusza kardynalskiego, obok których umieszczono literę K lub R, poniżej W. Najprawdopodobniej herb Leona Kiszki, opata supraskiego w latach 1708–1728.

5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.

6. Płytką prostokątną[?]. Szklivo ołowiowo-cynowe naniesione na podkład białej angoby, dekoracja niebieska, malowana podszkliwnie.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania.

8. –

9. Zach. wys.: 129,5 mm; zach. szer.: 95,5 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. I ćwierć XVIII w.

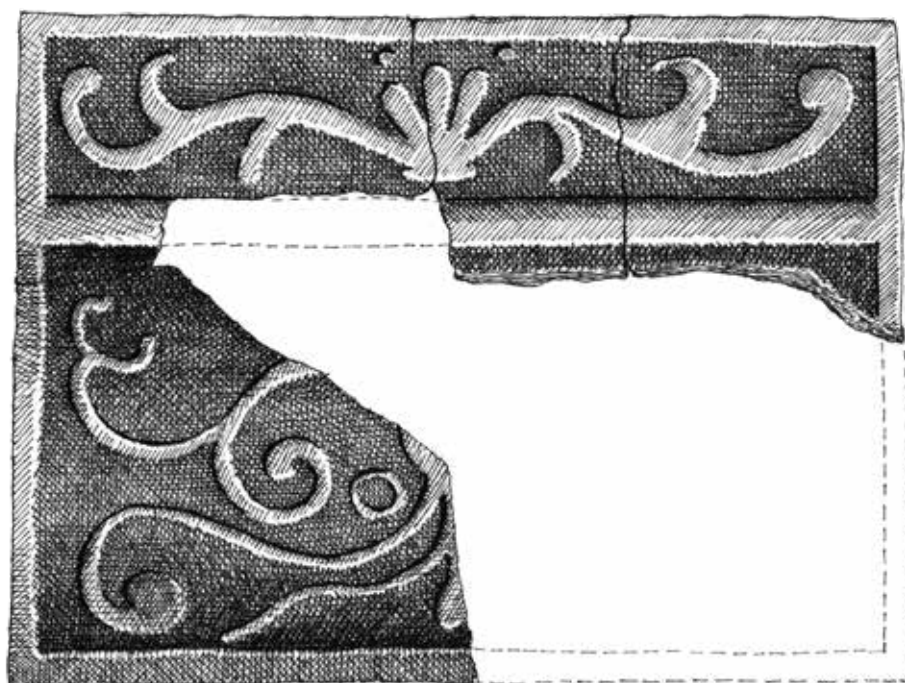
12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

KAFLE Z DEKORACJĄ ROŚLINNĄ, ARCHITEKTONICZNĄ I GEOMETRYCZNĄ

31

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Pałacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietnikowym).
2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.
3. Kafel częściowo zrekonstruowany, znaczne ubytki lica i komory.
4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową, w układzie pasowym, podzielonym na dwie części plastyczną listwą. Dolna partia o profilu półwałka, ozdobiona wolutowo skręconymi wiciami roślinnymi zakończonymi pąkami, górna prosta płytka z wolutowo skręconą wicią roślinną i centralnie umieszczoną uproszczoną palmetką. Ornamentyka bizantyjsko-ruska, ruska.
5. Płytką kafla obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami.
8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ściankach bocznych otwory (jeden nieprzebity).
9. Wys.: 141,5 mm; szer.: 191 mm; głęb.: 84 mm, 80 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. II połowa XVI–początek XVII w.
12. K. Bieńkowska, 1994, *Kafle z Supraśla...*, s. 111.
13. MB/A/6118, kat. 6395.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

32

Dubno, woj. podlaskie. Rezydencja Sapiehów. Kafel z XVII w., za: M. Garas, H. Karwowska, 2013, *Pozostałości urządzeń grzewczych...*, s. 222, ryc. 11

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w płytkim reliefie. Na licu graficznie, konturowo opracowany motyw tulipana umieszczony w narożniku.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątna. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania placami.
8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie, prostokątna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, skośnie ściętą do wewnątrz. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 149 mm; zach. szer.: 93,5 mm; głęb.: 58 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
11. XVII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

33

Polock, Białoruś. Kolegium jezuickie. Kafel z I połowy XVII w., za: А.А. Соловьев, 2012, *Иезуитский коллегийум...*, s. 213, rys. 56: 16

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, przy Palacu Archimandrytów, jama (obiekt o charakterze śmietniskowym).
2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny.
3. Kafel częściowo zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w niskim reliefie. Na obu równych płytkach umieszczono połowę kompozycji o charakterze kontynuacyjnym, złożoną z dekoracyjnych bordiur utworzonych z profilowanych, prostokątnych, gierowanych taśm i listew, których płycinę wypełnia połowa prostokątnej, profilowanej ramki z półkolistymi uszakami. Jej pole wypełnia połowa medalionu z pięciopłatkową rozetką. W narożnikach umieszczono stylizowane liście.
5. Płytką obwiedziona wąską, plastyczną ramką.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami i okopcenia.
8. Otwarta, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Wys.: 229 mm; szer.: 104, 108 mm; głęb.: 82 mm, 73 mm.
10. Gлина żelazista, z domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku. Wypał utleniający. Przelamanie ceglasto-szare.
11. XVII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/6118, kat. 6387.
14. Badania archeologiczne, K. Chilmon i K. Burek, 1976 r.

34

Kafel z przełomu XVII i XVIII w., znajdujący się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie (właściciel: Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, sygn. 30389 MNW). Źródło: <https://cyfrowe.mnw.art.pl/>, data dostępu: 12.08.2020 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, katakumby (wykop 8, gł. 0,50-0,80 m).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel klejony i częściowo zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową w postaci ozdobnej ramy z powyginanych fantazyjnie form taśm i liści, które przerwano na osi wertykalnej muszlami, a na osi horyzontalnej stylizowanymi palmetkami. Styl barokowy.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.
8. Otwarta, prostokątna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ściankach górnej i dolnej otwory.
9. Wys.: 234 mm; szer.: 188 mm; głęb.: 51 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie jasnopomarańczowe.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8231, kat. 8002.
14. Badania archeologiczne, K. Bieńkowska, 2003 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Dolny, lewy narożnik kafla.

4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową w postaci ozdobnej ramy z fantazyjnie zawiniętym liściem, a na osi wertykalnej stylizowaną muszlą.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Szkliwo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odciskania tkaniny i zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie otwór.

9. Zach. wys.: 144,5 mm; zach. szer.: 112 mm; zach. głęb.: 41 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglasto-jasnopomarańczowe.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wieńczący, środkowy.

3. Fragment kafla.

4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową w postaci dekoracyjnej symetrycznej splecionej z liści akantu wstęgi zwieńczonej rozetką, która nawiązuje kształtem do krzyża greckiego, oraz centralnie umieszczoną muszlą. Nad nią fragmentarycznie zachowana wstęga spleciona z liści akantu, flankowana rozetkami w kształcie przypominającym krzyż grecki. Kompozycja zamknięta od dołu plastyczną listwą.

5. Bez ramki.

6. Płytką wyciętą z formy trójkąta[?], według konturu dekoracji. Szkliwo zielone, ołowio-

we, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. Na osi wertykalnej kafla listwa wzmacniająca ze śladami odcisków palców.

9. Zach. wys.: 98 mm; szer.: 156 mm; głęb.: 68 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

37

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wieńczący[?], środkowy.

3. Fragment kafla.

4. Kafel ozdobiony reliefową dekoracją w wysokim reliefie w postaci umieszczonych symetrycznie niebieskich rozetek i liści.

5. Bez ramki.

6. Fragment płytki. Szkliwo cynowe, dekoracja niebieska, malowana na surowym szkliwie.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wyrównywania i zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.

9. Zach. wys.: 79 mm; zach. szer.: 126 mm; zach. głęb.: 27 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny[?].

3. Fragment kafla.

4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową w postaci ozdobnej ramy ze stylizowanych, esownicowo wygiętych liści, którą przerwano na osi horyzontalnej schematycznie opracowaną muszlą[?], a na wertykalnej stylizowanym liściem.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątna. Kafel nieszkliwiony.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisniętej tkaniny i zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie, prostokątna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, skośnie ściętą do wewnątrz. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie otwór.

9. Wys.: 231 mm; zach. szer.: 118,5 mm; głęb.: 69 mm.

10. Gлина żelazista, z domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku. Wypał utleniający. Przelamanie jasnopomarańczowe.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

39

Typowa ramka na kaflu pomorskim, XVIII w., za: B. Pospieszna, 2007, *Piece i kafle gdańskie w XVIII wieku...*, s. 168, ryc. 16

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.
2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową w postaci ozdobnej ramy ze stylizowanych liści, przerwanej na wertykalnej osi uproszczoną palmetką.
5. Ramka w postaci wąskiej listwy.
6. Płytki prostokątne. Szklivo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład białej angoby.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.
8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie, prostokątna, z krawędzią kolnierza pogrubioną, listwa plastyczna z odciskami palców. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie otwór.
9. Zach. wys.: 105 mm; zach. szer.: 115 mm; głęb.: 83 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bienkowska, 1998 r.

40

a

b

c

d

a

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel ozdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem w postaci wolutowo profilowanej, gierowanej ramki, o zaokrąglonych, wklęsłych bokach z motywem zewnętrznej palmetki. W narożniku poza ramką umieszczona forma stylizowanej półrozetki na gałązkach w kształcie dwóch odcinków łuku o schodkowym zamknięciu.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Szkliwo cynowe na bladnoróżowej warstwie wyrównawczej szlamowanej glinki, dekoracja niebieska, malowana na surowym szkliwie.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania dłonią.
8. Zachowana fragmentarycznie, otwarta, o ściankach połączonych z płytką licową pod kątem prostym, z fragmentarycznie zachowanym otworem. Miejsca połączenia płytki ze ściankami komory wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 154 mm; zach. szer.: 182 mm; zach. głęb.: 52 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8802, kat. 9930.
14. Dar anonimowy, 1998 r.

b

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem w postaci wolutowo profilowanej ramki, z motywem zewnętrznej palmetki.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Szkliwo ołowiowe naniesione na podkład białej angoby, dekoracja niebieska, malowana podszkliwnie.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków palców.
8. Zachowana fragmentarycznie, otwarta, o ściankach połączonych z płytką licową pod kątem prostym, z fragmentarycznie zachowanym otworem. Miejsca połączenia płytki ze ściankami komory wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. Krawędź komory prosta, ścięta ukośnie do wewnątrz.
9. Zach. wys.: 124 mm; zach. szer.: 88 mm; głęb.: 86,5 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

c

1. Supraśl, monaster pw. Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem w postaci wolutowo profilowanej ramki, o zaokrąglonych, wklęsłych bokach, z motywem zewnętrznej palmetki.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Szkliwo ołowiowe naniesione na podkład białej angoby, dekoracja niebieska, malowana podszkliwnie.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków palców.
8. Zachowana fragmentarycznie, otwarta, o ściankach połączonych z płytką licową pod kątem prostym, z fragmentarycznie zachowanym otworem. Miejsca połączenia płytki ze ściankami komory wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 207 mm; zach. szer.: 107 mm; zach. głęb.: 54 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

d

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem w postaci wolutowo profilowanej ramki, o zaokrąglonych wklęsłych bokach, z motywem zewnętrznej palmetki. W narożniku poza ramką umieszczona forma stylizowanej półrozetki na gałązkach w kształcie dwóch odcinków łuku o schodkowym zamknięciu.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Szkliwo ołowiowe naniesione na podkład białej angoby, dekoracja niebieska, malowana podszkliwnie.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania dłonią.
8. –
9. Zach. wys.: 183 mm; zach. szer.: 102 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, fryzowy[?], środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony dekoracją reliefową i malowaną kobaltem w postaci zachowanej fragmentarycznie prostokątnej płyciny zakończonej z prawej strony półkolistym uszakiem. Wewnątrz ćwierćrozetka lub palmetka skierowana ku środkowi płyciny. W narożnikach fragmentarycznie zachowane $\frac{1}{4}$ motywu rozetki.
5. –
6. Płytką prostokątną. Szkliwo cynowe na bladuróowej warstwie wyrównawczej

- szlamowanej glinki, dekoracja niebieska, malowana na surowym szkliwie.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania i odciski palców.
8. –
9. Zach. wys.: 197 mm; zach. szer.: 141 mm; zach. gł.: 40,5 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający.

3. Fragment narożnika kafła wypełniającego.

4. Kafel ozdobiony reliefową, prostokątną, profilowaną ćwierćwałkiem ramką, z gierowanym narożnikiem, nad którym umieszczono stylizowany motyw roślinny.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Szklivo zielone, ołowiowe.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie, owalna, z krawędzią kolnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.

9. Zach. wys.: 106,5 mm; zach. szer.: 97,5 mm; głęb.: 56 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglasto-jasnopomarańczowe.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

43

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel płytowy, wypełniający[?], narożny[?].
3. Fragment kafla.
4. Kafel ozdobiony dekoracją malowaną kobaltem w postaci stylizowanej wici roślinnej i pięciopłatkowego kwiatka. Płytką ograniczona od góry malowaną kobaltem linią prostą.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Szklivo cynowe na bladurówkowej warstwie wyrównawczej szlamowanej gliny, dekoracja niebieska, malowana na surowym szklivo.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady

wygładzania i odciski palców.

8. Otwarta, dwudzielna[?], zachowana fragmentarycznie. Zachowana ścianka komory połączona z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozciągania.
9. Zach. wys.: 220 mm; zach. szer.: 137 mm, zach. gł.: 92 mm.
10. Wypal utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bienkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.

3. Fragment kafla klejony, lico z krakelurą i przetarciami szklawa.

4. Kafel ozdobiony reliefową, prostokątną, profilowaną ramą, z gierowanymi narożnikami, nad którymi znajdują się pięciopłatkowe rozetki. Na osiach symetrii ozdobne pęknięcia ramy, w których umieszczono uproszczone, stylizowane palmety. W płycinie centralnie umieszczona rozeta[?].

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Płytką pokrytą szklawem cynowym nierównomiernie rozłożonym.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie, prostokątna, z krawędzią kołnierza wywinietą na zewnątrz, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.

9. Zach. wys.: 180 mm; szer.: 214 mm; głęb.: 71 mm.

10. Wypal utleniający. Przelamanie ceglano-jasnopomarańczowe, dwubarwne.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wieńczący, środkowy.

3. Fragment kafla. Spękania i destrukcja szkliwa w postaci iryzacji, zabrudzenia organiczne.

4. Lewy, dolny narożnik kafla ozdobiony dekoracją reliefową w postaci stylizowanej palmetki, utworzonej z lancetowatych, nieco wygiętych liści. Kompozycja zamknięta od dołu plastiką, wąską listwą.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątna[?]. Szkliwo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład wyrównawczy szlamowanej glinki.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.

9. Zach. wys.: 70 mm; zach. szer.: 95 mm; głęb.: 57 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel zwieńczenia, akroterion.

3. Fragment kafla.

4. Akroterion w kształcie stylizowanej blaszki liścia akantu o podkreślonym, wysokim, trójkątnym unerwieniu.

5. Bez ramki.

6. Płytką zbliżona do trójkąta, wycięta według konturu dekoracji. Szkliwo zielone, ołowiowe.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.

8. Otwarta, zachowana fragmentarycznie. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. Na osi kafla listwa wzmacniająca.

9. Zach. wys.: 80 mm; szer.: 137 mm; zach. głęb.: 48 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. II połowa XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

Białystok. Pałac Branickich. Kafel z XVIII w., fot. P. Męcik, za: H. Karwowska, U. Stankiewicz, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku...*, s. 125, ryc. 29

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, wypełniający, narożny.

3. Fragment kafla. Obtłuczenia czerepu kafla, przetarcia i iryzacja warstwy szkliva.

4. Fragment ścianki kątowej kafla ozdobiony motywem plastycznej, kręconej półkolumienki.

5. –

6. Płytką prostokątną. Szklivo zielone, ołowiowe, naniesione na podkład warstwy wyrównawczej szlamowanej glinki.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odcisków tkaniny i zagładzania.

8. –

9. Zach. wys.: 130,5 mm; zach. szer.: 78 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

Witebsk, Białoruś. Zamek. Kafle z XVII–XVIII w., za: T. Бубенько, 2007, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка XVI–XVIII веков...*, s. 266, rys. 10: 4, 5

Witebsk, Białoruś. Zamek. Kafel z XVIII w., za:
T. Бубенько, 2007, *Типология и хронология изразцов*
Витебского Замка XVI–XVIII веков..., s. 270, ryc. 13: 4

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy, górny.

3. Fragment kafla. Spękanie i zabrudzenia organiczne warstwy szkliva.

4. Górna część kafla gzymsowego o profilu dwóch półwałków na podkładkach z nieckowatym wgłębieniem, pomiędzy nimi malowana dekoracja w postaci poziomych niebieskich linii i motywu roślinnego umieszczonego na jednym półwałku.

5. Bez ramki.

6. Płytką prostokątną. Szklivo cynowe na warstwie wyrównawczej szlamowanej glin-ki, dekoracja kobaltowa, malowana na surowym szklivie.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.

8. Komora otwarta, dwudzielna, zachowana fragmentarycznie, prostokątna, z krawędzią kolnierza prostą, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia płytki ze ściankami komory wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.

9. Zach. wys.: 131 mm; zach. szer.: 208 mm; głęb.: 96 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

Malbork, woj. pomorskie. Zespół zamkowy. Kafel z XVIII w., za: B. Pospieszna, 2013, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku...*, s. 295, ryc. 355

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, gzymsowy.

3. Fragment kafla. Lico ze śladami przepalenia szkliwa.

4. Lewa część kafla gzymsowego o profilu ćwierćwałka na podkładkach. Lico kafla ozdobione reliefową prostokątną, profilowaną ramą, z ornamentem wstęgowo-cęgowym. Płycina pusta.

5. Krawędzie górna i dolna obwiedzione listwami. Dolna bardziej wyrazista.

6. Płytką prostokątną. Szkliwo zielone.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.

8. Zdeformowana wskutek działania ognia, otwarta, zachowana fragmentarycznie, owalna, z krawędzią kołnierza prostą, pogrubioną, prosto ściętą. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem mniejszym niż 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania. W ścianie bocznej otwór.

9. Zach. wys.: 124 mm; szer.: 108 mm; głęb.: 108 mm.

10. Kafel wtórnie przepalony.

11. II połowa XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel płytowy, gzymsowy.

3. Fragment kafla.

4. Kafel zdobiony reliefową prostokątną, profilowaną ramą, z ornamentem wstęgowo-cegowym. Płyцина pusta.

5. Krawędzie górna i dolna obwiedzione plastyczną listwą.

6. Płytką prostokątną. Szklivo zielone, oło-

wiowe, naniesione na podkład białej angoby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.

8. –

9. Zach. wys.: 136 mm; zach. szer.: 93 mm.

10. Wypal utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. II połowa XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

51

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.
2. Kafel płytowy, gzymsowy, środkowy.
3. Fragment kafla.
4. Kafel zdobiony reliefową prostokątną, profilowaną ramą, z ornamentem wstęgowo-cegowym. Płycina pusta.
5. –
6. Płytką prostokątna. Kafel nieszkliwiony.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.
8. –
9. Zach. wys.: 124 mm; zach. szer.: 63,5 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
11. II połowa XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8654.
14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

52

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, katakumby (wykop 8, gł. 0,50-0,80 m).
2. Kafel płytowy, wypełniający, środkowy.
3. Kafel w większej części zrekonstruowany.
4. Kafel ozdobiony reliefową prostokątną, wąską ramką z ornamentem perełkowym, z gierowanymi narożnikami. Płycina pusta.
5. Bez ramki.
6. Płytką prostokątną. Kafel nieszkliwiony.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.
8. Otwarta, prostokątna. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatań i rozcierania.
9. Wys.: 270 mm; szer.: 238 mm, zach. głęb.: 28 mm.
10. Wypał utleniający.
11. II połowa XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8231, kat. 8003.
14. Badania archeologiczne, K. Bieńkowska, 2003 r.

Mielnik, woj. podlaskie. Zamek. Kafel, XVIII w., fot. I. Taranta. Zbiory Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Kafel zwieńczenia, akroterion[?].

3. Dwa fragmenty kafa z licznym spękaniem i odpryskami szkliwa.

4. Akroterion akantowy. Liść akantu stylizowany i symetryczny.

5. Bez ramki.

6. Płytką zbliżoną do trójkąta, wycięta według konturu dekoracji. Szkliwo cynowe nierównomiernie rozłożone, z rozlaną kropłą barwnika zielonego.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania palcami.

8. —

9. Zach. wys.: 192 mm; maks. szer.: 104 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. Koniec XVIII w.

12. Niepublikowany.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

54

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy.
2. Kafel wieńczący, akroterion.
3. Fragment kafla. Lico o spękanej, częściowo przetartej i zmatowiałej warstwie szklawa; zabrudzenia organiczne (przywry).
4. Kafel profilowany półwałkiem, zdobiony dekoracją w wysokim reliefie w postaci kanelowanego wazonu w kształcie urny, z bukietem kwiatów żonkili i narcyzów.
5. Bez ramki.
6. Płytką wyciętą według konturu dekoracji. Lico kafla pokryte białym szkliwem cynowym.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady wygładzania palcami.
8. —
9. Zach. wys.: 190 mm; zach. szer.: 150 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.
11. Koniec XVIII w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/8802, kat. 9931.
14. Dar anonimowy, 1998 r.

Winieta z *Pateryka Pustelniczego*, nr k. a, wydrukowanego w Supraślu w 1791 roku (ze zbiorów R. Dobrowolskiego)

55

Supraśl, woj. podlaskie. Pałac Buchholtzów, IV ćwierć XIX w. Dekoracja sztukatorska sufitu i supraporty z gabinetu, za: M. Andron, 2016, *Pałac Buchholtzów w Supraślu...*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z. 22, s. 60, ryc. 36-37

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, między Pałacem Archimandrytów a rzeką Supraśl.
2. Kafel płytowy, fryzowy bądź gzymsowy.
3. Fragment kafla mocno zdestruowany, z relikdami brunatnego szkliwa lub farby.
4. Kafel ozdobiony dekoracją bordiury w wysokim reliefie, z motywem antytetycznie ułożonych liści akantu spiętych romboidalną klamrą, plastycznym guzkiem ćwieka ozdobionym dwunastopłatkową rozetą. Tło groszkowane. Kompozycja ograniczona plastycznymi listwami.
5. –
6. Płytką prostokątną, odcisniętą mechanicznie. Na zewnętrznej powierzchni płytki pozostałości brunatnej farby.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odciskania tkaniny.
8. Zachowana fragmentarycznie, otwarta. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. Zach. wys.: 155 mm; zach. szer.: 64 mm; zach. głęb.: 27 mm.
10. Wypał utleniający. Przełamanie jasno-beżowe.
11. II połowa XIX w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/7915.
14. Nadzór archeologiczny, 1997 r.

56

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, między Pałacem Archimandrytów a rzeką Supraśl.
 2. Kafel płytowy, fryzowy[?], środkowy.
 3. Fragment kafła.
 4. Kafel ozdobiony dekoracją w wysokim reliefie, z motywem liści akantu mięsistego, ograniczonego plastycznym profilowanym półwałkiem i uskokami oraz listwami. Górna płytka tego kafła zdobiona spiralnie zwiniętą, stylizowaną wicią roślinną.
 5. Powierzchnia płytki od góry i dołu[?] ograniczona wąską plastyczną listwą.

6. Płytką prostokątną. Ślady malatury na płytce, być może farby kazeinowej.
 7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odciskania tkaniny.
 8. –
 9. Zach. wys.: 128 mm; zach. szer.: 118 mm; zach. głęb.: 46 mm.
 10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.
 11. II połowa XIX–XIX/XX w.
 12. Niepublikowany.
 13. MB/A/7915.
 14. Nadzór archeologiczny, 1997 r.

57

a

b

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, między Pałacem Archimandrytów a rzeką Supraśl.
2. Kafel płytowy, wypełniający.
3. Fragment narożnika kafla. Obtłuczenia, zmatowienia szkliva.
4. Kafel ozdobiony dekoracją w wysokim reliefie, zamkniętą ozdobną ramką z ornamentem perełkowym. W płycinie obu fragmentów kafla stylizowane liście akan-tu. Kontur i unerwienie obwiedzione złotą farbą.
5. Płytką obwiedziona plastyczną, profilowaną ćwierćwałkiem ramką.
6. Płytką kwadratową[?]. Kafel wykonany maszynowo, szklwiony na kolor ciemno-brązowy, złocenia naszkliwne. Malatura oraz złocenia na konturach liści i listew pokryte transparentnym szklwem.
7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady odciskania tkaniny.
8. Zachowana fragmentarycznie, otwarta. Ścianki komory połączone z płytką pod kątem 90°. Miejsca połączenia wzmocnione listwami: zewnętrzną i wewnętrzną, noszącą ślady ugniatania i rozcierania.
9. a: zach. wys.: 100 mm; zach. szer.: 127 mm; zach. głęb.: 46 mm; b: zach. wys.: 110,5 mm; zach. szer.: 76 mm; zach. głęb.: 38 mm.
10. Wypał utleniający. Przelamanie jasno-beżowe.
11. II połowa XIX–XIX/XX w.
12. Niepublikowany.
13. MB/A/7915.
14. Nadzór archeologiczny, 1997 r.

ELEMENTY ZDOBIENIA PIECA – LISTWY

58

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Listwa piecowa.

3. Fragment kafa pokryty gęstą siatką drobnego spękania oraz iryzacją i lekkim zmatowieniem warstwy szkliwa.

4. Listwa o profilu półwalka na podkładkach.

5. Bez ramki.

6. Prostokątna. Szkliwo oliwkowo-zielone, nakrapiane, ołowiowe.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. –

9. Wys.: 32 mm; zach. dł.: 112 mm; zach. głęb.: 23 mm.

10. Wypał utleniający. Przelamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowana.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bienkowska, 1998 r.

59

1. Supraśl, monaster pw. Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, wykop pod kanalizację sanitarną przy cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty.

2. Listwa piecowa.

3. Fragment kafa pokryty gęstą siatką drobnego spękania warstwy szkliva.

4. Listwa o profilu półwałka.

5. Bez ramki.

6. Prostokątna. Szkliwo ciemnozielone, ołowiowe.

7. Na tylnej ścianie płytki widoczne ślady zagładzania.

8. –

9. Wys.: 24 mm; zach. dł.: 103 mm; głęb.: 52 mm.

10. Wypał utleniający. Przełamanie ceglaste.

11. XVIII w.

12. Niepublikowana.

13. MB/A/8654.

14. Nadzór archeologiczny, K. Bieńkowska, 1998 r.

RADOSŁAW DOBROWOLSKI

ANEKS

Poczet fundatorów i zwierzchników
supraskiego klasztoru
i ich rodowe herby (XVI–XIX w.)

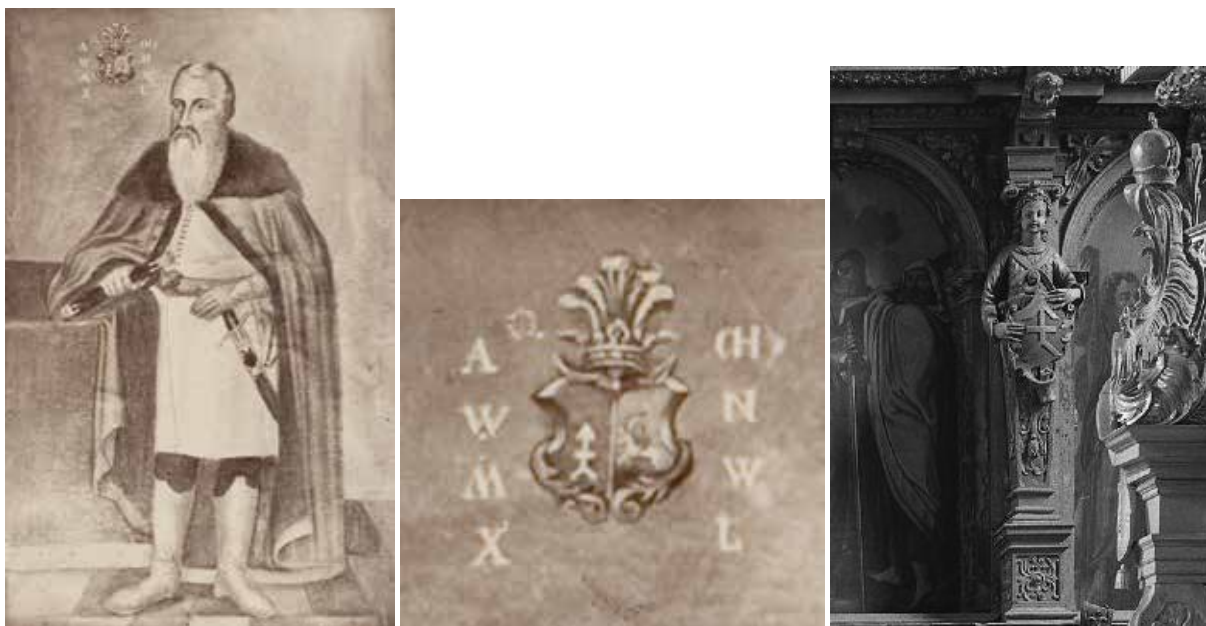
FUNDATOROWIE KLASZTORU SUPRASKIEGO

Poczet fundatorów i zwierzchników supraskiego klasztoru i ich rodowe herby (XVI–XIX w.)

Aleksander Chodkiewicz h. Kościesza (ok. 1457–1549)¹

Marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda nowogródzki, starosta brzeski, opiekun metropolii kijowskiej, fundator supraskiego klasztoru.

Ryc. 1. Herb Wielkiego Księstwa Litewskiego z herbarza *Stemmata Polonica* z połowy XVI w.

Ryc. 2, 3. Portret Aleksandra Chodkiewicza z klasztoru w Supraślu, fot. Petrov, 1863

Ryc. 4. Fragment Ikonostasu z cerkwi Zwiastowania w Supraślu (połowa XVII w.)

Ryc. 5. Herb Kościeszka

Józef Sołtan, h. Syrokomla Światła (ok. 1450–1521)²

Arcybiskup Kijowski Metropolita Calej Rusi (1507–1521), biskup smoleński (1501–1521), fundator supraskiego klasztoru

Ryc. 6, 7. Portret abpa metropolity Józefa Sołtana z cerkwi Zwiastowania w Supraślu, fot. Petrov, 1863

Ryc. 8. Herb Syrokomla Światła

Ryc. 9. Zdjęcie fragmentu ołtarza z cudownym obrazem Matki Bożej Supraskiej z cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Nad obrazem trójdzielna tarcza z herbami: Syrokomla (Sołtanów) oraz z herbem Lis (Sapiehów)

ZWIERZCHNICY KLASZTORU SUPRASKIEGO 1500–1915

Pafnucy Sieheń *vel* Sieheniewicz (1)³ z Bielska h. Syrokomla (odmiana)

Ihumen supraski (1500–1510), biskup nominat włodzimiersko-brzeski (1511–1512), biskup włodzimiersko-brzeski (1513–1522), biskup nominat łucko-ostrogski (1523–1526), biskup łucko-ostrogski (1526–1528⁴). Herb biskupi: wizerunek ręki podniesionej do błogosławieństwa, trzy palce otwarte, a dwa ostatnie złożone. W otoku napis: „ЕПИСКОПѢ ВОЛОДИМЕРСКИЙЙ + ПАХНОТИЙ”⁵.

Ryc.10. Herb Syrokomla odmienna (Ks. W.W. Kojalowicz S.J., 1897, *Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany kompendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, Kraków, s. 277)

Kalist (2) h. (?)

Ihumen supraski (1510-1512)

Ihumen Jona Sieheń *vel* Sieheniewicz⁶ z Bielska (3) h. Syrokomla odmienna

Ihumen supraski (1513⁷–1517⁸), biskup turowsko-piński (1517–1522), biskup włodzimiersko-brzeski (1522–1535⁹)

Ryc. 11. Herb Syrokomla odmienna

Ihumen Antoni¹⁰ (4*¹¹) h. (?)

Ihumen supraski (1517–1520)

Ihumen Józef¹² (5*) h. (?)

Ihumen supraski (1520–1524)

Ihumen Nil¹³ (6*) h. (?)

Ekonom klasztoru – ihumen supraski (1525–1527)

Sergiusz Kimbar (1¹⁴/7) h. Siekierz

Archimandryta supraski (1532–1565)

Ryc. 12. Herb Siekierz

Tichon (2/8) h. (?)

Archimandryta supraski (1565–1570)

Joachim (3/9) h. (?)

Archimandryta supraski (1570–1572)

Grzegorz Nieledyński (4/10) h. własnego

Kniaź Nieledyński *vel* Nelediński archimandryta supraski (1572–1573)¹⁵ h. Gryf (?)

Ryc. 13. Herb Gryf rodziny osiadłej w Rosji Neledinski-Meletski, za: (<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B5>; dostęp: 30 stycznia 2021 r.)

Charyton (5/11) h. (?)

Archimandryta supraski (1573–1575)

Tymoteusz Wasilewicz Żłoba (6/12)¹⁶ h. Syrokomla odmienna¹⁷

Archimandryta supraski (1575–1590, zm. w 1592)

Ryc. 14. Herb Syrokomla odmienna Wasilewiczów

Ilarion Massalski (7/13)¹⁸ h. Mogiła II

Kniaź Massalski archimandryta supraski (1590–1609)¹⁹

Ryc. 15. Herb Mogiła II

Gerasym Welikonty²⁰ (8/14) h. (?)

Archimandryta supraski (1603–1607)²¹ i (1609–1635), od 1635 r. – do (?) archimandryta brasławski²²

Nikodem Mokosiej-Szybiński²³ (9/15) h. Wukry²⁴

Archimandryta supraski (1635-1643)²⁵

Ryc. 16-17. Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Wukry#/media/Plik:POL_COA_Wukry.svg; dostęp: 14 stycznia 2021 r.

Ryc. 18. Fragment Ikonostasu z cerkwi Zwiastowania (pol. XVII w.)

Ryc. 19. Herb Wręby. „Maia [sic] być białe wręby w polu czerwonym, a w helmie trzy pióra strósie [sic]. Ten klejnot lubo od Korczaka tylko się helmem różni, jednak [sic] go Wrębami nazywają [sic], ktorzi [sic] go używają [...]”, za Ks. W.W. Kojalowicz S.J., 1897, Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego..., s. 327

Aleksy Dubowicz²⁶ (10/16) h. (?)

Archimandryta wileński (1637–1652), archimandryta supraski (1645–1652)

Julian Czernski²⁷ (11/17) h. Rawicz (?)

Archimandryta supraski (1652–1653)

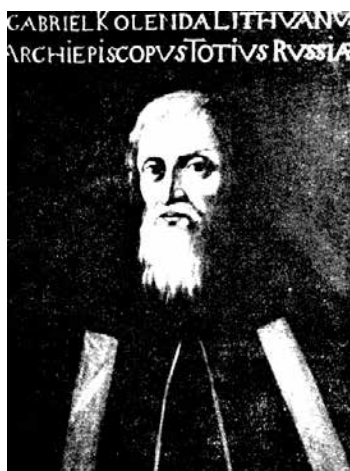
Ryc. 20-21. Herb Rawicz

Syłujan²⁸ Kuncewicz z Bociek (12/18) h. Łabędź (?) albo h. Róża²⁹ (?)

Archimandryta supraski (1654–1655)

Gabriel Kolenda³⁰ (13/19) h. Bełty

Archimandryta supraski (1656–1674), archimandryta berezwecki, archimandryta leszczyński, arcybiskup połocki, arcybiskup metropolita kijowski i całej Rusi (1655–1674)

Ryc. 22. Portret Gabriela Kolendy, za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Kolenda#/media/Plik:Ha%C5%ADry%C5%82a_Kalenda._%D0%93%D0%B0%D1%9E%D1%80%D1%8B%D0%B-B%D0%B0_%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0_\(XVIII\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Kolenda#/media/Plik:Ha%C5%ADry%C5%82a_Kalenda._%D0%93%D0%B0%D1%9E%D1%80%D1%8B%D0%B-B%D0%B0_%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0_(XVIII).jpg); dostęp: 14 stycznia 2021 r.

Ryc. 23 i 24. Herb Bełty

Jozafat Michniewicz (14/20)³¹ h. Lis (?)³²

Archimandryta supraski (1678–1691)

Ryc. 25. Herb Lis

Symeon Cyprianowicz (15/21) h. (?)

Ihumen żyrowicki, protokonsultor Zakonu Bazylianów, archimandryta supraski (1691–1701)

Florian Wołk-Łaniewski (16/22) h. Wieże

Archimandryta supraski (1701–1709)

Ryc. 26 i 27 . Herb Wieże. „Maią być w polu czerwonym dwie wieże białe spiczaste; w helmie trzy pióra strusie. Ten klejnot nadany iest od Żygmunta III za odwagi rycerskie 1616. Wołk. Maxim Wołk, który ten klejnot otrzymał. Syn iego Konstanty Wołk, któremu na seymie przywilej Zygmuntoński vtwierdzono, roku 1629.” (Ks. W.W. Kojalowicz S.J., 1897, Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego..., ss. 325-326)

Leon Kiszka³³ (17/ 23) h. Dąbrowa

Archimandryta supraski (1708–1728), biskup włodzimiersko-brzeski (1711–1714), metropolita całej Rusi arcybiskup kijowski (1714–1728)

Ná Herbowny KLEYNOT
Jáśnie Wielmożnego Imści Pána
X. LEONA KISZKI
METROPOLITY Calej Rusi.

Wszakie Lew ma państy náos ma Polkowá,
Niechwyj się, nie idź to Enigmatka słowa.
Przeź L-cem w Antenách tasta tył dawala
Bismarckal podkowę na KLEYNOT LWU dafa.
Który KLEYNOT LEW KISZKA Metropoliti nosie
Adwerzarow sumyły mądrym ferocem zacił.

Ryc. 28. Herb Dąbrowa

Ryc. 29. Portret Leona Kiszki (H. Далматов, 1892, Супрасльскій Благовѣщенскій Монастырь..., s. 229)

Ryc. 30. Rekonstrukcja graficznego elementu metropolitalnej pieczęci Leona Kiszki (autorstwo: R. Dobrowolski)

Ryc. 31. Pieczęć metropolity całej Rusi abp Leona Kiszki Archimandryty Supraskiego (LPAH, f. 605, op. 7, t. 46, k. 47v). Dokument z dnia 7 września 1722 r. z odręcznym podpisem Leona Kiszki – dekret dotyczący testamentu protoprezbitera bielskiego Piotra Kossowicza o zwrocie sreber cerkiewnych przywiezionych z Gdańska przez nieboszczyka Andrzeja Szumiłowicza (a pozostających we władaniu u Samuela Szumiłowicza). Zdaniem metropolity srebra powinny być odkupione przez burmistrza Bielska, Bazylego Kossowicza

Ryc. 32. Herb metropolity Leona Kiszki z książki wydanej w Supraślu w 1717 roku, pt. „Cedr mistyczny święty Bazylusz Wielki” (M. Cubrzyńska-Leonarczyk, 2007, Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695–1803), Warszawa – Białystok, s. 27)

Korneliusz Stołpowicki-Lebiecki³⁴ (18/24) h. Ościa

Protoarchimandryta Zakonu Bazylianów – general (1726–1730), archimandryta supraski (1729–1730), biskup włodzimiersko-brzeski (1729–1730³⁵)

Innocenty Charkiewicz (19/25) h. Cholewa (?)

Archimandryta supraski (1730–1732)

Ryc. 33. Herb Cholewa

Jerzy Bułhak³⁶ (20/26) h. Syrokomla

Prokurator Zakonu Bazylianów w Rzymie, archimandryta supraski (1732[1733]–1760), archimandryta leszczyński (1743–1748), biskup pińsko-turowski (1730–1769)

Ryc. 34. Herb Syrokomla

Ryc. 35. Pieczęć biskupia Jerzego Bułhaka (LPAH, f. 605, op. 7, t. 40, k. 1)

Antonin Struś-Młodowski ³⁷ (21/27) h. Korczak

Archimandryta supraski (1760–1778), koadiutor pińsko-turowski (1758–1764), koadiutor włodzimiersko-brzeski (1764–1778), biskup-ordynariusz diecezji włodzimiersko-brzeskiej (1778 – zm. 12 lipca 1778 r.)

Ryc. 36 i 37. Herb Korczak

Ryc. 38. Pieczęć biskupa Antonina Strusia-Młodowskiego (LPAH, f. 605, op. 7, t. 47, k. 156; dokument z dnia 21 września 1765 r.)

Teodozy Wiślocki³⁸ (22/28) h. Sas II (?)

Archimandryta supraski (1778–1801), oficjal generalny unitów w Prusach Nowo-Wschodnich (1796–1799), nominat biskup supraski (1799–1800), biskup supraski (1800–1801)

Ryc. 39. Pieczęć biskupia Teodozogo Wiślockiego z rodzowym herbem Sas. W otoku łaciński napis: „TEODOSIUS WISLOCKI EPISCOPUS SUPRASLIENSIS” (LPAH, f. 634, op. 3, t. 151, k. 78; dokument z dnia 17 lipca 1800 r.)

Ryc. 40. Herb Sas II

Leon Jaworowski³⁹ (23/29) h. Lubicz

Archimandryta supraski (1801–1833), nominat biskup supraski (1807–1809), nominat sufragan brzeski (1809–1811), biskup brzeski sufragan włodzimierski (1811–1828), sufragan litewski (1828–1833)

Ryc. 41. Zdjęcie obrazu-portretu bpa Leona Ludwika Jaworowskiego znajdującego się niegdyś w pokojach archimandrytów supraskich. Ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN w Warszawie

Ryc. 42. Odcisk pieczęci biskupiej bpa Leona Ludwika Jaworowskiego na dokumencie z 26 lutego 1828 r. W otoku napis: „LEO EPPUS WŁODIMIRENSIS SUFFRAGANÆUS BRECTENSIS” (LPAH, f. 634, op. 3, t. 635, k. 6; treść dokumentu w: R. Dobrowolski, 2003, *Opat supraski biskup Leon Ludwik Jaworowski...*, s. 327)

Ryc. 43. Herb Lubicz

Ryc. 44. Tablica pamiątkowa w kościele pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Supraślu poświęcona biskupowi Leonowi Ludwikowi Jaworowskiemu, ufundowana w 170. rocznicę jego śmierci (2003 r.)

Nikodem Marcinowski⁴⁰ (24/30) h. Rola (?) albo h. Topór (?)⁴¹

Archimandryta supraski (1833–1839), zwierzchnik prawosławnego monasteru w Supraślu (1839–1852)

Ryc. 45. Herb Rola

Wincenty Kurhanowicz⁴² (25) h. (?)

Ihumen supraski (1852–1859)

Wincenty Żurowski⁴³ (26/31) h. Sas (?) albo h. Leliwa (?)⁴⁴

Archimandryta supraski (1859–1876)

Ryc. 46. Wincenty Żurowski na fot. Petrova z 1864 r.

Ryc. 47. Herb Leliwa

Innocenty Komaniecki⁴⁵ (27/32) h. (?)

Archimandryta supraski (1876–1880)

Mikołaj Dałmatow (28/33)⁴⁶ h. (?)

Archimandryta supraski (1881–1906)

Ryc. 48. Archimandryta Mikołaj Dałmatow z dziećmi trzyklasowej parafialnej szkoły przycerkiewnej w Supraślu (rok 1905)

Włodimir Tichonickij ⁴⁷ (29/34) h. (?) (22 III 1873 – 18 XII 1873)

Archimandryta supraski (1906–1915), biskup białostocki sufragan grodzieński (1907–1915), członek Świętego Soboru Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (1917–1918), tymczasowy biskup grodzieński – sufragan białostocki (1918–1922), Rektor Instytutu Świętego Sergiusza z Radoneża w Paryżu (1946–1947), Egzarcha Patriarchy Konstantynopola dla Europy Zachodniej (1947–1953)

Ryc. 49. Episkop Włodimir Tichonickij, za: [www.pravenc.ru/text/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%20\(%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE.html](http://www.pravenc.ru/text/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%20(%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE.html); dostęp: 14 marca 2021 r.

Mikołaj Duchnowski h. Drzewica⁴⁸ (12 XII 1733 – 4 VI 1805)

Paroch siemiatycki⁴⁹, dziekan drohicki, nominat biskup supraski (1803–1804), biskup supraski (1804–1805)

Ryc. 50. Pieczęć biskupia Mikołaja Duchnowskiego z herbem Drzewica w centralnym miejscu (LPAH, f. 634, op. 3, t. 150, k. 16v; dokument z dnia 12 maja 1804 r.)

Ryc. 51. Herb Drzewica

Przypisy końcowe

¹ Józef Jasnowski, 1937, *Chodkiewicz Aleksander*, „Polski Słownik Biograficzny” (dalej PSB), t. 3, Kraków, ss. 354-355.

² Henryk Lulewicz, 2000-2001, *Soltan Józef*, PSB, t. 15, Warszawa – Kraków, ss. 359-361.

³ Katalog oraz lata zarządu poszczególnych ihumenów i archimandrytów supraskich sporządzono na podstawie spisu Mikołaja Dalmatowa (Архимандрит Николай Далматов, 1892, *Супрасльський Благовіщенський Монастирь, Історико-статистическое описание*, С. Петербург, ss. 610-611.).

⁴ Antoni Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich*, Białystok, ss. 41-60.

⁵ Tamże, s. 50.

⁶ Historyk Tomasz Jaszczolt odkrył, że hierarcha ów należał do rodu Sieheniewiczów z Bielska, a więc musiał być bliskim krewnym pierwszego ihumena, a następnie episkopa Pafnucego (Tomasz Jaszczolt, 2018, *Dokument króla Zygmunta Augusta dla Wasyla Sieheniewicza z 1555 roku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, [w:] „Бельскі Гостінец. Краязнаўча-культурны зборнік”, nr 58, ss. 2-9).

⁷ Kronika klasztoru podaje jednak, że ihumen Jona objął klasztor w roku 1513; Mikołaj Radkiewicz, *Kronika Lwry Supraslskiej albo dzieje zebrane ex archivo y z rożnych tradycji tego przęświetnego monastyra czyli lawry...* [w:] *Археогграфический Сборник Документовъ относящихся къ исторіи северо-западной Руси издаваемый при управленіи Виленскаго Учебнаго Округа* (dalej: ASD), t. 9, Вильна 1870, s. 31.). Taką również annację przyjmuje Mironowicz (A. Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich...*, s. 60.).

⁸ Zdaniem Mironowicza, ihumen Jona po 1516 r. w związku z jego wyborem na władcykę turowsko-pińskiego przesłał pełnić funkcję przełożonego klasztoru w Supraślu (A. Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich...*, s. 65.).

⁹ Tamże, ss. 60-66.

¹⁰ Ihumen Antoni nie jest wymieniony ani w monografii Mikołaja Dąmatowa, ani też w kronice unickiego mnicha bazylianina Mikołaja Radkiewicza. Istnienie ihumena Antoniego zauważył Mironowicz (A. Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich...*, s. 65.).

¹¹ (*) ihumeni nie wymienieni przez M. Dąmatowa wśród zwierzchników klasztoru.

¹² Ihumen Józef również nie jest oficjalnie wzmiankowany przez dotychczasową historiografię jako piąty ihumen supraskiego monasteru. O jego prawdopodobnym istnieniu przekazuje Antoni Mironowicz: „Kolejnym ihumenem supraskim mógł być Józef. Dwukrotnie był on wymieniany w latach 1520 i 1521. Ihumen Józef po raz pierwszy odnotowany został 4 czerwca 1520 roku w dokumentach w sprawie zakupu ryb, a po raz drugi – 23 sierpnia 1521 roku jako autor listu wysyłanego do metropolity Józefa Soltana. Józef mógł być przełożonym monasteru do 1524 r. (A. Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich...*, ss. 65-66.).

¹³ Ihumen Nil to kolejny, trzeci zwierzchnik klasztoru nie wymieniany dotychczas przez historiografię. O jego istnieniu przekazuje Mironowicz (A. Mironowicz, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich...*, s. 66.).

¹⁴ Pierwszy archimandryta supraski, wcześniejsi nosili godność ihumenów.

¹⁵ Józef Wolff stwierdził, że ów archimandryta zmarł w 1572 r. „z powietrza”, prawdopodobnie był synem kniazia Andrzeja, a wnukiem Iwana Neledinskiego. Nie wiadomo do końca skąd i kiedy ród ten osiadł na Litwie. „Faktem jest, że kniaz Andrzej Neledinski syn Iwana, dworzanin królewski skutecznie 1530 r. intromisyę ziemian Bielskich i Mielnickich do majątku Maharczycze za ich należność. W 1531 r. kniaz Andrzej Iwanowicz Neledinski, świadek, a w 1540 r. jako podkluczy Wileński, ma sprawę z mieszczańinem Mińskim Druszlakiem, oraz 1542 r. inną sprawę z Gasztoldem wojewodą Trockim o majątki Szupeni, Ulanowo i Żary. W 1549 r. wspomniany jako osiadły w Kowieńskim. Kniaź Andrzej Iwanowicz Neledinski podkluczy Wileński, wspomniany 1552 r. i jeszcze w 1566 r. procesuje się o dworzec Żydowski w Trokach. Niewodnie umarł 1567 r. albowiem w 1568 r. kniahinia Andrzejowa Neledinska Hanna Iwanówna Kuncewicza/ówna/, nabywszy wsie Maciejewszczyznę i Jankiszki, ostatnią zapisuje na monaster Matki Boskiej w Trokach. Taż Hanna Iwanówna Kuncewicza, poprzednio kniahinia Neledinska w 1577 r. jest powtórnie zamężną za Iwanem Baką. Dziećmi kniazia Andrzeja Neledinskiego będą niezawodnie: wpisana obok niego do Pomianika Supraśkiego Solomonia, żona Michała Tyszkiewicza oraz kniaz Hrihory Neledinski, obrany 1572 r. archimandrytą Supraśkim, zmarł w tymże roku z powietrza.” (Józef Wolff, 1895, *Kniażowie Litewsko – Ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, s. 275.). Rzeczywiście, w Pomianiku Supraskim w roku 1623 wymienia się ród Pana Iwana Baki oraz Annę (Hannę?), Bazylego i Andrzeja (Oddział Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk Litwy w Wilnie, dalej: BLAN, F19 - 89, k. 57.). Zgodnie z ustaleniami Rosjan, były trzy rodziny Neledinskiich o różniącym się pochodzeniu. Byli to: (1) potomkowie Daniela i Wasilija przeniesieni do Wodskaja pjatina w 1488 r.; (2) potomkowie Borysa, właściciela ziemskiego Szelońskiej pjatiny, który żył w pierwszej połowie XVII wieku; (3) potomkowie Stanisława Meleckiego (jest to ród Nieledinskiich-Meleckich), który wyjechał z Polski do Rosji w 1425 r., o którym wspominają rosyjskie herbarze. Aby rozróżnić ten ród od innych Nieledinskiich, w końcu XVII w. dopisano do ich nazwiska II człon „-Meletski”. „Według legend i starożytnych genealogii pochodzą od „męża rodziny królewskiej” Stanisława Janowicza Meleckiego (herbu Gryf), który wyjechał z Polski do Rosji (1425), «a wraz z nim 200 osób z jego dworu». Na chrzcie przyjął imię Michała i na swoje utrzymanie otrzymał miasto Wologda oraz majątki w Uglickim, Gorodeckim i innych dzielnicach. Jego syn, władający majątkami nad rzeką Neledinka, zaczął być zapisywany jako Neledinsky”. Inna rodzina Neledinskiich pochodziła od „sług” Szeremietiewa, przesiedlona do majątków w Wodskaja pyatina w obwodzie nowogrodzkim (1488). Ta gałąź Neledinskiich znajduje się w VI i II części ksiąg genealogicznych prowincji Nowogród i Psków. Są dwa przedstawienia herbu Nieledinskiich: „(1) Herb Siergieja Efimowicza Nieledinskiego: w srebrnym polu tarczy przedstawiony jest żółto-szary jednogłowy orzeł z rozpostartymi skrzydłami i wystającym językiem, z głową zwróconą w lewo, stojącym z łapami na żółto-brązowych zabudowaniach. Po jego bokach dwa złote lwy stojące na czterech łapach z opuszczonymi ogonami i głowami zwróconymi ku krawędzi tarczy. (2) Herb rodziny Neledinsky-Meletsky został przekazany instytucji rodowodowej w Domu Spraw Genealogicznych: „na czerwonym polu tarczy po prawej stronie przedstawiono zbuntowanego złotego sępa (sic). Tarcza zwieńczona jest szlachetnym hełmem w koronie bez liścia na szyi. Herb: szary, jednogłowy orzeł, wystający do połowy z korony, z głową zwróconą w prawo (wizerunek orla skopiowany z herbu Neledinskiich). Skala kolorów nie jest określona”, cyt. za: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B5>; dostęp: 30 stycznia 2021 r.

¹⁶ „Tymoteusz Wasilewicz Żłoba archimandryta supraski począł używać mitry, przed nim zaś lubo formalnemi byli drudzy archimandrytami, ale mitry nieużywali” (ASD, t. 9, Вильна 1870, s. 88.).

¹⁷ „Wasilewiczowie w woiew. Mścisławskim tegoż herbu. Dimitr Wasilewicz koniuszy w.x.L. Witolda, odprowadził poselstwo od pana swego do króla Jagęła [sic], niosąc mu pieniądze na wykupienie Podola od Spitkowych dziedziców. Stefan Dimitrowicz Wasilewicz w zasługach od x. Ostroskich wziął Nowydwor. Syn jego Wasil miał też syna Stefana. Stefan II Wasilewicz długo na dworze x. Radziwiła bawiwszy się żołnierką, złożył z Chodkiewiczem. Syn Mikołaj Wasilewicz wojski Mścisławski Eustafiego Wasilewicza z woiew. Połockiego wspomina podpis do poselstwa pp. Ruskich do Sixta IV papieża” (ks. Wojciech Wijuk Kojalowicz S. J., 1897, *Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany compendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Księstwa Litewskiego używają*, Kraków, s. 279.).

¹⁸ W 1603 r., po kilku latach sporu wewnątrz wspólnoty monastycznej w Supraślu, Archimandria Supraska stała się ośrodkiem unickim (katolickim). Definitywne, jak się okazało, trwale zerwanie z kursem antyunijnym, nastąpiło po dniu 4 lipca 1603 r., kiedy to do klasztoru przybył jego kolator Hieronim Chodkiewicz. Zarządził obserwację reguły zakonnej i zainstalował na urząd archimandryty unitę Gerasima Welikontego. Wcześniej, dnia 19 stycznia 1602 r.

król Polski Zygmunt II Waza wydał rozporządzenie potępiające archimandrytę Ilariona Massalskiego i skazujące go na opuszczenie supraskiego klasztoru i w ogóle na wygnanie „ze wszystkich ziem i państw naszych”. Powodem kary był spór Massalskiego z metropolitą całej Rusi Hipacyem Pociem – Arcybiskupem Kijowskim. Massalski nie uznawał władzy tego zwierzchnika cerkiewnego w Rzeczypospolitej. Po kilku latach przebywania na wygnaniu, dnia 8 sierpnia 1607 roku, Massalski przeprosił Pocię i Zygmunta III Wazę za czyny sprzeczne z synodem brzeskim (1596 r.). Postawa Massalskiego spowodowała ponowne objęcie przez niego w Supraślu godności archimandryty, którą pełnił przez kolejne dwa lata. Zmarł w 1609 r. jako katolicki zwierzchnik supraskiego klasztoru. Po śmierci Massalskiego, Archimandryę Supraską powtórnie przejął Gerasim Welikonty (Radosław Dobrowolski, 2015, *Konfesyjne zmiany klasztoru supraskiego na przełomie XVI/XVII w.*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło red., Rzym – Lublin – Mińsk, ss. 75-105.).

¹⁹ Massalski był archimandrytą w przedziale lat 1590–1602 oraz 1607–1609.

²⁰ Historyk Tomasz Jaszczolt przypuszcza, że rodowym gniazdem Welikontów jest wieś Czarna Cerkiewna leżąca obecnie w Gminie Grodzisk na obszarze historycznej Ziemi Drohickej. W połowie XVI w. miejscowość ta miała nazwę Czarna Wielkąt. Pierwotną nazwę wsi przekazuje akt podziału dóbr Rudka między Mikołajem Hlebowiczem a Stanisławem Polońskim (Białoruskie Państwowe Archiwum Narodowe w Mińsku, fond 1715, opis 1,teczka 84 dok. z 1553 r.; autor dziękuje dr Tomaszowi Jaszczoltowi za pomoc w ustaleniu gniazda rodowego opisywanej rodziny). Ród archimandryty Gerasima Welikontego, wywodzący się z powiatu drohiczyńskiego, opisano w roku 1599 w Supraskim Pomianiku, poczynając od jego prapradziadów: „Rod panov Velikontiev zpovetu (sic) dorigickogo. Pomjani Gospodi duša usopšich rab svoich: Jakova prapraded, Tatianoj praprababa, Vasilija praded, Mariju prababa; Teodora deda, Mariju babka, Michaila otec, Olitu matka, svjaščennno inoka Gerasima archimandrit supraskij, Ioana Sofiju Teodora Agafiju Mariju Simeona Annoj Klimentija Mariju Stefana Oximiju Kornilija Mariju, Teodora Nastasiju Ananija Vasilisu Tatianu Matrenoj Vasilisu Nikitia Emeliana Veroj Alexeja Annoj Ermolaja Simeona, Filippa svjaščennno inoka Afanasija svjaščennno inoka Teodana, Nastasiju Pawła Teodora mladenca Makarija Tatianu Jacka Germana Nastasiju Vasilija Glubockij, (BLAN, F19 - 89, k. 49).

²¹ Okres niezarejestrowany przez Mikołaja Dalmatowa (vide: przypis dot. Ilariona Massalskiego).

²² ASD, t. 9, Вильна 1870, s. 158. Redaktorzy kroniki klasztornej dokonali pomyłki, pisząc „Braclaw”. Chodzi oczywiście o Brasław na obecnej Białorusi.

²³ W Pomianiku Supraskim, w obszernym spisie krewnych archimandryty Nikodema Szybińskiego pochodzącego z „Z Wołynia z Powiatu Łuckiego”, oprócz „Panów Mokosiejów Szybińskich”, znajdujemy m. in.: „Panów Mokosiejów Bakowieckich” oraz „Panów Mokosiejów Nowoseleckich”. Bliskim krewnym opata supraskiego był unicki biskup Józef Bakowiecki-Mokosiej, mianowany dnia 26 stycznia 1632 r. przez króla polskiego na władzę włodzimiersko-brzeskiego, a wcześniej, tj. od 1619 r. będący archimandrytą żydyczynskim. Wśród bliższego i dalszego rodzeństwa Nikodema Szybińskiego wymienia się: „Elżbietę Szybińską, Marię Szybińską i Hannę Szybińską „porwaną przez Tatarów”, Zofię Szybińską, Magdalenę Szybińską, Jana Szybińskiego, Aleksandra Szybińskiego, Jakuba Szybińskiego, Konstantyna Szybińskiego, Marię Popławską (?), Katarzynę Bakowiecką (?), Hannę Szybińską, Magdalenę Szybińską, Aleksandra Bakowieckiego, Jana Bakowieckiego, Jana Bakowieckiego, „Inoka” Benedykta Bakowieckiego, Damiana Bakowieckiego, Mikołaja Bakowieckiego, Adama Bokowieckiego, Aleksandrę Bakowiecką, „osvjaščennago Episkopa Josifa vладыка volodimerskij Bakovieckij”, Antoniego Bakowieckiego, Magdalenę Bakowiecką, Mikołaja Bakowieckiego, Elżbietę Mirowicką (?), „Ostafija” Nowoseleckiego. Marinu, Marinu, Marinu, Hannę, Andrzeja Czereczyckiego, Hannę Mokosiej, Anastazję z Fursów Rytlową, „svjaščennoinoka” Atanazego Furs”. (BLAN, F19 – 89, k. 68-68v.). Ród Mokosiejów od średniowiecza powiązany jest ściśle z Wołyniem. Przekazuje to Kacper Niesiecki: „Mokosiej jeszcze na ten czas poganin, z Żywokłodówny spłodził Wańkona Mokosiejowicza, ten pierwszy z tego domu chrzest s. przyjął obrządkiem ruskim, był starostą wołyńskim i krzemienieckim.” (K. Niesiecki, 1882, *Herbarz Polski*, t. 2, K. Łódzia-Czarnecki red., Gniezno, s. 166.). Bazylianin ks. Bohdan Pietnoczko podaje, że Nikodem Szybiński w latach 1621-1625 pełnił godność archimandryty w Żydyczynie (?) (B. Pietnoczko, 2015, *Przeplątany zakonników między archimandryą supraską a Zakonem Św. Bazylego Wielkiego XVII-XIX w.*, ss. 110-111.).

²⁴ „Szybiński Mokosiej herbu Wukry, w wołyńskim województwie. Jan z Szybina kustosz krakowski 1485 const. synod. 1630, fol. 43. Aleksander Mokosi Szybiński 1627 r. miał syna Aleksandra” (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późnych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, t. 8, w Lipsku nakładem i drukiem Breitkopfa i Haerteia 1841, s. 638.).

²⁵ „Nikodem Mokosiej Szybiński, obrany na archimandryą supraślską roku 1636, d. 8 Julij, umarł otruty w Warszawie roku 1643 d. 13 Martij, pochowany w Supraślu. Żył na archimandryj lat sześć, miesięcy osm y dni 10” (ASD, t. 9, Вильна 1870, s. 178.).

²⁶ Aleksy Dubowicz pochodził z Wilna i był synem Ignacego, burmistrza miasta Wilna i Anny z Bandziukiewiczów. Miał brata Jana (bazylianina) oraz Stefana. Zasłynął jako uczony bazyliński mnich „z daru wymowy kaznodziejskiej i z przymiotów szlacheckich gorliwego unity”. W 1637 r. został archimandrytą wileńskim, jednocześnie od dnia 6 kwietnia 1645 roku obrany na archimandryę supraską. Zmarł dnia 20 września 1652 r. w Wilnie, gdzie został pogrzebany (ks. Józefat Skruteń ZSBW, 1939-1946, *Dubowicz Aleksy*, PSB, t. 5, Kraków, s. 436.). Profesor Igor Skoczylas zaliczył Dubowiczów do znamienitych mieszczańskich i ruskich zarazem rodów Wilna, których przedstawiciele w II połowie XVII – na początku XVIII w. przeszli na unię z Kościołem rzymskim (Скочняс Ігор, 2017, *Московська окупація та василіяньське відродження*, [w:] *На Перехресті Культур. Монастир і храм пресвятої Трійці у Вільнюсі*, praca zbiorowa pod red.: Бумблаускас Альфредас, Кулявічюс Сальвіюс, Скочняс Ігор, Vilnius, s. 125.). Zarówno herbarz Niesieckiego, jak też *Compendium* Wojciecha Wijuka Kojalowicza, nie wymienia tego rodu wśród familii szlacheckich. Z kolei obszerny herbarz Seweryna Uruskiego podaje jedynie skąpy wers: „Dubowicz Aleksy, archi-

mandryta wileński 1638 r.”, bez informacji o jego ewentualnym rodowym klejnocie (Seweryn Uruski, 1906, *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. 3, Warszawa, s. 278.).

²⁷ Rzadkie nazwisko, którego nie wymienia Wijuk Kojalowicz. Wzmiankuje o nim Kacper Niesiecki: „Czerski h. Rawicz z łukowskiej ziemi, a bodaj nie raczej Czernscy”. Z tego rodu m.in. Aleksander, cześnik nowogródzki z Żmudzi 1674 (K. Niesiecki, 1875–1881, *Herbarz Polski*, t. 1, K. Łódź-Czarniecki red., Gniezno, s. 424); Z kolei więcej danych dot. tego nazwiska spotkamy w herbarzu Seweryna Uruskiego. Podaje on, że ród ten pochodzi z Czerśli w powiecie łukowskim skąd się rozprzestrzenił m. in. na Litwie: „Z osiedlonych na Litwie. Jerzy podpisał pospolite ruszenie 1698 r. z wojew. mińskim. Konstanty, cześnik smoleński 1700 r. Stanisław, Kanonik wileński, profesor literatury starożytnej w gimnazjum wileńskim, członek kilku towarzystw uczonych 1800-1833 r. Romuald i Jan, synowie Mikołaja, wylegitymowani w Cesarstwie 1843 r. i zapisani do ksiąg szlachty gub. mińskiej” (S. Uruski, 1906, *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. 3..., ss. 13, 16-17.).

²⁸ Sylwan.

²⁹ Kuncewiczowie pieczętowali się herbami: Łabędź i Róża (*Wiadomość o klejnocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim, Tudzież w przyległych Prowincjach z Ksiąg Paprockiego, Okolskiego, Potockiego, Rzączyńskiego, Niesieckiego, Dunczewskiego, Chmielowskiego, oraz Aktu Elekcji JKM Stanisława Augusta, jako też z aktów Konfederacji na Sejmie Convocationis 1764 zaczętey, a w roku 1766 rozwiązanej, tudzież z Konstytucji innych Seymów za teraźniejszego Panowania odprawionych. Zebrana w Czterech Częściach, przez Ewarysta Andrzeja Hrabie Kuropatnickiego, wprzód Buskiego, potem Bełzkiego Kasztelana, Kawalera Orderów Orła Białego i S. Stanisława, Akademii Krakowskiej i Zamoyskiej Towarzystwa. Część Pierwsza. Za pozwoleniem Zwierzchności do druku podana w Warszawie 1789. Nakładem i Drukiem Michała Grölla, Księgarza Nadw. J.K.Mci.*, s. 55.). Herbem Róża pieczętował się ród Kuncewiczów, z którego pochodził św. Józefat Kuncewicz, bazylianin, Arcybiskup Połocki, który poniósł męczeńską śmierć w Witebsku w 1623 r.

³⁰ Gabriel Kolenda urodził się około roku 1606, zmarł 18 lutego 1674 r. Był synem Jana i Maryny. Do Zakonu Bazylianów wstąpił w latach 1625–1626, a nowicjat odbył w Byteniu k. Słonimia (1627–1630). Następnie studiował teologię u jezuitów na Papieskim Kolegium Misyjnym. Na początku 1633 r. otrzymał święcenia kapłańskie, po których wyjechał do Wiednia, gdzie do 1636 r. dalej studiował filozofię i teologię. Od grudnia 1636 r. do listopada 1639 r. studiował teologię na pontyfikalnym Kolegium Greckim w Rzymie. Powróciwszy do Polski asystował starzającemu się metropolicie Antoniemu Sielawie. Pełnił przy nim różne urzędy. Na krótko przed śmiercią metropolity, został mianowany arcybiskupem połockim i administratorem unickiej metropolii kijowskiej. Na skutek zajęcia Połocka przez armię moskiewską na początku wojny polsko-rosyjskiej (1654–1667) ewakuował się na obszar należący do Korony Polskiej (Tykocin). Wraz z Metropolitą Antonim Sielawą zamieszkał w tamtejszym majątku należącym do konwentu OO. Bazylianów z Supraśla. W Województwie Podlaskim przebywał z relikwiami św. Józefa Kuncewicza (następnie relikwiarz na 10 lat trafił do Supraskiej cerkwi Zwiastowania). Będąc mianowany przez Jana Kazimierza *in temporalibus* administratorem unickiej metropolii (1655 r.), przez 10 lat starał się o przyznanie mu pełnego tytułu arcybiskupa metropolity kijowskiego i całej Rusi. „Korzystając z nominacji króla, wykonsekrował kilku sufraganów na opustoszałych stolicach, przywrócił dyscyplinę w zakonie bazylikańskim, urządził nowicjat w Wilnie, drukował słowiańskie księgi liturgiczne, zjednał sobie nowo obranego króla Michała Korybuta, zorganizował stronnictwo unickie, które broniło uprawnień Cerkwi zarówno wobec hierarchii łacińskiej, jak i prawosławnej. [...] W Polsce starał się konsekwentnie o miejsce w senacie przynajmniej dla metropolity. Kolenda znał doskonale łacinę, niektóre jednak listy pisał po polsku. Miał wielu przeciwników zarzucających mu, nie bez podstawy, wystawność życia, swarliwość, surowość w traktowaniu podwładnych oraz chęć upodobnienia Cerkwi do Kościoła łacińskiego. Kolenda przyczynił się w znacznym stopniu do utrwalenia unii, jej zbliżenia do Kościoła łacińskiego i polskości, spopularyzowania jej idei w społeczeństwie polskim.” (Marian Rechowicz, 1967-1968, *Kolenda Gabriel*, PSB, t. 13, Wrocław – Warszawa – Kraków, ss. 310-311.).

³¹ Ks. Józefat Michniewicz objął rządy w Supraślu po ok. 4-letnim wakacie urzędu archimandryty w Supraślu, tj. po śmierci metropolity opata Gabriela Kolendy (zm. 1674 r.). Był zakonnikiem z zakonnej kongregacji bazylikańskiej. Śluby zakonne składał w Byteniu. Przed objęciem supraskiego opactwa przebywał w zakonie niewiele ponad 10 lat. W tym czasie 7 lat spędził w Rzymie, a przez kolejne 3 lata w Żyrowicach jako nominat na żyrowickiego archimandrytę. W Supraślu, oprócz jego krewnego br. Zygmunta Michniewicza, o którym będzie mowa poniżej, mieszkał również brat archimandryty ks. Benedykt Michniewicz, który zmarł w Zabłudowie w 1690 r. (B. Pietnoczko OSBM, 2015, *Przegląd zakonników między archimandrią supraską a Zakonem...*, ss. 117-120.). Bliski kuzyn archimandryty Józefata ks. Zygmunt Michniewicz był profesem Zakonu Bazylikańskiego i przybył do Supraśla również z zakonnej kongregacji. Pozwolenie na jego zamieszkanie w Supraślu udzielił unicki metropolita Cyprian Żochowski, wizytujący klasztor supraski 3 października 1687 r.: „34-to J.x. Zygmuntovi Michniewiczowi z.s.B.w. professowi do wizyty przyszłej naszej pasterskiej w tym klasztorze mieszkac pozwalamy, mając w respekcie zasługi j.x. archimandryty; jednak, aby miłością i wzajemnym afektem [h]artował [się] (sic) z ojcami, Słowienszczyzny uczył się, jakoby w czynach cerkiewnych mógł mieć umiejętność, kiedy nastąpi Onego w kapłany poświęcenie, i żeby w refektarzu z ojcami iadał i w chórze stawał” (ASD, t. 9, Вильна 1870, s. 771.).

³² Ród Michniewiczów pieczętował się herbem Lis (Ks. W. W. Kojalowicz S.J., 1897, *Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany kompendium...*, s. 154; *Wiadomość o klejnocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim, Tudzież w przyległych Prowincjach z Ksiąg Paprockiego...*, s. 64). Genealog Czesław Malewski oprócz herbu Lis przypisuje do tej rodziny herby Junosza, Korab i Sas (Czesław Malewski, 2016, *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku*, Warszawa, s. 656).

³³ Edward Ozorowski, 1982, *Kiszka Leon*, „Słownik polskich teologów katolickich”, ks. H.E. Wyczawski OFM (red.), t. 2, Warszawa, ss. 278-279; Metropolita Leon Kiszka jako archimandryta supraski rozwinął znacznie tamtejszą oficynę wydawniczą OO. Bazylianów. Nie tylko wznowił drukowanie ksiąg, tworzył własne dzieła literackie, ale zorganizował też na potrzeby supraskiej drukarni papiernię. W supraskim druku wydany w 1717 r. autorstwa Demetriusza Zankiewicza pt. *Cydr mistyczny*, a dedykowanym Leonowi Kiszce, w następujących słowach oddaje mu szacunek, uznanie i wdzięczność: „Szczęśliwą się widzi Prześwietna Pustyni Supraślaska, że w niej i król zwierzał [Lew - Leon – przyp. RD] rezyduje... któryś przydał ozdoby w erectiej fabryki klasztornej, w wystawionej Drukarni, w wydaniu ksiąg na całą prowincję do obrządku Cerkwi S. należących”. Rezydując w Supraślu Leon Kiszka tworzył lokalne sanktuaria unickie związane z kultem świętych obrazów oraz źródeł, których woda w przeświadczeniu prostego ludu miała moc uzdrawiania. Takie sanktuaria zatwierdził w Grabarce pod Siemiatyczami, w Starym Korninie oraz na Uroczysku Święta Woda pod Wasilkowem. Dziełem Kiszki był zwołany w 1720 r. do Zamościa Synod Cerkwi unickiej. „Starania Leona Kiszki wokół drukarni supraskiej były częścią jego działalności odnoszącej się do utworzenia w tym unickim monasterze poważnego ośrodka życia zakonnego, mimo że opactwo supraskie nie podlegało zwierzchności kongregacji zakonnej, lecz wprost władzom papieskim” (M. Cubrzyńska-Leonarczyk, 1993, *Oficina supraska 1695–1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów...*, ss. 42-43; O znaczeniu Synodu Zamojskiego: *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, 2020, Przemysław Nowakowski CM red., Kraków, ss. 1-431). Profesor Józef Maroszek okres działalności Leona Kiszki zalicza do „Złotego wieku Ławry Supraskiej”. Oprócz poruszanych już kwestii związanych z drukarstwem, uczony podkreśla zasługi Kiszki w rozwoju Supraśla jako ośrodka indulgencyjnego, a zwłaszcza jako miejsca odpustowego związanego z kultem bł. Jozafata Kuncewicza, którego relikwie i ołtarz znajdowały się w supraskiej cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy. Maroszek wśród zasług podkreśla rozpoczęcie budowy Pałacu Opatów – rzadkiego przykładu monumentalnego budownictwa manierystycznego, którego architektem mógł być Tylman z Gameren (Józef Maroszek, 2013, *Monografia Miasta i Gminy Supraśl*, Supraśl, ss. 159-179; Waldemar Wilczewski, 1994, *Metropolita Leon Kiszka, reformator unickiego Kościoła katolickiego w I połowie XVIII wieku*, [w:] „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej”, nr 4 (95), Białystok, ss. 134-141.).

³⁴ Urodził się dnia 17 marca 1689 koło Slonimia, zmarł dnia 22 stycznia 1730 r. w bazylińskim klasztorze w Jatwiesku w województwie nowogródzkim. Był synem Piotra herbu Ościa i Anny. Od 3 grudnia 1716 r. do 1720 r. studiował teologię w Kolegium Greckim w Rzymie. Powróciwszy do Polski pełnił godność oficjała diecezji włodzimierskiej. Od października 1726 r. do 22 stycznia 1730 pełnił urząd protoarchimandryty (generała), Zakonu Bazylianów (Dorota Wereda, 2013, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce – Lublin, s. 346).

³⁵ Nominowany na biskupa 12 sierpnia 1729 r. Wyświęcony 11 grudnia 1729 r. Zmarł w wieku 41 lat, 22 stycznia 1730 r.

³⁶ Biskup Bulhak Jerzy, h. Syrokomla (zm. 1769), bazylianin. Historyk Józefat Skruteń podaje, że przodkowie jego byli „podobno” tatarskiego pochodzenia i osiedli na Białej Rusi. Z czasem Bulhakowie przyjęli obrządek łaciński. Jerzy Bulhak urodził się ok. 1697 r. W 1717 r. wstąpił do Zakonu Bazylianów. Studiował w Żyrowicach i w Rzymie w kolegium przy Kongregacji *de Propaganda Fide*. Rzymskie studia zwieńczył doktoratem. Przy Stolicy Apostolskiej przez jakiś czas był prokuratorem generalnym Zakonu Bazylianów. Na stopień prezbitera wyświęcony w Rzymie w 1721 r. Powróciwszy do Polski zajmował się nauczaniem retoryki, poezji, był też prefektem szkolnym i kaznodzieją. Następnie, przy metropolacie Leonie Kiszce pełnił obowiązki generalnego audytora Kurii Metropolitalnej. Od 1726 r. był sekretarzem osobistym Korneliusza Stołpowickiego-Lebieckiego generała Bazylianów (protoarchimandryty), a następnie władzy włodzimiersko-brzeskiej. Władał kilkoma językami. Po śmierci bpa Lebieckiego (zm. 22 stycznia 1730 r.), zamieszkał w Supraślu. Powołany z woli króla, metropolity i Nuncjusza Apostolskiego na biskupa pińsko-turowskiego. Chirotonii biskupiej udzielił mu metropolita Atanazy Szeptycki, biskup lwowski w Nowogródku 3 września 1730 r. W Pińsku mianował swojego administratora, a sam zamieszkał w majątku biskupim Chrapinie. Dnia 22 stycznia 1733 wybrany na archimandrytę supraską. W 1743 objął archimandrytę leszczyńską, którą w 1748 r. odstąpił Cyprianowi Bulhakowi. Mianowany przez metropolitę Hrebnickiego administratorem diecezji włodzimiersko-brzeskiej. W 1758 r. obrał za koadiutora Antonina Strusia Młodowskiego, któremu w 1760 r. oddał archimandrytę supraską. W kwietniu 1766 r. wybrał nowego koadiutora w osobie władzy G. Horbackiego. W maju 1759 w Pińsku przeprowadził proces kanoniczny o cudach błogosławionego Andrzeja Boboli. Zmarł w Chrapinie 12 marca 1769 r. Pochowany w Byteniu. „Charakter to silny, sprężysty i nie dający się niczym zastraszyć, człowiek zdolny, nadzwyczaj pracowity i ruchliwy, przy tym jednak ambitny, nie lubiący się zbyt trudzić, a na stare lata niezmiernie chciwy”, ks. Józefat Skruteń ZSBW, 1937, *Bulhak Jerzy*, „PSB”, t. 3, Kraków, s. 129).

³⁷ Na chrzcie otrzymał imię Adam. Był synem Stanisława h. Korczak z tytułem hrabiowskim Murdelio oraz z przydomkiem Struś. Matką była Barbara Nestorowicz. Urodził się w 1724 r. na Wołyniu. Zmarł w Kupieczowie(?), pochowany w katedrze unickiej we Włodzimierzu Wołyńskim(?). Po wstąpieniu do Zakonu Bazylianów od 10 lipca 1740 r. do 1743 studiował logikę w Kolegium Greckim w Rzymie (D. Wereda, 2013, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej...*, s. 343.). W Supraślu archimandryta ten zjawiał się rzadko, najczęściej mieszkał w Kupieczowie oraz we Włodzimierzu Wołyńskim. „Epopcja Konfederacji Barskiej chcąc wywalczyć niezawisłość, a rzucająca ostatecznie kraj w polityczny rozgardiasz, doprowadziła w końcu do pierwszego rozbioru Polski (1772 r.), w wyniku którego znaczna część ziem białoruskich dostała się do Rosji. W ten sposób rezydujący we Włodzimierzu opat supraski został ostatecznie odcięty od swego klasztoru i brać zakonna sama musiała bronić swych interesów przed kongregacją zakonną, zwierzchnikami metropolii i kolatorami cerkwi. Jednym z niewielu pozytywnych wydarzeń życia archimandrii supraskiej w epoce Młodowskiego było utworzenie w 1762 roku ośrodka misyjnego bazylianów w pobliskim Zabłudowie, z fundacji Michała Radziwiłła, wojewody wileńskiego i wielkiego hetmana litewskiego, właściciela dóbr zabłudowskich” (M. Cubrzyńska-Leonarczyk, 1993, *Oficina Supraska 1695–1803...*, s. 63.). Okres

rzędów archimandryty Antonina Młodowskiego w świetle dokumentów z wizytacji kanonicznych nie przedstawiał się najlepiej. Potwierdza to i działalność drukarska. W niektórych latach np. w 1762, 1765, 1771, 1773, 1777 nie rejestruje się w ogóle produkcji książek w Supraślu (!). „Przeprowadzenie aż trzech wizytacji klasztoru na przestrzeni lat 1762–1769 było objawem wewnętrznego kryzysu konwentu supraskiego. Głównym powodem tego stanu rzeczy była obojętność opata Antonina Młodowskiego na sprawy życia duchownego w Supraślu. Pozostawianie monasteru na kilka lub kilkanaście miesięcy bez odpowiedniej opieki zwierzchniej powodowało nie tylko rozluźnienie życia zakonnego, lecz również zachęcało zarządców folwarków i oficjalistów klasztornych do różnych nadużyć finansowych i gospodarczych, tolerowanych mniej lub bardziej przez opata” (Radosław Dobrowolski, 2002, *Klasztor księży Bazylianów supraskich w latach 60. i 70. XVIII w. Kryzys czy upadek?* [w:] *Małe Miasta. Między tradycją a wyzwaniem przyszłości*, Mariusz Zemło (red.), Supraśl, s. 147).

³⁸ Pochodził z rodziny szlacheckiej z Nowosądeckizny. Miał dwóch braci Bazylego oraz Jana, unickiego plebana lozińskiego, którego syn Bazyl w 1824 był profesorem pierwszej klasy przy szkołach «Normalnych Głównych w Nowym Sączu». Dnia 20 czerwca 1778 wybrany spośród supraskich bazylianów na opata. Formalnie godność przełożonego klasztoru (archimandryty) objął dopiero 6 marca 1786 r. Studia u jezuitów zwieńczył tytułem doktora filozofii. Jego wkład naukowy docenił król Stanisław August Poniatowski nagradzając go Orderem św. Stanisława. Był zwierzchnikiem klasztorów filialnych opactwa supraskiego w Warszawie (na ul. Miodowej), w Kuźnicy (ob. Białostockiej), a od 12 sierpnia 1796 r. klasztoru w Drohiczyń. Za jego rządów, 12 maja 1781 r. w obecności króla i nuncjusza apostolskiego wmurowano kamień węgielny pod budowę kompleksu filialnego z cerkwią Zaśnięcia Matki Bożej w Warszawie, zaprojektowanego przez królewskiego architekta Dominika Merliniego. Jako biskup doprowadził do powstania w 1800 parafii unickiej w Supraślu. W dobie insurekcji kościuszkowskiej uczestniczył w pracach Komisji Porządkowej Powiatu Grodzieńskiego pełniąc funkcję komisarza w Deputacji Skarbowej. W imieniu klasztoru przeznaczył na rzecz ruchu narodowego dwie armatki. Zostały one wysłane z Supraśla na zamek grodzieński (10 maja 1794 r.). Oprócz tego klasztor w Supraślu przekazał powstańcom 33 kg srebra. Wisłocki udzielił także pożyczki na cele powstania w kwocie 13 tys. zł. Po III rozbiórze Polski, decyzją metropolity Rostockiego z 6 października 1796 r. Wisłocki podniesiony został do godności oficjała generalnego unitów w Prusach Nowoschodnich. Bullą Piusa VI *Apostolicum officium* z 27 marca 1799 r. został biskupem. Dnia 27 kwietnia 1800 w Warszawie odbyła się sakra Wisłockiego. Konsekracji dokonał biskup rzymskokatolicki Jan Albertrandi. Posługa nowego biskupa trwała jeden rok i 13 dni. Biskup Teodozy zmarł w Supraślu ok. północy 10 maja 1801 r. Pochowany został w klasztornej cerkwi Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy w Supraślu, katedrze diecezji supraskiej, za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Teodozy_Wis%C5%82ocki; dostęp: 6 lutego 2021 r.; Pismo Bazylego Wisłockiego, profesora ze szkół Normalnych Głównych w Nowym Sączu do bpa Leona Ludwika Jaworowskiego z dnia 25 listopada 1824 r.; Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. akt: F4 – A 4323-37004. List ten został przedrukowany: Radosław Dobrowolski, 2003, *Opat Supraski Biskup Leon Ludwik Jaworowski*, Supraśl, ss. 302-303.).

³⁹ Więcej: R. Dobrowolski, 2003, *Opat Supraski Biskup Leon Ludwik Jaworowski...*, ss. 333.

⁴⁰ Zasłużony animator polskiej edukacji realizowanej przez Zakon Bazylianów w ramach Wileńskiego Okręgu Naukowego w Guberni Grodzieńskiej. Urodził się w 1783 r. w szlacheckiej rodzinie unickiego parocha w powiecie nowogródzkim. Ukończył szkołę średnią u bazylianów w Berezeczcu, następnie kształcił się na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim, gdzie uzyskał stopień doktora nauk. Kierował średnią szkołą istniejącą przy klasztorze bazylianów w Brześciu (1815-1817), następnie objął funkcję przełożonego klasztoru bazylianów w mieście Różany, a w 1824 r. powrócił do Brześcia w charakterze zwierzchnika tamtejszego klasztoru. W Brześciu pozostał do 1830 r. tj. do likwidacji tamtejszej szkoły i bazylińskiego klasztoru. Następnie osiadł w Supraślu i pomagał schorowanemu bp Leonowi Ludwikowi Jaworowskiemu. Miał swój udział w powołaniu w Supraślu unickiej szkoły powiatowej. W 1839 r. wraz z likwidacją unii kościelnej i Zakonu Bazylianów podpisał konwersję do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Zmarł w Supraślu w 1853 r. Pochowany został na dawnym unickim cmentarzu (obecnie cmentarz rzymskokatolicki parafii pw. Trójcy Świętej w Supraślu). Nad jego grobem wzniesiono kaplicę poświęconą w 1875 r. (obecnie kaplica rzymskokatolicka pw. Wszystkich Świętych); więcej o działalności szkoły i klasztoru brzeskiego pod zarządem Nikodema Marcinowskiego: Radosław Dobrowolski, 2010, *Bazylińska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim XVIII–XIX wiek*, [w:] *Śladami unii brzeskiej*, R. Dobrowolski, M. Zemło red., (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 10), Lublin – Supraśl, ss. 298-357.).

⁴¹ Ród Marcinowskich pieczętował się herbami: Rola i Topór (*Wiadomość o kleynocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim, Tudzież w przyległych Prowincjach z Książ Paprockiego...*, s. 63.).

⁴² Przed wstąpieniem do zakonu nazywał się Wiktor Kurhanowicz. Pod tym imieniem wymieniany jest jako duchowny cerkwi w mieście Prużany (25 lutego 1837 r.). Jego ojcem był emerytowany paroch z Prużan Teodozy Kurhanowicz, urodzony ok. 1769 r.; wymieniany również 25 lutego 1837 r. (Дзяніс Лісейчыкаў, 2015, *Святыя ў беларускім соцыюме. Працапаграфія ўніяцкага духавенства 1596-1839 гг.*, Мінск, s. 328.). Pochodził z miasta Prużan i był synem unickiego kapłana. Szkołę średnią ukończył w Lidzie (w publicznej szkole Pijarów istniejącej tam do 1834 r.). Wychowanie teologiczne zdobył w unickim seminarium żyrowickim, a na stopień prezbiteriatu poświęcony został przez bpa Leona Ludwika Jaworowskiego. Po święceniach skierowany do Prużan. Pomagał swojemu ojcu w obsłudze parafii. Po śmierci ojca objął w Prużanach funkcję proboszcza. W okresie powszechnej zmiany wyznania afiliowany do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (1839 r.). W 1846 r. podniesiony na funkcję dziekana (protojereja). Pozostawał duchownym diecezjalnym do 1850 roku, kiedy udał się do monasteru pw. Świętego Ducha w Wilnie. Tam, 13 września 1850 r., został postrzyżony na mnicha. Wyznaczony 8 lutego 1851 r. na zarządcę supraskiego klasztoru, a w następnym roku (1852 r.), przejął pełnię władzy nad monasterem jako jego ihumen. Jak pisze Dałmatow: „Nie łatwa była posługa ihumena Wincentego w Supraślu. Monaster we wszystkich przejawach działalności znajdował się

w upadku. Liczba duchownych doszła do 5 ludzi: 3 zakonników i 2 zakonnych diakonów, laików [w tekście: posłuszników, R.D.] nie było więcej jak 5 ludzi, przy tym i owi byli mało w czym przydatni. Cerkiew była w części bez dachu, cztery baszty cerkiewne groziły upadkiem, tak jak i wszystkie drewniane więzania, które były zgnile.” W dodatku, na poddaszu cerkwi było niemal po kolana wody, o czym donosił białostocki protojerej Sitkiewicz. Sytuacja zawilgocenia cerkwi spowodowała samowolną decyzję ihumena Kurhanowicza o pobiałkowaniu fresków znajdujących się na ścianach świątyni. „Za to ihumen Wincenty odbywał epitymię w monasterze pw. Borysa i Gleba w Grodnie.” Zdaniem Dalmatowa, pomimo jego nieudolności w zarządzaniu mieniem klasztoru, wyrządził on i wiele dobrego w Supraślu. Ze względu na zły stan i chłód dużej cerkwi, ihumen Wincenty w 1853 r. przerobił dawną unicką zakrytą (stykającą się z cerkwią Zwiastowania od strony południowej) i urządził w niej tzw. ciepłą cerkiew. Poświęcona została przez biskupa Ignacego 26 września 1864 r. Ze względu na jej niewielką powierzchnię odprawiano w niej tylko w dni powszednie. Kolejną inwestycją było pokrycie dachu cerkwi Zwiastowania białą blachą. W 1858 r. ihumen Kurhanowicz rozpoczął remont czterech baszt cerkiewnych. Prace budowlane ukończono w 1859 r. tuż po śmierci ihumena Wincentego. „Jednego tylko mu nie można wybaczyć – to rozdawanie rękopisów z klasztornej archiwum. Z jego winy na zawsze przepadła dla Supraśla Kronika Klasztoru i Supraski Rękopis z XIII wieku. Pierwsza księga została oddana rektorowi seminarium w Rydze – archimandrycie Pawłowi [Dobrochotowowi przyp. RD] i nigdy do klasztoru już [jej] nie zwrócono, a druga księga znajdowała się u protojereja [Michała] Bobrowskiego, którą ihumen Wincenty mógł od niego w swoim czasie odebrać, ale tego nie zrobił. Ihumen Wincenty zmarł 5 września 1859 r.” (H. ДАЛМАТОВ, 1892, *Супрасльскі Благовѣщенскі Монастырь...*, ss. 423-427).

⁴³ Wincenty Żurowski, dawny unita pochodzący z Guberni Wołyńskiej, syn unickiego prezbitera, absolwent liceum w Krzemieńcu (w Krzemieńcu, w roku szkolnym 1813/1814, uczył się również Marceli Żurowski – członek utworzonego przy tamtejszej szkole Towarzystwa Dobroczynności; Andrzej Szmyt, 2009, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn, s. 280.). Wstąpił do Zakonu Bazylianów w Począjowskiej Ławrze. Mając 24 lata, przyjął tam święcenia diakonatu. W latach 1827–1833 w klasztorze w Krzemieńcu uczył się teologii. Przygotowywany był do pracy w bazylijskich szkołach publicznych Wileńskiego Okręgu Naukowego. Od 1834 do co najmniej 1837 r. przebywał w Kobryniu, gdzie nauczał arytmetyki i geografii w tamtejszej unickiej szkole powiatowej. W 1838 r. poświęcony na prezbitera. W 1839 r. przyjął wyznanie „Grecko-Rosyjskie”. Do 11 stycznia 1859 r. był wizytatorem szkół w Kobryniu, Supraślu i w Grodnie. Od 16 grudnia 1859 r. został przełożonym supraskiego klasztoru. Krytycznie oceniany przez Mikołaja Dalmatowa: „Nie można przemilczeć, że w czasach działalności archimandryty Wincentego, supraski klasztor znajdował się w dużym upadku, tak w wymiarze materialnym jak i wewnętrznym”. Wskutek donosu, w 1876 r. odwołany z supraskiej archimandrii i oddalony do klasztoru więziennego w Pożajściu, gdzie 6 czerwca 1877 roku zmarł w wieku 74 lat (Radosław Dobrowolski, 2020, *Działalność edukacyjna w klasztorze Bazylianów w Supraślu w XIX wieku*, [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym Państwie Polskim*, Elwira J. Kryńska, Agnieszka Suplicka, Łukasz Kalisz (red.), Białystok, ss. 139, 144-145; H. ДАЛМАТОВ, 1892, *Супрасльскі Благовѣщенскі Монастырь...*, ss. 428-432.).

⁴⁴ Rody Żurowskich pieczętowały się herbami Sas i Leliwa (*Wiadomość o kleynocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim, Tudzież w przyległych Prowincjach z Ksiąg Paprockiego...*, s. 127.).

⁴⁵ Innocenty Komaniecki, Rosjanin pochodzący z diecezji smoleńskiej z rodziny prawosławnego prezbitera. Przybył do Supraśla po nominacji z 20 sierpnia 1876 r. Świętego Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. W 1877 r., dnia 14 kwietnia, podniesiony do godności archimandryty. Jego pierwszym zadaniem w Supraślu było usunięcie duchownych (wcześniej unickich), pozostających tu na tzw. epitymii (odosobnieniu - karze cerkiewnej), i następnie wypełnienie ich miejsca nowymi zakonnikami nie budzącymi zastrzeżeń moralnych i ideologiczno-religijnych. Wcześniej pełnił funkcje gospodarcze w monasterze *Spaso-Andronińskim* w Moskwie. Za sobą pociągnął do Supraśla kilku duchownych z eparchii moskiewskiej i wykorzystując obszerne znajomości, zdobył wielu ofiarodawców spośród moskiewskich obywateli. W 1876 r. sprzedano 1109 egzemplarzy zbiorów klasztornej biblioteki supraskiej do Publicznej Biblioteki w Wilnie. Były to księgi w językach: łacińskim, polskim, niemieckim, rosyjskim i słowiańskim. Oprócz tego sprzedano 191 jednostek różnych klasztornych manuskryptów. Choć sprzedaż ich była zaplanowana już przez archimandrytę Żurowskiego, to dopełniła się wkrótce po objęciu zarządu nad klaszturem przez archimandrytę Komanieckiego. Działania te Dalmatow nazwał krytycznie mianem „kastracji” klasztornej archiwum. Decyzją Świętego Synodu z 23 grudnia 1880 r., w związku z prośbą metropolity moskiewskiego, archimandryta Innocenty został przeniesiony na wakującą godność przełożonego Serpuchowsko Wysocko monasteru. Wybył z Supraśla 12 stycznia 1881 r. Zdaniem Dalmatowa zarząd archimandryty Innocentego nad supraskim klaszturem choć był krótki, to jednak okazał się „pożyteczny”(sic), (H. ДАЛМАТОВ, 1892, *Супрасльскі Благовѣщенскі Монастырь...*, ss. 433-436.).

⁴⁶ Pochodził z Rosji, z Guberni Orłowskiej z rodziny kapłańskiej. Wcześniej był ihumenem krzemieńskiego klasztoru pw. Wniebowstąpienia, znajdującego się w eparchii dońskiej. Dnia 7 marca 1881 r. wyznaczony przez Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na nominata Archimandrytę Supraskiego. Dnia 3 maja 1881 r. wyświęcony na archimandrytę. Przejął władzę nad supraskim klaszturem 4 czerwca 1881 r. Poczynił ekonomiczne reformy, które podniosły położenie finansowe klasztoru. Przeprowadził wiele remontów i budów nowych pomieszczeń inwentarskich. Wybudował cerkiew św. Jana Teologa na Podsupraślu, gdzie założył nowy cmentarz, jak również wznosił cerkiew pw. św. Jana Teologa. Odnowił kult cudownego obrazu Matki Bożej Supraskiej (zarzucony przez swoich poprzedników na wyraźne zalecenie zwierzchności cerkiewnej ze względu na jego unicki charakter, podobnie jak zarzucono kult św. Justyna męczennika, którego relikwie przywiezione z Rzymu przez archimandrytę Jerzego Bulhaka, zostały przez Dalmatowa umieszczone w kioście z ikoną świętego). Założył i rozwijał Supraskie Bractwo zajmujące się działalnością charytatywną oraz propagowaniem kultu religijnego w Supraślu. Uporządkował klasztorne archiwum.

Rozwinał działalność przycerkiewnej szkoły dla dzieci różnych wyznań z Supraśla i okolic. Przeprowadził remont cerkwi pw. Zwiastowania. Zmył wapienną pobiałę na cennych freskach z XVI w. Do ich zamalowania doszło, jak już wcześniej wspomniano, za czasów prawosławnego archimandryty Wincentego Kurhanowicza 1852–1859 (Н. Далматов, 1892, *Супрасльскіы Благовѣщенскіы Монастырь...*, s. 437-452.). Archimandryta Dalmatow zmarł 31 stycznia 1906 r. (wg. kalendarza juliańskiego), w wieku 65 lat. Pochowany został w krypcie pod cerkwią pw. św. Jana Teologa w Supraślu. Jego szczątki w trakcie II wojny światowej zbezczeszcili żołnierze Armii Czerwonej, którzy od 1939 r. do czerwca 1941 r. w klasztorze i jego świątyniach urządzili Pułk Motocyklowy z zapleczem warsztatowym i koszarowym (R. Dobrowolski, 2001, *Wkroczenie Armii Czerwonej po 17 września 1939 r. do Supraśla. Wprowadzenie nowego systemu politycznego. Próba rekonstrukcji wydarzeń na podstawie pamiętników, relacji i wspomnień* [w:] Міжнародная студэнцкая навукова-практычная канферэнцыя «Беларусь і Польшча ў XX стагоддзі: агульнае і адметнае ў гістарычных лёсах», Брэст, ss. 146-155.).

⁴⁷ Włodimir Tichonickij [Тихоничий Вячеслав Михайлович], Rosjanin, urodzony 22 marca 1873 r. w Bystrycy w guberni wickiej jako Wiaczesław, zmarł 18 grudnia 1959 r. w Paryżu. Był synem prawosławnego *świąszczennika* Michaiła Tichonickowo, kanonizowanego przez rosyjską Cerkiew jako męczennika okresu rewolucji. Jego bracia: Beniamin (1869–1957), był prawosławnym arcybiskupem *kirowskim* i *slobodskim*, a Elpidifor (1875–1940) przebywał w Rydze i był nauczycielem; aresztowany w 1940 r., kilka miesięcy później zamordowany. W latach 1890–1893 Włodimir Tichonickij uczył się w seminarium duchownym w Wiatce. Następnie studiował w Kazańskiej Akademii Duchownej, gdzie uzyskał tytuł kandydata nauk teologicznych. W 1897 r. złożył śluby zakonne. Po święceniach wysłany na misję prawosławną do Kirgistanu, którą kierował do 6 maja 1901 r. Tam otrzymał godność archimandryty. Po śmierci archimandryty Mikołaja Dalmatowa (31 stycznia 1906 r.), na prośbę arcybiskupa wołyńskiego Antoniego Chrapowickiego i biskupa grodzieńskiego Michaiła Jermakowa, wyznaczony został na zwierzchnika prawosławnego monasteru w Supraślu. W latach 1907–1912 episkop Włodimir pomagał w administrowaniu eparchią chełmsko-lubelską władcy Eulogiusowi (Georgiewskiemu) podczas jego pracy w III Dumie Państwowej. Za jego bytności w Supraślu zorganizowano rosyjską organizację nacjonalistyczną *Союз руского народа*. Spór episkopa Włodimira ze społecznością polską z Supraśla przekazuje zamieszczony 17 grudnia 1920 r. w 272 numerze „Dziennika Białostockiego” list pt. „Episkop Władimir” autorstwa ks. Józefa Tarasiewicza – byłego już wówczas proboszcza parafii rzymskokatolickiej w Supraślu (Wojciech Załęski, 2012, *Supraśla czas miniony w prasie przedwojennej ze zbiorów Książnicy Podlaskiej*, [w:] *Supraski Raptularz*, t. 4, Białystok – Supraśl, ss. 209-210). Dnia 3 czerwca 1907 r. episkop Włodimir wyswięcony został na biskupa pomocniczego grodzieńskiego, z tytułem biskupa białostockiego. Chirotonia miała miejsce w Soborze Trójcy Świętej w Ławrze św. Aleksandra Newskiego w Petersburgu. W sierpniu 1915 r. wraz z relikwiami Gabriela Zabłudowskiego opuścił Białostoczną i udał się do Moskwy. Przebywał w Monasterze Czudowskim. We wrześniu 1918 r. powrócił do Grodna i do Białegostoku. Patriarcha Moskwy uczynił go w 1919 r. *locum tenens* eparchii chełmsko-warszawskiej. W latach 1918–1922 przebywał na terytorium Polski jako biskup białostocki, tymczasowy zarządca diecezji grodzieńskiej. Typowany był przez władze odrodzonej Polski na zwierzchnika niezależnego od Moskwy Kościoła prawosławnego w Polsce. Tichonickij nie podjął jednak żadnych rozmów z patriarchą moskiewskim Tichonem na rzecz utworzenia autekafalii. Okazał się jej zagorzałym przeciwnikiem. Po zamianowaniu bpa Jaroszewskiego na metropolitę prawosławnego, 12 października 1922 r., Święty Synod zwolnił episkopa Włodimira z zarządzania diecezją grodzieńską oraz z wikariatu białostockiego. Spór między metropolitą Jaroszewskim a Tichonickim zaostriżył się po decyzji Świętego Synodu o oderwaniu się od Moskwy i utworzeniu niezależnej struktury kościelnej (Archimandryta Andrzej Borkowski, 2015, *Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919–1927)*, Białystok, ss. 43-44). Na relacji między metropolitą Jaroszewskim a Tichonickim zapewne zaważyło i powołanie przez Jaroszewskiego ordynariatu wojskowego przy polskich siłach zbrojnych, a także i to, że eparcha przyjaźnił się z archimandrytą Smaragdem (Łatyszenko). Ten ostatni dnia 8 lutego 1923 r. zastrzelił w pałacu metropolitalnym w Warszawie zwierzchnika Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – arcybiskupa Jerzego Jaroszewskiego. Tichonickij został oskarżony o współudział w zbrodni, ale ostatecznie uniewinniono go z tego zarzutu. Za antypaństwową działalność i nielojalność wobec legalnej hierarchii prawosławnej został wydany z Polski (1924 r.). Najpierw przebywał w Czechosłowacji, a następnie od 1925 r. działał na Zachodzie Europy w strukturze Zachodnioeuropejskiego Egzarchatu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. W 1931 r. wraz z egzarchatem przeszedł pod jurysdykcję Patriarchatu Konstantynopolańskiego. W latach 1946–1959 był Egzarchą Patriarchy Konstantynopola na Parafie Rosyjskie na terenie Zachodniej Europy. Działał aktywnie na rzecz zjednoczenia emigracji rosyjskiej. Został pochowany w cerkwi Zaśnięcia Matki Bożej w Sainte-Geneviève-des-Bois pod Paryżem, za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82odzimierz_\(Tichonicki\);https://www.pravenc.ru/text/159078.html](https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82odzimierz_(Tichonicki);https://www.pravenc.ru/text/159078.html); dostęp: 14 marca 2021 r.

⁴⁸ „Duchnowski h. Drzewica. Po Andrzeju, właścicielu wsi Duchny, w powiecie łomżyńskim 1736 r. pochodzący” (S. Uruski, 1906, *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. 3..., s. 280.).

⁴⁹ Mikołaj Duchnowski wywodził się z rodziny unickich parochów z Siemiatycz (Д. Лісейчыкаў, 2015, *Святар у беларускім соцыюме...*, s. 236). Jego ojcem był paroch siemiatycki i jednocześnie dziekan drohicki, szlachcic herbu Drzewica ks. Gabriel Duchnowski. Matka miała na imię Agnieszka. Urodził się dnia 12 grudnia 1733 r. w Siemiatyczach. Ochrzczony został w rycie łacińskim w rzymskokatolickim kościele parafialnym w Siemiatyczach. Na chrzcie, 21 grudnia 1733 r., dano mu trzy imiona: Mikołaj Paweł Stanisław. Ochrzcił go ks. Michał Krasowski – kanonik warszawski. Chrzestnymi byli ks. Stanisław Łożyński (Canonicus Łazensis), „wielmożna pani” Antonina Czerna oraz prefekt kościoła siemiatyckiego ks. Michał Józef Melchior (autor dziękuje dr Tomaszowi Jasztoltowi za udostępnienie kopii dokumentu metryki chrztu supraskiego hierarchy). Mikołaj Duchnowski jako biskup supraski szczególnie zabiegał o wykształcenie diecezjalnego duchowieństwa. Jeszcze nie będąc biskupem, przy sakrze Teodozego Wisłoc-

kiego, która miała miejsce 27 kwietnia 1800 r. w Warszawie, zapisał na utworzenie seminarium sześć tysięcy złotych polskich, a drugiego dnia uzupełnił dar o dodatkowe czterdzieści tysięcy złotych polskich. Mikołaj Duchnowski konsekrowany został na biskupstwo supraskie 29 kwietnia 1804 r. Za jego rządów w Supraślu zainaugurowało działalność seminarium duchowne dla unitów. Nastąpiło to już w październiku 1804 r. Przeczuwając swoją śmierć, podeszły w wieku biskup Duchnowski w swoim testamencie z lutego 1805 r. zabezpieczył dalsze istnienie supraskiej uczelni. Zmarł 4/21 czerwca 1805 r. (R. Dobrowolski, 2020, *Działalność edukacyjna w klasztorze Bazylianów w Supraślu w XIX wieku...*, ss. 129-130.).

Supraśl stove tiles (summary)

Irena Taranta

Stove tiles are one of the most numerous and interesting artifacts from the late Middle Ages and the modern period in the collections of the Department of Archaeology, the Podlaskie Museum in Białystok and *Collegium Suprasliense*. An extraordinarily interesting collection of stove tiles comes from the monastery in Supraśl, an important religious center located, before the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, in the western Grodno region, in the Grand Duchy of Lithuania, and now in the Białystok district, Podlaskie voivodeship, which has been a *genius loci* of Supraśl for over 500 years. The collection of Supraśl stove tiles is unique due to its historical, scientific, artistic value and extremely diverse ornamentation related to the spiritual and material culture of the Supraśl monastery, which is a unique phenomenon on the architectural and cultural map of Poland. The analysis of the decorative motifs placed on the face plates of stove tiles makes it possible to reconstruct the influences between the centers of Eastern and Western Europe, the directions and pace of spreading of certain types of decorations and trends prevailing at a given time and in a given area. Ornament is not a random and arbitrary type of ornamentation, but a “carrier” in the first place of the spirituality, tradition and art of ethnos. The cultural specificity of Supraśl had a significant impact on the theme of the ornamentation of tiles, which are not only the aesthetic values of decoration, but also a reflection of the world of human thoughts and feelings in its two main spheres: *sacrum* and *profanum*. Iconography reconstructs the image of the monks’ faith-life, reflects the country identity of the monastery, introduces the identity of church and land dignitaries associated with the monastery, and historical events and their implications, particularly the Union of Brest of 1596, the resolutions of which changed the direction of religious, cultural and civilization influences from the Orthodox, Ruthenian East to the Roman Catholic, Latin West.

The origin and symbolism of decorative motifs show how the ethnic, cultural and religious identity of the clergy and laity living in the monastery or associated with it. In the 16th century Byzantine and Russian Orthodox ornaments dominated, however, in the following centuries, heraldic motifs and decorations based on Western European patterns appeared.

The Supraśl archimandrites – originating not only from the Uniate, but also from the Roman Catholic nobility – placed their family coats of arms on the plate of Supraśl tiles, as well as the initials of their names, surnames and church dignities. The design, content and form of the tiles alluded to analogous decoration of the objects from the wide circle of Western culture, found within the tradition of the Roman Catholic Church. Their style referred to the baroque interior of the monastery. In 1830, there were over 40 tile stoves in the monastery in Supraśl. They stylistically integrated and connected individual monastery rooms: from a dozen or so cells to the refectory, printing house, library or abbots’ rooms; they gave the impression of coherence and repeatability, and the right stylistic and decorative rhythm.

Stove tiles from the 17th and 18th centuries, due to the fact that they were dedicated to individual abbots, had unique features. They were manufactured on separate orders by masters paid by the monastery. Unfortunately, we do not know their names. Undoubtedly, they came to

Supraśl from different parts of the Polish-Lithuanian Commonwealth. They made moulds and in the potter's workshops belonging to the monastery, they were involved in their production, glazing, and finally fired and probably assembly. Although at that time stove tiles were often decorated with heraldic motifs, it happened that religious symbols were also placed on the face places of tiles. An example is an artefact from the 2nd half of the 17th – 1st half of the 18th century presenting an allegory of Basilian spirituality expressed by the religious symbols from the first centuries of Christianity common to the East and the West. Among the stove tiles from the 18th century there were ones imported from Pomerania. Supraśl stove tiles did not differ from stove tiles from mansions of the nobility. The stove tiles presented high material status of the monastery in Supraśl, and thus emphasized its exceptional status and rank.

The collections of numerous fragments of stove tiles, especially from the Department of Archeology of the Podlaskie Museum in Białystok, as well as the numerous collection gathered by the members of *Collegium Suprasliense* from Supraśl, gave the idea to this publication. The extensive archaeological material collected as a result of integrating all the finds made it possible to undertake in-depth comparative research. The conclusions drawn confirm the previous opinions and views on the history of the monastery, which is diversified in many aspects. They prove the large, supra-regional role of the cloister in Supraśl and allow us deepen the knowledge of its rich history.

The history of the monastery (whether we like it or not) includes both the Orthodox and the Catholic religious elements, as well as elements of Ruthenian and Polish cultures. These contradictions and ambiguity determine the local specificity and colour of this place. Reciprocal permeating of various religious, ideological and political currents in Supraśl within the *Ruthenian* rite, resulted from a complicated historical process. Moreover, from the very beginning, the monastery was an ethnic and religious crossroads, and due to its location, it was both a “fortress” and a “cultural bridge” for both of them in different periods of history. Reciprocal permeating despite these obvious, though unbelievable contradictions, the Supraśl monastery was faithful to the Gospel. Its religious and cultural influence also faithfully served the Polish–Lithuanian Commonwealth. This is confirmed not only by written sources, but also the archaeological artefacts – the monastery stove tiles from the 16th–18th centuries – which are described in this publication. Closed in fragile clay, they tell about the wonderful history of the monks from the Supraśl river using a specific language of symbols.

Wykaz skrótów

- Ap – Księga Apokalipsy
arch. – architekt/archimandryta
ASD – Археографический Сборник Документовъ относящихся къ исторіи северо-западной Руси издаваемый при управленіи Виленскаго Учебнаго Округа
BLAN – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (w Wilnie)
br. – brat
cm – centymetr
dn. – dnia
Dz – Dzieje Apostolskie
etc. – *et cetera*
ew. – ewentualnie
f. – fond
fot. – fotografia
Ga – List do Galatów
geod. – geodezyjny
głęb. – głębokość
gr. – grecki
Hbr – List do Hebrajczyków
il. – ilustracja
inż. – inżynier
IS PAN – Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk
Iz – Księga Izajasza
J – Ewangelia według świętego Jana
J.K.Mci – Jego Królewskiej Mości
JKM – Jego Królewskiej Mości
J.x. – Jaśnie książdz
k. – koło
kat. – katalog
LPAH – Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (w Wilnie)
łac. – łacina
m – metr
m.in. – między innymi
mm – milimetry
MNW – Muzeum Narodowe w Warszawie
nadw. – nadworny
nr – numer
ob. – obecnie
ok. – około
o. – ojciec

OO. – Ojców
 op. – opis
 oprac. – opracowanie/opracował
 OSBM – *Ordo Sancti Basili Magni*
 pol. – polowa
 przekł. – przekład
 Ps – Psalm
 PSB – Polski Słownik Biograficzny
 pw. – pod wezwaniem
 red. – redaktor/redakcja
 ryc. – rycina
 rys. – rysunek/rysował
 Rdz – Księga Rodzaju
 Rz – List do Rzymian
 I Sm – Pierwsza Księga Samuela
 s. – strona
 sic – łac. ‘tak jest’
 SJ – *Societatis Jesu*
 szer. – szerokość
 sygn. – sygnatura
 śr. – średnica
 ss. – strony
 św. – święty
 t. – tom
 tj. – to jest
 UE – Unia Europejska
 ul. – ulica
 ur. – urodzony
 w. – wiek
 woj. – województwo
 WW. – Wielmożnych
 wyd. – wydanie
 wys. – wysokość
 W.X. – Wielkiego Księstwa
 W.X.L. – Wielkie Księstwo Litewskie
 v. – *verte*
 x. – ksiądz
 XX. – Księży
 z. – zeszyt
 zach. – zachowana
 zł – złotych
 zm. – zmarł
 ZSBW – Zakon Świętego Bazylego Wielkiego

Bibliografia:

- Akatyst Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodźicy*, 2000, o. Gabriel Krańczuk (oprac.), Marek Jakimiuk, Jan Misiejuk (red.), Hajnówka.
- Andron Małgorzata, 2016, *Pałac Bucholtzów w Supraślu. Prace konserwatorskie we wnętrzach 2013–2014*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, nr 22, Białystok.
- Baldock John, 1994, *Symbolika chrześcijańska*, Poznań.
- Bielec-Maciejewska Barbara, 2015, *Kafle i piece kaflowe w Toruniu (XIV–XX wiek)*, Toruń.
- Bieńkowska Krystyna, 1994, *Kafle z Supraśla*, „Kwartalnik Białostocki”, nr 2/34, Białystok.
- Borkowski Andrzej [archimandryta], 2015, *Miedzy Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919–1927)*, Białystok.
- Brych Vladimír, 2004, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha.
- Buko Andrzej, 1990, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław.
- Buśko Cezary, 2007, *Forma i ornamentyka średniowiecznych kaflí z terenu Śląska i Czech*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.
- Cubrzyńska-Leonarczyk Maria, 1993, *Oficina Supraska 1695–1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa.
- Cubrzyńska-Leonarczyk Maria, 2007, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695–1803)*, Warszawa – Białystok.
- Dąbrowska Maria, 1987, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, t. 58, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Dąbrowska Maria, 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.
- Dobrowolski Radosław, 2001, *Wkroczenie Armii Czerwonej po 17 września 1939 r. do Supraśla. Wprowadzenie nowego systemu politycznego. Próba rekonstrukcji wydarzeń na podstawie pamiętników, relacji i wspomnień*, [w:] *Міжнародная студэнцкая навукова-практычная канферэнцыя „Беларусь і Польшча ў XX стагоддзі: агульнае і адметнае ў гістарычных лёсах”*, Брэст.
- Dobrowolski Radosław, 2002, *Klasztor księży Bazylianów supraskich w latach 60. i 70. XVIII w. Kryzys czy upadek?*, [w:] *Małe Miasta. Między tradycją a wyzwaniem przyszłości*, M. Zemło (red.), (*Acta Collegii Suprasliensis* t. 2), Supraśl.
- Dobrowolski Radosław, 2003, *Opat supraski biskup Leon Ludwik Jaworowski*, (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 4), Supraśl.
- Dobrowolski Radosław, 2010, *Bazylińska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim (XVIII–XIX wiek)*, [w:] „Śladami unii brzeskiej”, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 10), Lublin – Supraśl.
- Dobrowolski Radosław, 2015, *Konfesyjne zmiany klasztoru supraskiego na przełomie XVI/XVII w.*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 18), Rzym – Lublin – Mińsk.
- Dobrowolski Radosław, 2017, *Ogród włoski a kształtowanie się przestrzeni klasztoru i Supraśla w XVI–XIX w. – zarys zagadnienia*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, nr 13/2017, Białystok.

Dobrowolski Radosław, 2018, *Status i rola monasteru supraskiego w dziejach Cerkwi unickiej XVII–XIX w.*, [w:] *Zakon bazyliński na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, ks. Stanisław Nabywaniec, ks. Sławomir Zabraniak, Beata Lorens (red.), Rzeszów.

Dobrowolski Radosław, 2020, *Działalność edukacyjna w klasztorze Bazylianów w Supraślu w XIX wieku*, [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym Państwie Polskim*, Elwira J. Kryńska, Agnieszka Suplicka, Łukasz Kalisz (red.), Białystok.

Dymek Katarzyna, 1995, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław.

Feuillet Michel, 2006, *Leksykon symboli chrześcijańskich*, Poznań.

Forstner Dorothea OSB, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa.

Garas Marta, Karwowska Halina, 2013, *Pozostałości urządzeń grzewczych*, [w:] *Założenie rezydencjonalne Sapiebów w Dubnie*, Halina Karwowska, Aleksander Andrzejewski (red.), Białystok.

Grygiel Ryszard, Jurek Tomasz, 1996, *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Miechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź.

Jasnowski Józef, 1937, *Chodkiewicz Aleksander*, Polski Słownik Biograficzny, t. 3, Kraków.

Jaszczołt Tomasz, 2018, *Dokument króla Zygmunta Augusta dla Wasila Siebeniewicza z 1555 roku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, [w:] „Бельскі Гостінец. Краязнаўча-культурны зборнік”, nr 58, Bielsk Podlaski.

Jodkowski Józef, 2019, *Cerkwie przygotowane do obrony na Litwie i Rusi litewskiej*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok.

Judycki Zbigniew, 2012, *Sylwetki polskich purpuratów*, [w:] *W nieustannej trosce o polską diasporę. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany księdzu arcybiskupowi Szczerpanowi Wesolemu*, Roman Nir, Marek Szczerbiński, Krzysztof Wasilewski (red.), Gorzów Wielkopolski.

Kajzer Leszek, 2007, *Herby na kaflach z zamku w Ujeździe, czyli o zagadnieniu «herbarzy ceramicznych»*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 55/1, Warszawa.

Kajzer Leszek, 2007, *O różnicach regionalnych i mentalnych, czyli o badaniu zabytków kaflarstwa* [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.

Karwowska Halina, Stankiewicz Urszula, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.

Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, 2016, t. 12, z. 3: *Województwo podlaskie. Powiat białostocki*, Marcin Zgliński, Katarzyna Kolendo-Korczak (red.), Warszawa.

Kojałowicz Wojciech Wijuk S.J., 1897, *Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany kompendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego używają*, Kraków.

[Kuropatnicki Ewaryst Andrzej, 1789] *Wiadomość o kleynocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim, tudzież w przyległych Prowincjach z Ksiąg Paprockiego, Okolskiego, Potockiego, Rzączyńskiego, Niesieckiego, Dunczewskiego, Chmielowskiego, oraz Aktu Elekcji JKM Stanisława Augusta, jako też z aktów Konfederacji na Sejmie Convocationis 1764 zaczętej, a w roku 1766 rozwiązanej, tudzież z Konstytucji innych Seymów za teraźniejszego Panowania odprawionych. Zebrana w Czterech Częściach, przez Ewarysta Andrzeja Hrabie Kuropatnickiego, wprzód Buskiego, potem Bełzkiego Kasztelana, Kawalera Orderów Orła Białego i S. Stanisława, Akademii Krakowskiej i Zamojskiej Towarzystwa. Część Piątą. Za pozwoleniem Zwierzchności do druku podana w Warszawie 1789. Nakładem i Drukiem Michała Grölla, Księgarza Nadw. J.K.Mci, Warszawa.*

Kuczyński Stefan Krzysztof, 1993, *Polskie herby ziemskie*, Warszawa.

Kwiatkowska-Kopka Beata, 2013, *Z badań nad domami opatów w klasztorach benedyktyńskich*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 35, Warszawa.

Lec Zdzisław, 1998, *Jezuici wobec Unii Brzeskiej*, „Saeculum Christianum”, nr 5/1, Warszawa.

- Leland Ryken, Jim C. Wilhoit, Tremper Longman III, 2017, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Zbigniew Kościuk (przekł.), Mirosława Wójcik (red.), wyd. 3, Warszawa.
- Longman III Tremper, Leland Ryken, Jim C. Wilhoit, 2017, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Zbigniew Kościuk (przekł.), Mirosława Wójcik (red.), wyd. 3, Warszawa.
- Lorens Beata, 2014, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów.
- Lulewicz Henryk, 2000–2001, *Soltan Józef*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 15, Warszawa – Kraków.
- Magni Ducatus Lithvaniae Caterarumq[ue] Regionum illi adiacentium exacta descrip. Ills[tr]um. ac Excellm[is]. Principis ac Dni. D. Nicolai Christophori Radziwiłł D.G. Olyca ac in Nieswie Ducus S. Rom. Imp. Principis in Szylowiec ac Mir comitis, et S. Sepulchri Hirosolimitani Militis etc. opera et cura in lucem edita, Anno 1613*, autor: Hessel Gerritsz, wydawca: Willem Janszoon Blaeu, Amsterdam 1635.
- Maroszek Józef, 2013, *Monografia Miasta i Gminy Supraśl*, Supraśl.
- Malewski Czesław, 2016, *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku*, Warszawa.
- Mironowicz Antoni, 2012, *Powstanie Ławry Supraskiej*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. 10, Białystok.
- Mironowicz Antoni, 2014, *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, Białystok.
- Mironowicz Antoni, 2015, *Nieznane losy pierwszych ihumenów supraskich*, Białystok.
- Moskal Katarzyna, 2012, *Kaflę w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Katalog Zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków.
- Motowicka Anna, Zalewska Ewa, 2019, *Wstęp. Katalog fresków*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok.
- Musin Aleksander, 2019, *Zabytki Supraśla w Sankt-Petersburgu: materiały dotyczące historii i konserwacji cerkwi Zwiastowania Bogurodzicy (1907–1910) w archiwum Cesarskiej Komisji Archeologicznej*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok.
- [Niesiecki Kacper, 1841], *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późnych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, t. 8, w Lipsku, nakładem i drukiem Breitkopfa i Haerteia 1841, Lipsk.
- Niesiecki Kacper, 1875–1881, *Herbarz Polski*, t. 1, Kazimierz Łódzia-Czarnecki (red.), Gniezno.
- Niesiecki Kacper, 1882, *Herbarz Polski*, t. 2, Kazimierz Łódzia-Czarnecki (red.), Gniezno.
- Nowakowski Przemysław CM (red.), 2020, *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, Kraków.
- Nowicka-Jeżowa Alina, 1994, *Bazylianie na Kresach – pośrednicy między kulturą oficjalną a ludową*, [w:] *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*, Hanna Dziechcińska (red.), Warszawa.
- Officium codzienne z różnemi nabożeństwami nowo przydanymi, na chwałę Boga i Matki Jego... Maryi Panny, także świętych patronów z przydatkiem niektórych pieśni. Za wiadomością Kamery J.K.Mci Białostockiej przedrukowane w Supraślu w drukarni W.W. XX. Bazylianów*, 1799, Supraśl.
- Ozorowski Edward [ks. abp], 1982, *Książka Leon*, „Słownik polskich teologów katolickich”, Ks. H.E. Wyczawski OFM (red.), t. 2, Warszawa.
- Paprocki Bartosz, 1858, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego Biblioteka Polska, Kraków.
- Petković Sreten, 2019, *Nektarij Serb. Malarz z XVI wieku i jego działalność w klasztorze w Supraślu*, [w:] *Freski supraskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok.

Pietnoczko Bohdan, 2015, *Przepływ zakonników między archimandrią suporską a Zakonem Św. Bazyłego Wielkiego (XVII–XIX w.)*, [w:] *Dzieje opactwa suporskiego*, (*Acta Collegii Suprasliensis*, t. 18), Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło (red.), Rzym – Lublin – Mińsk.

Pietrow Piotr, 2014, *Reguły św. Bazyłego Wielkiego*, „Elpis”, z. 16, Białystok.

Pilaszewicz Zofia, 1974, „Supraśl pow. i woj. Białystok, zespół poklasztorny OO. Bazylianów /pałac Archimandrytów – budynki klasztorne” [maszynopis], Białystok.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńskich, 1989, Poznań – Warszawa.

Pokryszkin Piotr Pietrowicz, 2019, *Cerkiew Zwiastowania w monasterze suporskim*, [w:] *Freski suporskie. Relikty XVI-wiecznego malarstwa postbizantyjskiego w kolekcji Muzeum Ikon w Supraślu*, Adam Ruta (red.), Białystok.

Pospieszna Barbara, 2007, *Piece i kafle gdańskie w XVIII wieku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.

Pospieszna Barbara, 2013, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, (*Katalogi zbiorów MZM*), Malbork.

Rada Pravoslav, 1993, *Techniki ceramiki artystycznej*, Leon Kuciński (red.), Warszawa.

Rechowicz Marian, 1967–1968, *Kolenda Gabriel*, [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. 13, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Różewicz Eryk, 1958, *Technika zdobienia ceramicznego*, Warszawa.

Serbian Artistic Heritage in Kosovo and Metohija. Identity, Significance, Vulnerability, 2017, Miodrag Marković, Dragan Vojvodić (red.), Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad.

Skruteń Józefat (ks. ZSBW), 1937, *Bulhak Jerzy*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 3, Kraków.

Skruteń Józefat (ks. ZSBW), 1939–1946, *Dobowicz Aleksy*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 5, Kraków.

Smetánka Zdeněk, 1968, *Technologie výroby českých kachlí od počátku 14 do počátku 16 století*, „Památky Archeologické”, R. LIX, Praha.

Stankiewicz Urszula, Karwowska Halina, 2007, *Kafle w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.

Stankiewicz Urszula, 2009, *Kafle heraldyczne z Supraśla*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, z. 5, Białystok.

Stupnicki Hipolit, 1859, *Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów, ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie Herbarza Niesieckiego i manuskryptów*, t. 2, Lwów.

Summariusz KLEYNOTOW, albo herbow Państwa y Rycerstwa Korony Polskiej y W.X.Litem. zroznych Authorow: a mianowicie z Bielskiego, z Paprockiego, y scriptow S.S. Jagodyńskiego zebrany, a dla snadniejszego należenia Czytelnikowi wedle obiecadła sporządzony y wydany w Krakowie, w Drukarni u Dziedziców Jakuba Sybeneychera, Roku P. 1621.

[Szczurowski Tymoteusz, 1792] *Missia Bialska XX. Bazylianów. Tom I. Podająca Sposób Łatwy do ćwiczenia się w Modlitwie Umysłowej i Społecznej w Rozmowach Zbawiennych, o Nauce Katechizacyjnej i o Uspokoieniu Sumnienia* [sic], poświęcając na to Dzień, Tydzień, Miesiąc i Rok: iako Częstki Życia Stworcy, od którego całe Życie bierzemy, oto dla Ludu prostego po Wioskach i Miasteczkach żyjącego. Za Dozwoleniem Zwierzchności Kościelnej i Zakonnej. Przez X. Tymoteusza Szczurowskiego Z.S.B.W. ułożona i do Druku podana Roku 1792 w Supraślu w Drukarni J.K.Mci. XX.Bazylianów, Supraśl.

Szmyt Andrzej, 2009, *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn.

Uruski Seweryn, 1906, *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. 3, Warszawa.

Wereda Dorota, 2013, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce – Lublin.

- Wilczewski Waldemar F., 1994, *Metropolita Leon Kiszka, reformator unickiego Kościoła katolickiego w I połowie XVIII wieku*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej”, nr 4 (95), Białystok.
- Wilhoit Jim C., Leland Ryken, Tremper Longman III, 2017, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Zbigniew Kościuk (przekł.), Mirosława Wójcik (red.), wyd. 3, Warszawa.
- Wolff Józef, 1895 r., *Kniażowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa.
- [Wyrwicz Karol SJ, 1770,] *Geografia powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywateli, handlu, obyczajów etc. etc. Z najświeższych wiadomości Krajopisarzów i Wędrowników zebrana ku pożytkowi Młodzi Narodowej na szkoły publiczne wydana w Warszawie w Drukarni J.K.MCI i Rzeczypospolitej*, Collegio Soc. Jesu, MDCCLXX, Warszawa.
- Załęski Wojciech, 2012, *Supraśl czas miniony w prasie przedwojennej ze zbiorów Książnicy Podlaskiej*, (Supraślski Raptularz, t. 4), Białystok – Supraśl.
- Załęski Wojciech, 2017, *Pisma rozproszone*, (Acta Collegii Suprasliensis, t. 23), M. Zemło (red.), Supraśl.
- Zemło Mariusz (red.), 2013, *Zabytki Sakralne Supraśla*, Supraśl.
- Археографический Сборник Документовъ относящихся къ исторіи северо-западной Руси издаваемый при управленіи Виленскаго Учебнаго Округа*, t. 9, 1870, Вильна, [Radkiewicz Mikołaj, *Kronika Lwry Supraslskiej albo dzieje zebrane ex archivo y z różnych tradycji tego prześwieitnego monastyra czyli lwry...*].
- Бубенько Татьяна, 2007, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка XVI–XVIII веков*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kastle. Regionalizmu – podobieństwa – różnice*, Maria Dąbrowska, Halina Karwowska (red.), Białystok.
- Вениамин (Краснопевков-Румовский Архиепископ), 1999, *Новая Скрижаль или Объяснение о церкви, о литургии, и о всех службах и утварях церковных*, Москва.
- (Далматов), Николай Архимандрит, 1892, *Супрасльскій Благовъщенскій Монастырь, Историко-статистическое описание*, С. Петербург.
- Дук Денис Владимирович, 2012, *Изразцы XIV – начала XIX в.*, [w:] *Древнейшие города Беларуси: Полоцк*, Минск.
- Здановіч Ніна, 2002, *Кафля XVIII – пачатку XX ст. з Полацка*, [w:] *Матэрыялы па Археалогіі Беларусі*, t. 5.
- Краўцэвіч Аляксандр Канстанцінавіч, 1991, *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII стст. (планіроўка, культурны слой)*, Минск.
- Лісейчыкаў Дзяніс, 2015, *Святар у беларускім соцыюме. Прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.*, Минск.
- Лоренц Николай Федорович, 1898, *Орнамент всех времен и стилей*, Издание Альфреда Фёдоровича Девриена, Санкт-Петербург.
- Скочиляс Ігор, 2017, *Московська окупація та василіянське відродження*, [w:] *На Перехресті Культур. Монастир і храм пресвятої Трійці у Вільнюсі*, [praca zbiorowa] Бумблаускас Альфредас, Кулявічюс Сальвіюс, Скочиляс Ігор (red.), Vilnius.
- Словарь Библиейского Богословия*, 1974, Ксавье Леон-Дюфур (red.), Брюссель.
- Соловьев Александр Александрович, 2012, *Иезуитский коллегіум*, [w:] *Древнейшие города Беларуси: Полоцк*, Минск.
- Таранта Ирина, 2021, *Орнамент позднесредневековых и ренессансных изразцов Подляшья – земель Западной Руси находящиеся в составе Великого княжества Литовского* [w:] „Гласник Српског археолошког друштва” 37, Београд.
- Уваров Алексей Сергеевич, 1908, *Христианская символика. Символика древне-христианского периода*, t. 1, Москва.

